

S c h e t s

der

Karo-Bataksche Spraakkunst

door

J. H. NEUMANN.

VERHANDELINGEN

VAN HET

**Bataviaasch Genootschap van Kunsten
en Wetenschappen**

DEEL LXIII

Vierde stuk

WELTEVREDEN,
A. EMMINK

’S HAGE
NIJHOFF.

1922.

S c h e t s

der

Karo-Bataksche Spraakkunst

door

J. H. NEUMANN.

VERHANDELINGEN

VAN HET

**Bataviaasch Genootschap van Kunsten
en Wetenschappen**

DEEL LXIII

Vierde stuk

WELTEVREDEN.
A. EMMINK

| 'S HAGE
NIJHOFF.

1922.

INHOUD.

Inleiding	bl. 1	par. 1 - 4
Het Karo-Bataksche letterschrift	4	5
De Uitspraak	6	6
De Klemtoon.	9	8
De Woordsoorten		
Het Zelfstandig naamwoord	10	9
Het Bijvoegelijk naamwoord	16	16
De Vergelijking	18	21
De Voorzetsels	20	27
De Werkwoorden	23	31
De Stamwoordelijke werkwoorden	25	34
De werkwoorden met prefix <i>me</i>	27	38
„ „ „ „ <i>er</i>	30	41
De transitieve werkwoorden.	36	50
De werkwoorden met prefix <i>pe</i> (<i>pe</i> I).	44	58
„ „ „ „ <i>per</i>	46	59
„ „ „ „ <i>pe</i> (<i>pe</i> II).	48	62
„ „ „ „ <i>si</i>	49	63
„ „ „ „ <i>tji</i>	50	68
„ „ „ „ <i>ki</i>	52	70
„ „ „ „ <i>ke</i>	53	71
„ „ „ „ <i>mari</i> en <i>ngi</i>	54	72
De Achtervoegsels.	54	74
Het achtervoegsel <i>en</i> (<i>en</i> I)	55	75
„ „ <i>en</i> (<i>en</i> II)	60	85
„ „ <i>i</i>	62	89
„ „ <i>ken</i>	65	97
Het invoegsel <i>in</i> (prefix <i>ni</i>)	69	102
„ „ <i>oem</i>	71	106
De invoegsels <i>al</i> en <i>er</i>	73	112
Het passief gebruik der werkwoorden		
<i>ke</i> <i>en</i> afleidingen	74	114
<i>ter</i> afleidingen	75	115
Het gebruik van het werkwoord	77	121
De Bijwoorden	79	123

Afgeleide substantieven	84	125
" " met prefix <i>pe</i>	84	126
" " " " <i>per</i>	89	134
" " " <i>ke</i> <i>en</i>	92	140
" " " <i>kini</i> <i>en</i>	93	141
" " " prefix <i>paka</i>	93	142
Andere afleidingen	94	143
De Woordherhaling	97	144
De Voornaamwoorden	bl. 102	par. 157
De Telwoorden	120	182
De Voegwoorden	128	195
De Nadrukswijzers	132	196
De Tusschenwerpsels	135	202
Lijst van eenige werken en werkjes voor de bestudeering van het Karo-Bataksch	138.	

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- Bldz. 1 reg. 8 v.b. Merdingding, haal door, lees Laoe Pakam.
- „ 1 „ 15 v.o. alimboom. Aangaande de alimboom deelde de heer Lörzing, hortulanus van 's Lands plantentuin te Sibolangit mij nog mede: Wegens gebrek aan bloeiend of vruchtdragend materiaal, kon de juiste Latijnsche naam niet vastgesteld worden. Naar het steriele materiaal en den bast te oordeelen, is het haast zonder twijfel een soort uit de, niet zeer groote, familie der Thymelacaceae, — *Excoecaria agallocha* L. is zoo goed als zeker bij vergissing in verband met poestaka's gebracht. Zie Heijne: Nuttige planten van Ned. Indië. III. 332.
- „ 9 „ 11 v.b. *jintjin*, lees *tjintjin*.
- „ 20 „ 3 v.o. *idoeribas* lees *idoer* gelijk *ibas*.
- „ 21 „ 10 v.o. *dilawes* lees *di lawes*.
- „ 23 „ 7 v.b. *tundesseh* lees *tandes seh*.
- „ 24 „ 15 v.o. *ndaē* lees *ndai*.
- „ 30 „ 1 v.b. voeg achter *mboelaken*: *kajoe*.
- „ 35 „ 14 v.b. duidelijk laten zien het prefix enz. haal door: het prefix.
- „ 36 „ 17 v.o. voeg in: is de beginner een *g* dan wordt er *ng* voor gevoegd; bijv.
goesgoes — *nggoesgoes* „iets (met iets) wrijven”,
giling — *nggiling* „iets met een stamper fijn wrijven”
gergo — *nggergo* „krabben”.
- „ 40 „ 3 v.o. *maē*, lees *matē*.
- „ 43 „ 1 v.b. *soengkoem*, lees *soengkoen*.
- „ 43 „ 11 v.o. *kakak*, lees *kaka*.
- „ 54 „ 12 v.b. *ngala*, lees *ngalah*.
- „ 70 „ 22 v.b. voeg achter *di* (Mal.).
- „ 73 „ 3 v.b. *kemesah* lees *koemesah*.
- „ 84 „ 13 v.b. voeg achter: prefix *pe* (een enkele maal *pi*).
- „ 93 „ 7 v.o. *ndai metas* lees: *ndai mentas*.
- „ 109 „ 12 v.b. *roemah kena* lees *roemah kēna*.
- „ 109 „ 16 v.b. *e* en *o* lees *ē* en *o*.
- „ 111 voeg bij paragraaf 168 — Evenals *kēna* (pers. vnw. 2de pers. mv.) is *ēna* hoofdzakelijk in gemeenzame taal in gebruik. Tegen voorname personen vermijdt men dit *ena* en gebruikt meer *ibas kam*. Zie noot pag. 21.
- „ 114 „ 8 v.o. en r. 10. Wie heeft enz. lees: Wie toch heeft enz.
- „ 117 „ 16 v.o. dat men beslagen heeft, lees: dat men geslagen heeft.
- „ 118 „ 5 v.o. (*si*) *dēban* houdt den klemtoon op de eerste lettergreep.
- „ 118 „ 4 v.o. *langgit* lees *la nggil*.
- „ 131 „ 4 en 6 v.b. *balintjan* lees: *balintjam*.
- „ 137 „ 3 v.b. *ē maka*; de klemtoon valt dan op de laatste lettergreep van *maká*.

EEN WOORD VOORAF.

Tot voor betrekkelijk korten tijd had ik mij niet voorgesteld ooit een Karo-Bataksche Spraakkunst uit te geven. De komst van nieuwe Zendingen alhier noodzaakte mij echter tot het maken van een schets der grammatica dezer taal. Eenige hoofdstukken waren gereed, toen de HH. Zendingen er op aandrongen dat ik deze schets in het licht zou geven. Na eenige wijfeling gaf ik toe, onder voorwaarde, dat een taalgeleerde zijn oordeel over mijn werk zou laten gaan. Na een daartoe strekkend verzoek, verklaarde Dr. N. Adriani zich dadelijk bereid te helpen. ZEd. was zoo vriendelijk de schets, in zooverre deze gereed was, na te zien en alles nog eens door te lezen voor het ter perse ging. Ook door zijne bemiddeling was het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bereid de schets uit te geven.

De op- en aanmerkingen van ZEd. mocht ik, in zooverre ik daarmede accoord kon gaan, in den tekst verwerken. Dat ik persoonlijk en ook dit werk daaraan veel te danken hebben, wensch in hier openlijk uit te spreken.

Raja, Karolanden, 1920.

J. H. NEUMANN.

INLEIDING.

§ 1. Het Karo-Bataksch is een der dialecten van den grooten Batakschen taalstam. Het wordt gesproken door de Bataksche bevolking van de sultaanaten Langkat, Deli en Serdang en van de atdeeling Karolanden (de zg. Karo-Hoogvlakte). In Serdang bepaalt de groote rijweg Sariboe Dolok — Bangoen Poerba ongeveer de grens tusschen het Karo- en Timoer-dialect; in het Zuiden vormt de weg van Bangoen naar Sidikalang ongeveer de grens tusschen het Karo- en Pakpak-dialect; terwijl men den grooten weg volgende naar de Alaslanden, bij Merdingding de laatste Karo-kampong aantreft. Naar het Noorden toe, aan de kuststreken, kan men vrijwel de spoorlijn, Bindje-Medan-Loeboek Pakam, als grenslijn tusschen Maleiers en Karo aannemen. Deze Maleiers vormen een mengelmoes van echte Maleiers, Timoer-Bataks, Karo-Bataks, enz. welke laatste allen den Islam hebben aangenomen en nu onder den naam van Djawi, bij Bataks en Europeanen voor Maleiers gelden en de Maleische taal spreken.

§ 2. De Karo-Bataks hebben een eigen letterschrift, welks teekens veel overeenkomen met die van het Toba-dialect. Het wordt thans geheel verdrongen door het Latijnsch letterschrift, nog slechts enkelen bedienen er zich van om brieven te schrijven op ons papier of voor minnebrieven (*bilang-bilang*) op bamboe gekrast. Vroeger bediende men zich van den bast van den *alim*-boom (*Aquilaria malaccensis*, fam. Thymmelacaceae ¹⁾) welke met rijstwater bestreken, als papier dienst deed. De daarvan gemaakte boeken, *poestaka* geheeten, bevatten gewoonlijk alleen tooverformules, recepten om geneesmiddelen te bereiden en voorschriften om magische plechtigheden uit te voeren; zelden verhalen. Zij zijn doorspekt met Tobasche en Timoersche woorden en opzettelijk slordig geschreven. Zonder hulp van een *goeroe* (priester, wichelaar) is het bijna ondoenlijk aan de studie dezer *poestakas* te beginnen. Ook door opzettelijk de volgorde in de recepten enz. te veranderen, maakt men het den oningewijde zeer moeilijk den zin en het verband te begrijpen. Alles . . . opdat niemand zich meester make van de geheimen van den auteur; velen nemen dan ook hun wetenschap mede in het graf.

§ 3. Het Karo-Bataksche volk heeft echter een grooten schat van verhalen (*toeri-toerin*), rijmpjes (*endoeng-endoengen*) raadsels (*koening-koenin*-

¹⁾ In het Nieuw Plantkundig Woordenboek van F. S. A. De Clercq is *alim* de *Excoecaria Agallocha* L., eene Euphorbiacee.

gen), welke mondeling overgeleverd worden en reeds voor een groot gedeelte vastgelegd zijn en uitgegeven. (Men zie de lijst hierachter gegeven).

§ 4. De bij de andere stammen voorkomende wisseltalen, als andoengtaal, kamferhalerstaal, enz. kent men in het Karosch niet. Wel heeft men enkele wisselwoorden bij jagers, die zij op de jacht gebruiken, zooals *betoeng* voor hert, maar verder is er van een veelvuldig gebruik van wisselwoorden geen sprake.

Geheim, slechts bekend aan priesters (priesteressen), huisbouwers en smeden, zijn de versierde benamingen voor allerlei gereedschappen, deelen van het huis, van het sirihgerei, het geweer, enz. Deze benamingen worden alleen gebruikt bij plechtigheden en vangen alle aan met *beroe dajang* of *si dajang* „Jonkvrouwe” die en die; een enkele maal ook met *si radja* „vorst” die en die. Bijv.

si beroe dajang beganding „Jonkvrouwe Beganding” (*sangka manoe*) = „de zware balken waarop het huis rust en waarin de stijlen staan.” *Beganding* is de naam van een zware boomsoort; grondwoord onbekend; men heeft ook in de verhalen een groote slang die zoo heet.

si beroe batoe perdah „Jonkvrouwe Steel” (*koentjir*) = de stijlen van het huis; *perdah* is geen thans bekend woord meer, waarschijnlijk het Tobasche *porda* = „steel, greep van een werktuig.”

si beroe dajang toepak petarē „Jonkvrouwe die ophoudt en opvangt”; (*kitē-kitē koetjing*) „de breede, dikke plank die boven de stijlen verbindt.”

si beroe dajang rantēken „Jonkvrouwe Samenhoudster” (*tekang*) „de zware dwarsbalken van het huis”.

si beroe dajang mengantarken „Jonkvrouwe Uitspreidster” (*lantē*) „de houten vloer.”

si beroe dajang manarēken „Jonkvrouwe Draagster” (*palas*), „de steenen neuten onder het huis”.

si beroe dajang mangaloken „Jonkvrouwe Ontvangster” (*dapoer*) „de stookplaats”.

Van „het geweer” geef ik de volgende voorbeelden:

si dajang man anggehen „Jonkvrouwe om aan te ruiken” (*soekoel*) de „kolf” van het geweer.

si dajang darih mengemboet „Jonkvrouwe op en neergaande slang”, (*pendoeman*) „het vizier” van het geweer;

si dajang perkas na doempang „Jonkvrouwe inslaande bliksem”; (*koeda*) „de haan” van het geweer;

si dajang patimar „Jonkvrouwe Patimar”, (*oebat bedil*), „het buskruit”.

si dajang tjēda-tjēda „Jonkvrouwe Vernielster” (*timah*) „de kogel.”

Van „de smidse” geven wij:

si beroe dajang na djekdjeki „Jonkvrouwe die stilstaat”, (*nanggar*) „aambeeld.”

Volgens anderen: *si beroe dajang mandjekdjeki* „de plank waarop de smid zit”, of „het blok waar het aambeeld in staat”, (*landasen*).

inang beroe tindjo „Vrouw Hoog” (*landasen*) „het blok waarin het aambeeld staat”.

Dat men hier *beroe dajang* met *inang* (Tob. „moeder”) verwisselt, is waarschijnlijk omdat de naam het blok geldt, dat het aambeeld vasthoudt en draagt, zoodat het aambeeld het kind en het blok de moeder is. Met *inang* spreekt men in het Tobasch ook een gehuwde vrouw aan, zooals wel in het Karosch met *nandē* of *amē*!

oepar mengemboes „blazende Cobraslang”; „de blaasbalgzuiger” (*oembak-oembak*). *si dajang mangalētar* „Jonkvrouwe Doortrekkend” (*emboes-emboes*) „de blaasbalg-bamboepijpen”; *lētar* is geen bekend woord, ik vertaal het op goed geluk af naar het Tob. *lētang* „voorbijgaan, doorgaan.”

teroes pertibi „Wereld-doorboorder”; een kleine bamboe, die als tuit van de blaasbalg dient en door den rechtopstaanden steen gaat die de vuurplaats afsluit.

si radja kelonglongen „Vorst Verdelgingsplaats” (*dapoer*) „de vuurhaard”. *Kelenglengen* „ramp”, als gevolg van een verwensching.

darih menangkap „grijpende slang” „pincet, tang” (*angkoop-angkoop*).

besi mendjinah „algemeene naam voor het ijzer.” *Mendjinah* is van *djinah* „telhoutje”, rekenstokje, zooals de Batak gebruikt bij het tellen.

De gegeven voorbeelden mogen een denkbeeld geven van het gebruik dezer versierde benamingen. Ook gaf ik hier steeds *beroe* en niet *boroe*, den Tobaschen vorm op. Men gebruikt gaarne bij plechtigheden ver-Tobaaschte woorden.

Ook bij het *peroemah bēgoe* (het door een medium naar huis brengen van de ziel van een gestorvene) gebruikt men ver-Tobaascht Karo-Bataksch, als de ziel van den overledene een Tobanees geweest is. Het medium, dat de wenschen van den overledene overbrengt, gebruikt dan Karosche woorden, maar vervangt de *pēpēt* in die woorden door *a* of *o*, zoodat *djelma* „mensch”, *djolma* wordt, *meteh* „weten” wordt *botoh* enz. enz. Als de ziel een Maleier geweest is, dan spreekt zij zelfs een taaltje dat op Maleisch lijkt.

In tooverspreuken en officieele termen komt men wel eens een enkel woord tegen dat in de hedendaags gesproken taal niet meer gangbaar is. Zoo in de eedsformule: *Tangerko beras* „Luister gij rijst!”. Het gezin heet in de toovertormules vaak „*batang toeboek*.” Verder, het door Van der Tuuk zoo genoemde *poda-passief*; elk recept begint met: *asa da-boeat* „men neme” of „worde genomen”. Deze vorm *da-boeat* komt in het dagelijksch leven nooit voor.

Ook het Maleisch heeft de taal met vele woorden verrijkt zooals blijkt uit het gebruik van *sabap* „reden”, *pasal* (fasal) „aangaande”, enz.

Of de talrijke Tamilwoorden, die men in het Karosch tegenkomt, via andere volken, dan wel direct door den Simbiringstam geïmporteerd zijn, durven wij hier niet te beslissen; wij noemen hier slechts enkele als *batil* „een bakje waarin men de opium kookt en indikt”, *pitam* „duizelig”, *matdat* „opium”, *apam* of *ampam* „kleine koekjes”, ook een „wijze van

tellen" bij het dobbelen. Deze woorden zijn echter ook in het Maleisch opgenomen, hetgeen onmiddellijke ontleening aan het Tamil nog minder zeker maakt. Uit het Sanskrit zijn (direct of indirect) afkomstig: *ndehara* „echtgenoot", *tenggala* „ploeg." Verder de namen der dagen als: *aditia*, *soema*, *beraspati*, *boedaha*, *tjoekera*, welke woorden ook in de Bataksche taal een vast gebruik gekregen hebben.

Het bovenstaande zij genoeg om de opmerkzaamheid op deze vragen te vestigen.

§ 5.

HET KARO-BATAKSCH E LETTERSCHRIFT.

Het letterschrift bestaat uit de volgende teekens:

a. consonanten met den klank a (*indoeng-soerat*)

 ha ka ba pa na wa ga dja da ra ma ta sa ja nga la tja

b. vocaalteekens (*anak soerat*)

 i ē ě o oe

c. afzonderlijke teekens voor

hi hoe

d. andere teekens

ng — als sluiters; h = als sluiters; — woordscheider.

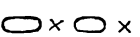
e. voor de geprenasaleerde *d* en *m* heeft men nog een afzonderlijk teeken, nl. nd, mb.

Het gebruik moge uit de volgende voorbeelden duidelijk worden.

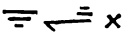
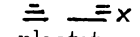
baba „brengen" schrijft men

Wil men nu *bibi* „tante" schrijven, dan plaatst men achter elke letter het vocaalteeken , dus

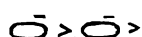
Zoo handelt men met elk ander vocaalteeken en krijgt dus:

baba *bibi* *běbě*
bobo *boe boe* *běbē*

Het vocaalteeken voor *i* heet *kelawan*; dat voor *ē* *ketelèngen*; voor *oe* *sikoeroēn*; voor *o* *ketolongen*; voor *ě* *kebereten*. Men lette op de plaats der vocaalteekens ten opzichte van de letter.

De afzonderlijke teekens voor *i* (*hi*) en *oe* (*hoe*) gebruikt men als de vocaal een eigen lettergreep vormt, zooals in *iloeh* „traan" *oepoeh* „omsingeld"

Den sluiters ng plaatst men boven rechts op de letter, dus: *pang* „durven"

bengbeng „middenrif"

Den sluiters *h* (*kedjeringen* geheeten) zet men eveneens rechts boven op de letter, dus:

ēda voor *ēnda* „dit, hier”;
toeba „ *toemba* „rijstmaat”.

Ook wordt het voorvoegsel *er* geregeld geschreven als *re* dus *rebahan* voor *erbahan*.

Behalve het teeken (*bindoe*) dat een afdeeling afsluit, heeft men geen leestekens; ook heeft men geen scheiding tusschen de woorden.

DE UITSpraak.

§ 6. Omtrent de uitspraak moet het volgende opgemerkt worden. Wanneer men den Batak zijn eigen schrift hoort lezen, neemt men waar, dat hij voor de klinkers een sterke hamzah uitspreekt, bijv. *hi*, *hoe*, *ha*, enz. maar in de spreektaal worden lang niet alle klinkers met die sterke aanblazing gehoord; zelfs is het aantal woorden dat men met een *h* zou kunnen laten aanvangen betrekkelijk gering. bijv.

<i>harap</i> „hopen”	<i>hantoe</i> „boschgeest”
<i>hatē</i> „lever”	<i>hilē</i> „gillen, (<i>hilē</i> gillen”) juichen.”
<i>hiri</i> „haten”	<i>hajam</i> „geeuwen” <i>hajam-</i> „zeggen”

De meeste met een klinker aanvangende woorden, hebben slechts een zachte aanblazing, als *akoe* „ik”,
oesoer „steeds”, *ipoeh* „pijlvergift”
oker „zg. worm in de tand”, *aroem* „soort spinazie” (Mal. bajam).

De *h* aan het eind van een woord wordt steeds duidelijk gehoord: soms als *ch* in het Duitsch (Gemach, sächlich).

Komt er een achtervoegsel bij, dan gaat de *h* niet verloren, maar blijft; dus *roemahna* „zijn huis” en niet *roemana*.

De *a* is helder in alle open lettergrepen en klinkt als onze *a* in „baden”;

<i>bapa</i> „vader”	<i>kari</i> „straks”
<i>lalap</i> „altijd”	<i>mama</i> „schoonvader”.

In gesloten lettergrepen als onze *a* in „bak”;

<i>gagak</i> „opwaarts zien”	<i>nebak</i> „steken”
<i>berakbak</i> „een vogel”; <i>lesap</i> „verdwenen”.	

Waar echter een medeklinker is uitgevallen, zoodat een samentrekking van twee klinkers heeft plaats gehad, daar is *a* lang en helder, bijv.

<i>mān</i> van <i>mangan</i>	(Tob. <i>mangan</i>) „eten”
<i>tān</i> van <i>tangan</i>	(„ <i>tangan</i>) „hand”
<i>ibās</i> van <i>ibagas</i>	(„ <i>bagas</i>) „huis”
<i>idās</i> van <i>idatas</i>	(„ <i>di atas</i>) „boven”

Idās is dus een dubbele samentrekking.

Deze *a* wordt vaak met een hiaat uitgesproken, dus *ma'an*, *ta'an*, *da'as*, enz.

Ook het voorzetsel *man* „aan” lijkt mij een samentrekking van *mahan* „maken, doen” (vgl. *mahan kai* of *man kai* „waartoe” met het Maleisch *boeat apa* ?).

In enkele andere woorden wordt de *a* in een gesloten lettergreep ook

lang en helder uitgesproken, zooals in het zooeven genoemde *man* „aan”; verder in:

emas „goud”, *ras* „met, mede” doch niet met een hiaat als in de boven genoemde. Bij woorden met *a* in de eerste lettergreep, gevolgd door een geprenasaleerde consonant, wordt die lettergreep als open beschouwd, dus klinkt de vocaal lang en helder; bijv.

na ndē „moeder” luidt dus ongeveer als *naa ndē*,
ka mbing „geit” luidt dus ongeveer als *kaa mbing*.

Teneinde niet in herhaling te vervallen zij hier meteen gezegd dat dit voor alle klinkers geldt, dus:

soempil „rijstzakje” luidt *soe mpit*.
lindjar „glad” „ *li ndjar*.
tongkeh „boomstronk” „ *to ngkeh*. enz.

De *i* luidt nimmer als onze *i* in „kikker,” maar steeds als in Piet, zien; bijv. *sitik* „een weinig”; *menit* „taai”; *kirik* „soort sprinkhaan”, enz.

De *o* doorloopt alle toonhoogten van *o* als in „hok” tot een klank die men ongeveer kan weergeven met *ou* in „koude.”

Voorbeelden: *gotok* „opiumwrijven” als Holl. hok;
lolo „niet doorgaan” „ „ lood;
nangko ¹⁾ „stelen” „ „ koude;

Daar er plaatselijk ook veel verschil in uitspraak is, lijkt mij de door den Heer M. Joustra ingevoerde spelling waarin hij al deze klanken door *o* weergeeft de meest rationeële. Waar het noodig is, zullen wij bij sterke afwijking de *o* als volgt weergeven *gòtòk*.

Ook de *ē* wordt plaatselijk zeer verschillend uitgesproken; de klank varieert van *ee* als in „meede” tot een plat uitgesproken *ee* in Rotterdamsch dialect. In de streek van XII koeta zou men *bagē* moeten schrijven, maar in Sinembah-Serdang *bagei* of *bagai*. Al deze variaties zullen wij weergeven met *ē*; als men deze *ē* dan uitspreekt ongeveer als *ēj*, dan is men op den middenweg.

De *oe* wordt uitgesproken in open lettergrepen als een eenigszins aangehouden klank, vooral als er een nasaal of halfklinker op volgt. In gesloten lettergrepen echter kort, zooals in ons „boek”; bijv.

boekbak „huid” *roekrak* „rommelig”.

Den klank door *e* (pěpět) weergegeven, beschrijft Van der Tuuk als den vluchtigen klank dien men hoort tusschen *l* en *k* van „melk” Dit geldt voor alle gesloten lettergrepen waarin die klank voorkomt; bijv.

tektek „snij in stukjes, hak af”,
sibekbek „samen van eenzelfden leeftijd zijn”,
erdebet-debet „kloppen” van het hart.

¹⁾ In dit woord is *o* ontstaan uit samentrekking van *aoe*; de Filipptjnsche talen hebben den vorm *takaœ*. Adr.

Met dit teeken *e* geven wij ook een klank weer, die in verscheidene, meestal éénlettergrepige woorden voorkomt, welke men haast met een *eu* kon transcribereen, als in het woord „heusch, of leuk”, vooral als deze woorden een beetje gemaakt worden uitgesproken, bijv.

<i>tek</i> „gelooven”	<i>ser</i> „vol”, ook: „scherp van smaak”
<i>seh</i> „aangekomen”	<i>ben</i> „donker geworden” van den dag.
<i>ngalemi</i> „verzoenen”	<i>mel</i> „zacht, mul” van hout.

NOOT. Deze klank is een lange *ë*, te vergelijken met den Soendaneeschen klank *eu* in *ngadeukeutken* „doen naderen”. Juist omdat deze woorden éénlettergrepig zijn en dus den vollen klemtoon hebben, wordt de *e* gerekt en dus tot een lange *pëpët*. Adr.

De weinige woorden eischen echter geen apart teeken.

Een enkele maal geeft *e* weer een *e* als in „pet, vet” enz; wij zullen er dan een teeken boven zetten.; bijv.

kètèk „klein” nevenvorm van *kitik*;
mènèk- ènèk „klein zijn, achterlijk”;
kalinpètpèt „een insect, lichtkever”.

§ 7. Aangaande de medeklinkers nog enkele opmerkingen, in zooverre zij moeilijkheden zouden kunnen opleveren bij de uitspraak. De *k* aan het eind van een woord wordt veel duidelijker gehoord dan in het Maleisch; de weergave met *k* is wel het meest juist.

<i>kak</i> „kraai”	<i>betak</i> „een boomsoort”
<i>ndjemak</i> „aanvatten”	<i>gakgak</i> „opwaarts zien”.

Bij woorden als *beka* „gespleten” hoort men bijna twee *k*'s. dus: *bek-ka*; *kena* „geraakt”, *ken-na*; *teka* „omspitten”, *tek-ka* enz. (Men zie het opgemerkte bij de schrijfwijze als de eerste lettergreep een *pëpët* heeft.)

De half-klinkers *w* en *j* worden duidelijk gehoord; daar wij echter de schrijfwijze van de Kitab Logat Malajoe van Prof. Van Ophuyzen volgen, zullen wij de *w* tusschen *oe* en *ë*, *oe* en *i*, *oe* en *a*, niet weergeven, evenzoo de *j* niet tusschen *a* en *i*, *i* en *o*, *i* en *oe*. Voorbeelden:

<i>oeë</i> „ja, toestemmen”	wordt uitgesproken als	<i>oewë</i> ;
<i>oeili</i> „wildvarken”	„	„ <i>oewili</i> ;
<i>boeat</i> „neem”!	„	„ <i>boewat</i> ;
<i>ndoah</i> „kindje sussen”	„	„ <i>ndowah</i> ;
<i>apai</i> „welk”	„	„ <i>apaji</i>
<i>ngiani</i> „oppassen”	„	„ <i>ngijani</i> ;
<i>ioga</i> „juk”	„	„ <i>ijoga</i> ;
<i>belioeng</i> „dissel”	„	„ <i>belijoeng</i> .

De *g* luidt als de Hoogduitsche *g* in „Gold”.
megasgas „plagerig”, *megegeh* „sterk zijn”; enz.

Dj en *tj* zijn teekens voor een enkelen klank; de twee letters waaruit zij bestaan mogen dus nimmer van elkaar gescheiden worden. De uitspraak is als in de Mal. woorden *djadi*, *tjari*. Voorbeelden:

djekdjek „stilstaan”,
tjoeliki „bladnerf van den arenpalm.”
metjopar „gescheurd” van bladeren.
tjingtjang „hakmoes van allerlei bladeren”.

NOOT. In woorden als *kendjoeloe* „streek bovenstrooms” en *kendjahē* „streek benedenstrooms”, schijnt de *dj* uit *di* ontstaan te zijn. *Oeloe* „hoofd”, *di-oeloe* „boven” (in den zin van „wij gaan naar boven, bergwaarts”) *kendjoeloe* = *ke ndi-oeloe* als „plaats van de bron.” (*oeloe laoe* „bronnen, oorsprong van een rivier”) Vergel. Tob. *oeloe djaē* en *pahaē*.

De *tj* luidt soms, vooral in de streken van het Toba-meer als *ts*; *jintjin* — *tsin-tsin* (Samosir).

Alhoewel er slechts twee teekens zijn in het inheemsche letterschrift voor geprenasaleerde consonanten, kunnen echter alle daarvoor in aanmerking komende medeklinkers geprenasaleerd worden, bijv.

<i>ta mbē</i> „watervat”	<i>na ndē</i> „moeder”
<i>ka ntjang</i> „zwerfen”	<i>te ngka</i> „mogen”
<i>soe mpit</i> „rijstzakje”	<i>ga ndjang</i> „hoog”
<i>ro ngga</i> „overhoop”	<i>ra nting</i> „brandhout”

De geprenasaleerde *d* wordt door de vrouwen vaak als *ndr* uitgesproken; inplaats van *nandē* hoort men *nandrē*; *ndai* wordt *ndrai*.

De overige medeklinkers zullen wel geen moeite opleveren bij de uitspraak.

§ 8.

DE KLEMTON.

Als regel geldt dat de voorlaatste lettergreep van een woord den hoofdklemtoon heeft.

koeḍa „paard” *peroemah* „naar huis brengen”
kalindjoehang „dracaena met roode bladeren”;
idaboehina „hij wierp iets naar beneden”;
sipekpeken „over en weer (elkaar) slaan”;
ikatakenna „hij zeide (iets)” enz. enz.

NOOT. Soms valt de klemtoon (rede-accent) op het stamwoord bij woorden met suffix *ken* gevolgd door het pron. suffix *na* (derde persoon). Bijv. *ikatakenna* „hij heeft het inderdaad gezegd”; om nu het stamwoord niet van zijn klemtoon te ontblooten, behoudt het den klemtoon, waardoor men zeggen wil „dat hij het inderdaad genomen, gezegd, gedaan” enz. heeft.

Uitzondering op dezen regel:

heeft de voorlaatste lettergreep een toonlooze *e*, en is de lettergreep open, dan valt de klemtoon op de laatste lettergreep:

medém „slapen, liggen”

gelár „naam”

medák „ontwaken”.

Is evenwel de lettergreep gesloten, dan volgt men den gegeven regel, dus:

méntji „muis”

éltép „blaasroer”.

Woorden met herhaalden stam hebben een gelijkwaardigen klemtoon op elk deel, aldus:

gakgak „opwaarts zien”

pekpek „slaan”.

pètpèt „insect”

lamlam „zacht, lenig”.

Het verhalen, dat de Karo-Bataks op een zingenden toon doen (*rendē*) moet onderscheiden worden van „iets in orde vertellen” (*noeriken*)” weer-geven”, bijv. een verhaaltje aan kinderen doen, een verslag van iets geven.

Den hoofdtoon in den zin heeft het woord dat men wenscht te voorschijn te doen treden, waarop de aandacht moet vallen.

Dit woord wordt dan min of meer gerekt uitgesproken, soms met stemverheffing.

Koeboenoe ko kari! „Ik sla je straks dood!”

In dezen zin wordt dan *boe* met nadruk en tamelijk lang aangehouden, uitgesproken.

Bij beschrijvingen rolt de stem vrijwel op eenzelfde toon voort, wat soms een werkelijk eentonig geluid is.

DE WOORDSOORTEN.

Het Zelfstandig naamwoord.

§ 9. De zelfstandige naamwoorden in de Karo-Bataksche taal omvatten, behalve algemeene zelfstandige naamwoorden, eigennamen, stofnamen, enz.

Wanneer men alleen let op de beteekenis van een woord in den zin, dan kunnen allerlei woorden als zelfstandige nw. (concreet en abstract) optreden. Bijv.

roemahna „zijn huis”

ngena atēna „zijn toegenegenheid”

oelina „haar schoonheid”

pertangisna „zijn weenen”
besina „zijn (het) ijzer”
sambarna „zijn plaatsvervanger”
terna „zijn snelheid.”

§ 10. Het geslacht, waartoe sommige zelfst. nw. behooren, drukt het Karosch niet uit door den woordvorm. Maar men gevoelt wel verschil tusschen namen van levende en levenlooze voorwerpen. Zoo gebruikt men het pers. voornw. 3den persoon niet gaarne voor levenlooze voorwerpen, zelfs voor dieren niet. Al kent men dus niet een woordgeslacht naar den vorm, men maakt toch onderscheid tusschen mensch en dier en levenlooze voorwerpen. Voorbeelden:

E me sabapna maka mesera kal naloeken ia „dat was de reden dat zij (de stad) zeer moeilijk te overwinnen was”. Fout is dit niet, maar liever gebruikt men hier het onbepaalde vnw. *sa* (na een *n tja*) dat enclitisch wordt gebruikt; zoodat men zegt: *ē me sabapna maka mesera kal naloekentja*.

Er is een brief gebracht; men vraagt: *Isē mabasa?*

„Wie heeft hem gebracht? en niet: *Isē maba ia?*”

Brengt men daarentegen een persoon ergens heen, dan zegt men: *Isē naroekken ia?* „Wie heeft hem gebracht?” Men hoort echter ook wel; *Isē naroehkentja?* Beleefd klinkt dit niet. *Isē nabahsa?* „Wie heeft hem (den boom) geveld?”

§ 11. Woorden die onderscheid maken tusschen mannelijke en vrouwelijke exemplaren heeft men vele.

<i>Koeda</i> „paard, merrie”	<i>sangkar</i> „hengst”
<i>biang</i> „hond, teef”	<i>sangkar</i> „rekel”
<i>babi</i> „varken, zeug”	<i>daloe</i> „beer”
<i>lemboe</i> „koe”	<i>djenggi</i> „stier”
<i>kerbo</i> „buffel”	<i>bergoe</i> „stier”
<i>koetjing</i> „poes”	<i>permal</i> „kater”
<i>lisik</i> „parkiet”	<i>agam</i> „parkiet-mannetje”
<i>ndehara</i> „echtgenoot”	<i>perboelangen</i> „echtgenoot”

Om vrouwelijke exemplaren in het algemeen aan te wijzen gebruikt men *beroe-beroe* of *beroena*; voor mannelijke ex. (vogels, planten) *saboeganna*. Zoo heet de mannelijke „papaja-boom” (*carica papaya*) *mbertik saboeganna*; een „merrie”, als men dat bepaald wil doen uitkomen, *koeda beroe-beroe*;

Van kippen zegt men: *boeat sada boeganna, doea beroena* „neem een haan en twee kippen”. (*manoe* *saboegan* „de haan”).

Opgemerkt moet worden het gebruik van *na* achter zulke woorden; men zegt *beroena*, *sangkarna*, *permalna*, enz. Dit achtervoegsel *na* is het bezittelijk vnmw. van den 3den persoon enkelv. en wordt achter deze woorden gevoegd om ze te karakteriseeren als onderdeelen van een geheel.

Sangkarna is weer te geven met „de (bij een paar behorende) hengst”. of „de hengst ervan” (nl. van het paar).

Lit teloe manoekna, saboeganna sada „zijn kippen zijn drie, een 'n haan”.
Koedana teloe, sangkarna kerina „hij heeft drie paarden, allemaal hengsten.

Een jongeling heet *anak-perana*, een meisje (huwbare dochter) *si ngoeda-ngoeda*. De afleiding van *anak-perana* is niet heel helder; het kan zijn van *rana*, grondwoord van *ngerana* „spreken”, dus „iemand die al voor zich zelven kan spreken”; *ngoeda* „jong, versch, nieuw” tegenover „oud”; dus de „jonge, ongerepte, maagd”. Men zegt van het lichaam van een kraamvrouw ook: *ngoeda koelana* „haar lichaam is nieuw, jong, week”.

Voor „vrouw” (echtgenoot) heeft men vele bijnamen; wij noemden reeds het deftige *ndehara*, van buitenlandschen oorsprong: het gewone woord is *si-man-bana* „die aan hem is”, verder min of meer platte uitdrukkingen als: *beroena* „zijn wijf”: *djelmana* „zijn mensch”; *si-merē-babina* „die zijn varkens voert”; *si-erdakan-nakanna* „die zijn eten kookt, enz. Een vrouw gebruikt deze benamingen vaak van zich zelf om zich nederig uit te drukken.

Kemberahen is de titel voor „vorstin”; *adjinta* „schoonvader”; *poetri* „prinses” komt alleen in de verhalen voor en zal wel via het Maleisch in het Karosch gekomen zijn.

Gehuwde vrouwen die kinderen hebben, heeten naar hun oudste kind, dus: „moeder van Sangap” *nandē Sangap* of *Amē Sangap*. Ook geldt dit van den vader; deze heet *Pa Sangap* „vader van Sangap”. Deze telenonymische benamingen dienen om het noemen der namen van het andere geslacht te vermijden. *Amē* is ook een liefkoozingswoordje tegenover meisjes, gelijk ons „vrouwkje”, jegens kinderen gebezigd. Een kind mag echter nooit „*amē*” tegenover zijn moeder gebruiken.

Voor zoon gebruikt men *anak dilaki*, voor dochter *anak diberoe*. *Anak* wordt ook wel weggelaten: *piga dilaki, piga diberoe?* „Hoeveel jongens en hoeveel meisjes?” *Dilaki ia kerina* „het zijn allen jongens.”

Grootouders onderscheidt men met het woord voor den hoofddoek dien zij dragen, d.i. *boelang* voor den mannenhoofddoek en *toedoeng* voor den vrouwenhoofddoek, dus *nini belang* en *nini toedoeng* resp. „grootvader” en „grootmoeder”. Verder heeft men nog als verwantschapstitels: *rentē* „over-grootvader” en *rentah* (van *entah* „eene uitdrukking van twijfel, of wel”) bet-over-grootvader *empoeng* bet-over-overgrootvader (*nini empoeng* „de voorvaderen”).

Voor familienamen zie men verder het Karo-Bataksche Woordenboek van den Heer M. Joustra op *bibi* „tante” *mama* „oom” en „schoonvader”, *kalimboeboe* „schoonvader” enz. Wij noemen hier wegens den eigenaardigen vorm nog *toerangkoe* „vrouw van iemands zwager” en *si-metoeandoe* benaming die de vrouw gebruikt, sprekende over „de schoonmoeder van een vrouw”.

§ 12. Het getal wordt niet uitgedrukt door verandering in den woordvorm; uit den zin moet men opmaken of het als enkel- dan wel als meervoud bedoeld is. Zegt men: *itoekoerna koeda* dan kan men dit vertalen zoowel in het meervoud als in het enkelvoud, dus „hij koopt een paard” of „hij koopt paarden”. *Serpi ma lit* „ik bezit geen (enkelen) dollar” of ook „dollars heb ik niet” (als men geld wil wisselen).

Enkele zelfst. nmw. hebben door het suffix *en* een meervoudsvorm gekregen; bijv. *ingan* „plaats”, doch *teloe inganen* „drie plaatsen”; *terpoek* „afdeeling, wijk”, *lima terpoeken* „vijf afdeelingen, wijken”; *goegoeng* „verhooring, hoop”, *pitoe goegoengen* „zeven hoopen”.

Ingan is stellig hetzelfde woord als *ian*, *iani* (*ngiani*) „iets bewaken, op iets passen, ergens de wacht houden”; het moet dus met het hieronder volgende in verband gebracht worden. Het getal van het substantief kan soms dadelijk als meervoud begrepen worden, daar enkele werkwoorden een meervoudsvorm kunnen aannemen door de suffixen *i* of *en*.

Bijv. *mboelak kajoe* „de boom valt om”,
mboelaken kajoe „de boomen vallen om,”
lawesen kalak „de menschen gingen weg,”
meloeah manoeek „de kip is ontvlucht”,
loeahen manoeek „de kippen zijn ontvlucht”,
nogengi boeboe „fuiken uitzetten”,
ndaboehi boeah „vruchten naar beneden werpen”,
noekoeri tinaroeh „eieren koopen (meer dan een)”.

De verklaring van de meervoudige beteekenis dezer suffixen is gegeven bij de behandeling daarvan in het hoofdstuk over de werkwoorden.

Ook de woordherhaling geeft een meervoud te kennen, nl. *anak-anak* „kinderen”, *anak-anak i kesain* „de kinderen op het dorpserf”; *toean-toean* „heeren”, bijv. in een toespraak, *radja-radja* „de vorsten”, van een landschap, of bij een toespraak. Deze meervoudsvorm sluit echter steeds verscheidenheid in: „allerlei kinderen, heeren, vorsten.”

§ 13. Samengestelde zelfst. nmw. zijn door nevenstelling en accent-eenheid een begrip of naam geworden.

minak toelah „kokosolie”
roedang gara „roodbloem”
pasar elok „zigzagweg”
djoema sabah „nat rijstveld” in tegenstelling met
djoema toehoer of *djoema daraten* „droog rijstveld”
anak beroe „iemand's borg”
bapa toea „oom, oudere broer van vader”
nandē ngoeda „jongere moeder” (tweede vrouw van vader).

Een samenstelling is door het accent een eenheid. Wel kan een samengesteld woord nevens den hoofdtoon een bijtoon hebben, maar het hoofdaccent is dat van een enkel woord; daarom komt ook het bezittelijk

voornmw. achter de geheele samenstelling, dus:

nandē-ngoedangkoe „mijn jongere moeder”

anak-beroengkoe „mijn borg”

bapa toeangkoe „mijn oom”.

Copulatieve samenstellingen zijn er niet vele:

nandē-bapa „vader en moeder”

dilaki-diberoe „mannen en vrouwen”

anakberoe-senina „de vereischte borgen van elken Batak”

kempoe-kempoe „kinderen en kinds kinderen”.

Onder de determinatieve samenstellingen kunnen wij brengen:

negeri Belanda „Nederland”

negeri Tjina „China (land)”

taneh Djawa „Java (eiland)”

laoe Wampoe „de Wampoerivier”

lawet tarwar „het Tobameer”

Teba poelo „het eiland Samosir”; *poelo* is hier bepaling, waarschijnlijk ter onderscheiding van de kust van het Tobameer, welker bewoners men gewoonlijk *Teba-teba* noemt.

Vruchten benoemd men gewoonlijk met *boeah* „zaad, vrucht”.

boeah toelah „kokosnoot”

boeah kembiri „kemirinoot”

maar: *boeah tjimen* is „komkommerzaad”, daar *boeah* eigenlijk „zaad” beteekent. Noodzakelijk is het niet steeds *boeah* te gebruiken; bijv. *Boeat toelah bangkoe, teloe ngkiboel* „neem kokosnoten voor mij, drie stuks”, is duidelijk genoeg.

Voor vogels en visschen heeft men geen soortnamen; wel hebben er zich mettertijd enkele woorden daartoe geleend, als *noeroeng* „een soort visch” voor, „visch” en *manoek-manoek* (van *manoek* „kip”) voor „vogels.” Ook *perik* (*perik-perik* „rijstvogeltje”) dient wel voor soortnaam van de kleinere vogels.

Behalve het reeds genoemde *roedang* „bloem”, gebruikt men ook *boenga* in vaste samenstellingen. *Boenga* beteekent eigenlijk „bloesem”, *erboenga* „bloeien”. Bepaalde soorten bloemen hebben altijd hun samenstelling met *boenga*, nooit met *roedang*. Bijv.

boenga sapa „een balsaminesoort”

boenga ntjoli „een witte en gele sterk riekende bloem (*hedichium coronaria*)”

boenga meloer „de melatie”

boenga sempa „de *Plumeris acutifolia*”, de Javaansche kerkhofsbloem.

Van namen die een titel, ambt enz. noemen komen samenstellingen voor als volgt:

radja berempat „viervorst”

pengoeloe balē „die de bale (raad) bijeenroept”

goeroe ketika „de wichelpriester”
pengoeloe mbelin „hoofd-pengoeloe” (hoofd over een klein aantal dorpshoofden).
goeroe-Pakpak-pertandang „de zwervende Pakpakpriester”.

§ 14. Onder de woordstammen zijn er, die zoowel werkwoordstammen als substantiefstammen zijn, nl.:

van *toeboeh* „geboren worden”, *toeboehkoe i Betimoës* „mijn geboorte (had plaats) te Betimoës”; van *reh* „komen”, *rebi rehna* „gisteren zijn komen” (kwam hij); van *lawes* „gaan”, *ndai lawesna* „zooeven zijn weggaan” (ging hij weg).

Bijvoegelijke nmw. kunnen, in den stamvorm, steeds als zelfst. nmw. optreden; bijv. *nembelna la teralang* „zijn boosheid is hevig” (valt niet mee te spotten); *ravana ma nai kelanglang* „zijn woestheid is heel erg.”

Ook stamwoorden van bijwoorden kunnen zelfstandig optreden; bijv. van *meter* „snelzijn”, *terna mekelek* „zijn snelheid is zeer groot”.

§ 15. De betrekking tusschen substantief en andere naamwoorden wordt uitgedrukt door voorzetsels, behalve in den tweeden naamval. De tweede naamvalsvorm, die zoo aanstonds zal worden opgegeven, is reeds verouderd, behalve die met *i*, welke nog wel in gebruik is. Het voorzetsel van den genitiefvorm is *oe*, *noe*, *ni* of *i*.

<i>anak oe bapa</i>	} „vaders kind”
<i>anak noe bapa</i>	
<i>anak ni bapa</i>	
<i>anak i bapa</i>	

De vorm met *i* is soms twijfelachtig; ik hoorde hem meestal in verband met namen, zoodat het de vraag is of *i* niet een genitief-vorm van *si*, het lidwoord bij eigennamen kan zijn. Dit is zeker het geval bij *ni*, en hieruit volgt dat *oe* en *noe* ook identisch zijn, want zij staan tot elkaar in dezelfde verhouding als *ni* tot *i*. Nu zijn *ni* en *i* lidwoorden van het woord dat in den genitief staat. De samenstelling is dus te ontbinden in de leden *anak* en *(n)i bapa*. Wat *noe* betreft dit is identisch met het als onbepaald voornaamwoord bekende *anoe* „ding, zaak, dinges, dit of dat”, hetwelk ook als betrekkelijk voornmw. opgevat kan worden. Zoo is dus de samenstelling *anak-noe-bapa* op te vatten als „kind, dat van den vader”. Waar *ni* is gebruikt, is *bapa* als eigennaam „Vader” op te vatten; waar *noe* staat, is *bapa* algemeen zelfst. nmw.

Overigens wordt de tweede naamval alleen uitgedrukt door samenstelling:

roemah bapa „vaders huis”
doeit mama „oom's geld”

Deze samenstellingen zijn dus accent-eenheden; aan de uitspraak is te bemerken, dat men met een samenstelling te doen heeft.

De genitief van bezit kan ook uitgedrukt worden door den bezitter het predikaat *empoena* te geven (*empoena* „bezitter van”), hetwelk dan weder in betrekking staat tot het „bezetene”, bijv. *badjoe*, *bapa empoena* „de jas van vader”; de jas, vader is zijn bezitter; *badjoe enda bapa empoena* „deze jas is van vader”, deze jas, vader is zijn bezitter.

Over de afgeleide substantieven (het actief- en passiefverbaal-substantief naar van der Tuuk) zal na de werkwoorden gehandeld worden.

HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD.

§ 16. Met bijvoegelijk naamwoord duiden wij een woord aan, (onverschillig van welke soort), dat de door een substantief genoemde zelfstandigheid bepaalt, een eigenschap daarvan noemt, of zijne beteekenis beperkt.

Allereerst zijn er bepalingen die met het substantief zoo één geworden zijn, dat zij samen als een nieuw substantief kunnen gelden. Bijv. Er zijn varkens met een witte vlek voor den kop; deze noemt men *babi palit*; *palit* beteekent „met den vinger ergens een stip van sirihkalk maken”, wat men ook weleens op het gelaat van menschen doet.

Kedē Tjina „chineesche winkel”, in tegenstelling met *kedē Batak* „Bataksche winkel”, niet omdat de daar verkochte waren specifiek Chineesch of Bataksch zijn, maar omdat de eigenaar een Chinees of Batak is.

Rimo Keling eigenlijk „klingaleesche lemoen”, maar niemand weet meer hoe deze bepaling ontstaan is.

Bapa ngoeda „oom, jongere broer van vader” in tegenstelling met *bapa toea* „oom, oudere broer van vader”.

Nandē ngoeda „jongere moeder” (nl. de tweede vrouw die vader genomen heeft), al is zij in leeftijd ouder dan de moeder die den spreker gebaard heeft.

§ 17. Bij attributief gebruik volgt het bijv. nmw. het bepaalde woord, nl.:

anak goetoel „ondeugende jongen”,

koeda djahat „boosaardig paard”

sapo kitik „klein tuinhutje”.

Bij predikatief gebruik gaat het bijv. nmw. vooraf, nl.:

goetoel anak ē „dit kind is ondeugend”

megara matana „zijn oog is rood”

bajak ia „hij is rijk”

metoea bapa „vader is oud”.

§ 18. Gelet moet worden op het gebruik van *sí* (betrekkelijk vnmw.) dat als lidwoord vóór het adjectief wordt geplaatst, waardoor het substantief, als onderwerp van den zin, meer nadruk krijgt, daar door het gebruik

van *si* het adjectief als predikaat een weinig meer van het subject wordt verwijderd, waardoor dit meer komt alleen te staan.

bapa toea „oom, oudere broer van vader”

bapa si ntoea „vader is de oudste” (onder zijn broers)

enggo metoea bapa „vader is al oud”

roedang gara „roodbloem” (een soort)

roedang si megara „de roode bloemen” (geen bepaalde soort)

ngasoepkam nangkih toelang mandē angin, bandoe akoe, nina beroe Patimar „als je in staat bent een (honig) bijen-boom, die schuin gaat staan door den wind (vanwege zijn hoogte) te beklimmen, dan word ik je vrouw, zeide beroe Patimar.” Maar... *E maka ngadi entuh sitahoen, doea tahoen, la nai inangkih toelang si mandē angin* „daarom hield (men) op, een jaar, twee jaar, niet meer werd beklommen de door den wind scheefgaan-staande bijen-boom (*Compassia* of *Koompassia parviflora*).

pengoeloe mbelin en *pengoeloe kitik* zijn „hoogere en lagere dorpshoofden” als rang bedoeld. Heeft men echter in een vorstendom het voornaamste hoofd op het oog, dan vraagt men naar den *pengoeloe si mbelin*. Spreekt men over een bepaald dorpshoofd van lageren rang, dan spreekt men over den *pengoeloe si kitik*.

Si Biring is een naam gegeven aan een meisje, omdat zij van den *Simbiringstan* is; zeide men daarentegen *si Mbiring*, dan zou dit on-aangenaam klinken, daar dit dan „de Zwarte” zou beteekenen.

Beras bentar „witte rijst”

beras si mbentar „rijst, die men door stampen wit heeft gemaakt”.

§ 19. Afgeleide substantieven worden op dezelfde wijze bepaald als gewone substantieven.

perdalinna moehoer-oehoer „schommelend zijn gang”

mesangat pertangisna „hevig zijn weenen”

perampoesna ma nai kelanglang „heel erg is zijn drift”

medjilē perbahanenna „schoon is zijn werk”.

§ 20. Uit het voorafgaande is reeds gebleken dat bijv. n.w. als *belin*, *kitik*, *gedang*, *goetoel*, enz. ook als zelfst. n.w. kunnen optreden en dus ook bezittelijke voornmw. als suffixen kunnen achtervoegen; bijv. *belinna* „zijn grootte”; *kitikkoe* „mijn kleinte”; *goetoelndoe* „uw ondeugd”. Ook de zg. werkw. met prefix *me* treden op als bijv. n.w. maar meer predicatief dan attributief. Deze werkw. die tot de bv. n.w. gerekend moeten worden, kunnen als adjectief optreden, alhoewel zij meer doen dan alleen een eigenschap noemen. In dit geval zijn zij voorzien van het voorvoegsel *me*, dat ze tot predicaten maakt. *Megara* is eigenlijk „rood zijnde”; in den stamvorm, dus zonder prefix *me*, zijn deze woorden substantief.

oeis megara „rood goed”

garana mehoeli „de roode kleur ervan is mooi”

tjakapna mekaroes „zijn taal is onbeschoft”

karoena tjakapna lu nai langlang „het onbeschofte van zijn taal is heel erg”
gatelna mesangat „de leuk is hevig”

Uit deze voorbeelden blijkt, dat de w. w. met prefix *me* wel kunnen optreden als bijv. n.w., maar dat juist het prefix *me* veroorzaakt, dat ze predikaten zijn.

Hetzelfde geldt van de w.w. met prefix *er* (Mal. ber-, Tob. mar-). De stammen kunnen meest alle als substantief optreden in zoo verre ze geen nominalenvorm hebben met prefix *per*, waarover later. Waar zij ver-
taald kunnen worden met een verleden deelwoord kan men ze met bijv. n.w. gelijkstellen.

DE VERGELIJKING.

§ 21. De vorming van de trappen van vergelijking levert weinig moeilijkheden op. De drie gewone graden zijn de volgende.

boedjoer „eerlijk”

boedjoeren „eerlijker”

si boedjoerna „eerlijkst”.

De vergrootende trap krijgt dus *en* als suffix, terwijl de overtreffende trap het prefix *si* en suffix *en* heeft.

Bij de predikaten met het prefix *me* valt op te merken, dat het prefix *me* in den comparatief wegvalt.

mehoeli „mooi zijn”

oelin „mooier zijn”

si mehoelina „de mooiste” (zijn)

ntegoeh „stevig”

tegoehen „steviger”

si ntegoehna „stevigst”.

Soeratkoed medjilē „mijn schrift is schoon”

soeratndoe djilēn „uw „ „ schooner”

soeratna smedjilēna „zijn „ „ het schoonst”.

Onregelmatig is *belin* „groot”; *beliden* „groot”; *simbelinna* „de grootste”.

§ 22. De excessief, dien wij met „te” uitdrukken, wordt gevormd door *sa* achter het woord te plaatsen (na een *n* wordt dit *tja*).

„te mooi” *mehoelisa*.

„te groot” *mbelintja*.

„te lang” *nggedangsa*.

§ 23. Voor de bijwoorden geldt dezelfde regel als voor de bijv. n.w. Voorbeelden:

pedas „vlug”
pedasen „vlugger”
si pedasna „vlugst”.
meter „snel”
teren „sneller”
si meterna „snelst”.
pedassa „te vlug”.
metersa „te snel”.

§ 24. De betrekkelijk overtreffende trap wordt gevormd door het woordje *kal* „zeer”.

mbelin kal „bijzonder, zeer groot”
mekapal kal „ „ „ „ dik”
mesoei kal „ „ „ „ pijnlijk”.

Verder worden de bijwoorden *mesangat* „zeer, hevig”; *mekelek* „zeer, boven, matig” ook voor dit doel gebruikt. Deze woorden komen soms tezamen voor: *mesangat mekelek soeina* „zeer, zeer hevig is zijn pijn; buitengewoon pijnlijk”. Beide kunnen ook nog trappen van vergelijking vormen:

mesangat, sangaten, si mesangatna „hevig, heviger, hevigst.”
mekelek, keleken, si mekelekna „zeer, erg, erger”.

§ 25. Een superlatief in eigen kring, dat wat excelleert onder zijns gelijken, wordt gevormd door *si* zonder suffix *na*. Bijv. hier liggen allerlei sarongs, deze is mooi (*medjilē*), deze is mooier (*djilēn*), deze is de mooiste van die alle (*si medjilē*, niet *si medjilēna*). Deze superlatief verklaart bestaande uitdrukkingen als: *akoe anak si ntoea* „ik ben de oudste (zoon)”; *ia agingkoē si ngoeda* „hij is mijn jongste (niet jongere) broer”. *Enda tambar si ntoea* „dit is het echte, ware, oorspronkelijke geneesmiddel”.

Wellicht is deze vorm de oorspronkelijke voor den overtreffenden trap; later heeft men er nog *na* bijgevoegd als nadrukswoordje, dat in het Karosch vaak voorkomt om een uitdrukking sterker te maken.

§ 26. Men moet verdacht zijn op eenige eigenaardige trappen van vergelijking, die enkele woorden aannemen, welker vorming in onze taal niet mogelijk is. Zoo van:

taloe; *taloe ia* „hij heeft het afgelegd”
taloën kam „gij hebt het erger afgelegd”
ia si taloena „hij heeft het het ergst afgelegd”.

taloe kan ook vertaald worden met „niet bestand tegen, verloren hebben, de mindere, de overwonnene zijn”.

Adi toalah, arah darat saboet, basenna soedoe, basenna djoekoet „wat de kokosnoot aangaat, buiten zitten de vezels, meer naar binnen de harde schil, nog meer naar binnen het vruchtvleesch”. *Basen* is hier de comparatief van *ibas (bagas)* „in”, thans een voorzetsel dat voor allerlei dienst doet.

DE VOORZETSELS.

§ 27. De meest gebruikelijke voorzetsels zijn:

i dat „de plaats waar”,

koe dat „de richting naar”,

nari dat „de richting vanwaar” aanwijst.

Voorbeelden:

bapa i roemah „vader is in huis”

bapa koe roemah „vader gaat naar huis”

bapa i roemah nari „vader komt van huis”.

Nari komt achter het woord welks naamval het aanwijst (regeert), en eischt meestal nog een ander voorzetsel, als *i*, *ibas*, *idas* enz. Bijv.

i roemah nari „van huis” (uit)

ibas akoe nari „van mij” (uit)

idoer bapa nari „van vader” (uit, afkomstig)

idas nari „van boven” (neerkomende).

§ 28. Genoemde voorzetsels worden weer uitgebreid met substantieven, die de plaats „binnen, buiten, onder, achter, boven” aanwijzen en met *i*, *koe* of *nari* verbonden, weder nieuwe preposities vormen, die duidelijker zijn dan een der drie op zich zelf.

Bijv. *ibas* soms *ibagas* „binnen, in” (Tob. *bagas* „huis, diep”, de laatste beteekenis is in het Kar. *bagas*);

idarat „buiten”; *arah darat* „aan den buitenkant”; (*daraten* „land, het droge” tegenover „zee”; *djoema daraten* „droog rijstveld” tegenover *djoema sabah* „nat rijstveld”).

idoeroe „in, bij” (vân *doeroe* „kant” van iets).

ibas of *idoeroe ia nari* „van hem uit” of „van hem afkomstig”.

ipoedi „achter”; *arah poedi* „achter langs”;

ilebē „voor”; *arah lebē* „voor, voor langs”;

ibabo of *ibobo* „boven, bovenop, op”;

idjēnda nari „van hier” (uit);

Dezelfde woorden kan men met *koe* weer samenstellen, als:

koebas „naar binnen”

koedarat „naar buiten”

koedjēnda „naar hier” (herwaarts)

koebabo „bovenop” (plaatsen).

Koedoeroe wordt als prepositie weinig gebruikt, daar het ook de beteekenis heeft van „naar den kant gaan”, „zijn gevoeg doen”. Waarschijnlijk is *koe-doer*, dat gebruikt wordt gelijk *koebas*, een samentrekking van dit voorzetsel; zoo ook heeft men *idoeribas*,

§ 29. Inplaats van *i* wordt vaak *ibas* gebruikt, daar *ibas* geheel voorzetsel geworden is, dat „in, bij, op” kan beteekenen. Wil men echter bepaald

zeggen dat het „binnen, in” moet beteekenen, dan verandert de nadruk. *Ibas* als gewoon voorzetsel, in een zin als: *la lit ibas akoe* „ik heb het niet”, (niet aanwezig in, bij mij), heeft op beide lettergrepen een gelijken nadruk. Wil men echter antwoorden op de vraag: „waar is de man?” dan valt het accent op de laatste lettergreep, als men zegt: *ibás!* „binnen!” nl. in huis.

Arah (Mal. „richting”) is algemeen in gebruik in de beteekenis van „langs, door middel van”. Bijv. *Arah akoe dat ia badjoe enda* „door mij kreeg hij dit jasje”. *Arah embang ia koedas* „langs de steilte kwam hij omhoog”. *Arah akoe nakanna* „hij krijgt van (door) mij zijn eten.” *Arah apai ia koebas?* „Waar langs kwam hij naar binnen?” (hoe is hij binnen gekomen?).

Soms hoort men ook *arahsa* „door hem, vanwege hem, door middel van hem”; *Seh i* en *seh koe* worden beiden gebruikt. *Seh* beteekent „aangekomen”. *Seh i roemah* „in het dorp aangekomen”; *erdalin ia seh koe roemah* „hij liep tot aan het dorp” (*roemah* beteekent zoowel „huis” als „dorp”). *Seh* is ook verbaalstam van *nehken* „iets doorzetten”. *Isehkenna peratemma* „hij zette zijn wil door”; *peratēn Dibata seh koe kita, tapi peratēnta la seh koe Ia.* „Gods wil reikt wel tot ons, maar onze wil niet tot Hem”; een uitdrukking om onze volstrekte afhankelijkheid van God aan te duiden.

Ras „met, mede”; *akoe ras bapa koe tiga* „ik ga met vader naar de markt”. *Ras kita koeroemah* „laten wij (samen) naar huis gaan”.

„Met, middel” (instrumentalis) is *aloe*, meestal *saloe*. *Ibenterina akoe saloe batoe* „hij wierp mij met steenen”.

„Aan” *man*; *iberēkenna doeit man bana* „hij gaf hem geld”; *kai kari koerang pindo man si-man-bangkoe* „wat er tekort (mocht zijn) vraag dat straks aan mijn vrouw”. *Man* wordt vaak weggelaten als het voor het, woordje *ba* komt te staan, dat persoonlijke voornmw. vormt met *ngkoe*, *ndoe*, *na* enz. Het voorzetsel *man* is stellig een samentrekking van *mahan* „maken, doen”; reeds wezen wij op de uitdrukking *man kai?* „Waartoe?” In het verhaal SiLaga Mān lezen wij: *Ota tempi kampilta ē, nina bapa, gelah tabah boeah ndai mahan ranting* „Voorwaarts, draag onzen kampil in je doek op den rug, zeide de vader, opdat wij den ficus-boom vellen om er brandhout van te maken (tot brandhout)”.

Zeldzaam is het gebruik in den zin als: *dilawes ia mbiar ia benē barang. Ma bage teman kerina, ibahan sakalak man tading i sapo enda* „indien hij wegging was hij bang dat de goederen verloren zouden raken. Niet alzoo vrienden, één maken (wij) tot blijver in de tuinhut”. *Tading* vertaalden wij hier met „blijver”, daar *man tading* een zeldzame uitdrukking is en moeilijk weer te geven is met „om achter te blijven”. *Tading* is mij alleen als stamwoordelijk werkwoord „blijven, achterblijven” bekend.

Pindo kari bangkoe „vraag ’t straks mij”; eigenlijk *man bangkoe* „aan mij”; *koeperaih doeit bana* „ik leen hem geld”; eigenlijk „*man bana* „aan hem”; *bandoe pagi sabah enda kerina* „aan U later al deze bevroede rijstvelden”

(gij zult ze erven); *man bandoe* „aan U” kan men ook zeggen. Het klinkt dan echter nogal deftig.

Met *man* wordt ook het passief-verbaalsubstantief gevormd; waarover later bij de behandeling der afgeleide substantieven. Het beteekent dan soms ook „om”; *doeit enda man raihen* „dit geld is om geleend te worden”; *man berēnken* „wat gegeven moet worden, om te geven”; *boeloeng enda biak man pangān* „deze bladeren zijn een soort om gegeten te worden; die eetbaar zijn”.

Andere voorzetsels zijn: *kata*, *ngata*, *empak*, *kempak*, *tarē*, welke alle ongeveer met „tot” vertaald kunnen worden. Plaatselijk is het eene woord meer in gebruik dan het andere. In een zin als: *nina kata akoe* „hij zeide tot mij”, kan men *kata* vervangen door *ngata*, *empak*, *kempak*, *tarē*. Of *kata* verbaalstam is van *erkata* „geluidgeven, zeggen” en van *ngataken* „zeggen, bevelen” valt niet te beslissen.

Tarē is verbaalstam van *narē* „opzien, omhoog zien”; *narēken* „ophouden”, bijv. een zak om er iets in te kunnen doen. *Kempak* beteekent ook „in de richting van”; bijv. *lawes ia kempak Bandar Baroe* „hij ging in de richting van B. B. *Empak* is ook als substantief in gebruik, maar slechts in een enkel mij bekend geval en dan = Tob. *ompak* „splinter”; Bij het tandenvijlen, wanneer de priester een stuk van een tand afgeslagen heeft, zegt men: *nehen empakna!* „Kijk naar het afgeslagen stuk!” (van den tand) nl. waarheen het gesprongen is (waaruit men het lot van den patiënt opmaakt). *Rempak-rempak* „allerlei afval”.

§ 30. Omtrent het gebruik der voorzetsels moet nog opgemerkt worden, dat men bij voornaamwoorden meestal samengestelde voorzetsels bezigt. Men zegt niet *i akoe*, maar *ibas akoe* of *idoer akoe*:
ibas akoe la lit doet „ik heb geen geld”.
doeit la lit ibas akoe „geld heb ik niet”.
soehsah nari ibas ia „hij heeft niets dan ongemak”.

NOOT. Dit zijn eigenlijk beleefdheidsvormen; *ibas akoe* is minder aanwijzend dan *i akoe*; evenals „ten uwent” in onze taal beleefder is dan „bij U”. *I* wijst nu niet dadelijk naar *akoe*, maar naar *baskoe* „mijn oppervlak”. Om dezelfde reden zegt men in het Maleisch niet *ka akoe*, *dari akoe*, maar *kepadakoe*, *daripadakoe*, d. i. naar mijne plaats (*pada*), van mijne plaats; want *padakoe* „mijne plaats” mag men wel wijzen, maar mijzelf niet. Men zegt beleefder „ik eet van avond ten paleize”, dan „ik eet bij de koningin” „ik kom ten uwent”, dan „ik kom bij U”. In het Sangireesch zegt men *solong anoen iamangkoe* „naar het gebied van mijn vader”, en niet *solong iamangkoe* „naar mijn vader”; dat is onbeleefd, al is de beteekenis eenvoudig „naar mijn vader”. Adr.

Koe wordt dikwijls vervangen door *ndahi* „naar iets toegaan, iemand bezoeken”. *Lawes ia koe toean* „hij ging naar den heer, den heer bezoeken” *idahina djoemana* „hij ging naar zijn rijstveld”; *idahina ia koedas* „hij ging hem boven bezoeken, hij ging naar boven naar hem toe.”

Bij tijdsbepalingen wordt vaak *toepoeng* of *noepoeng* gebruikt. *Toepoeng* of *noepoeng* „juist op” een zekeren tijd. *Ibas oeari ē* „op dien dag”, maar *toepoeng oeari ē kal* „juist op dien dag”.

Tandē en *tandes* komen beiden voor in de beteekenis van „na”; *tandē empat mberngi* „na verloop van vier nachten”; *tandes empat tahoen* „na verloop van vier jaren”. *Tandē* komt voor in de beteekenis van „geleund staan”; *tandesseh* „aangekomen, tot aan toe”.

Het werkwoord *ngenehen* „kijken, iets” komt ook voor in de beteekenis van „ten opzichte van, ten aanzien van”. Bijv. *mekoeah atēndoe ngenehen akoe* „wees barmhartig ten opzichte van mij”; *mbiar ia ngenehen toean* „hij is bang voor mijnheer”.

Lako wordt gebruikt in den zin van „tot, dienende tot”. *Lako kai ia koedjē? Erdjoedi ningkalak* (uit een gedichtje) „Tot wat is hij daarheen gegaan? Om te dobbelen, zegt men.” Meest wordt dit woord gebruikt in vragende zinnen en dan als substantief, bijv. *kai lakonna?* „Wat is zijn gebruik?” *Bahan ēnda lako peringet-ingeten empak akoe* „doet dit tot mijne gedachtenis”.

DE WERKWOORDEN.

§ 31. Naar den vorm kunnen wij de werkwoorden indeelen in:

A. Stamwoordelijke werkwoorden;

B. Afgeleide werkwoorden en wel

I. die een of meer prefixen en daarbij al of niet een suffix of infix hebben;

II. die een suffix en daarbij al of niet een of meer prefixen hebben;

III. die een infix en daarbij al of niet een prefix hebben.

Tot I behooren die met het prefix:

me bijv. *mehoeli* „mooi zijn”,

er „ *erdjoema* „een rijstveld bewerken, akkeren”.

Dan: die met geprenasaleerden beginklank van den stam.

Verder: die met het causatieve prefix *pe* (pe I);

„ „ „ *niet* causatieve prefix *pe* (pe II);

„ „ „ prefix *per*;

„ „ „ „ *tji*;

„ „ „ „ *ki*;

„ „ „ „ *ke*;

„ „ „ „ *mari*;

„ „ „ „ *nge of ngi*;

„ „ „ „ *si*.

Tot II behooren die met het suffix *ken*;

„ „ „ „ „ *i*.

„ „ „ „ „ *en*.

Tot III behooren die met infix *em* of *oem*;

"	"	"	"	<i>in</i> ;
"	"	"	"	<i>el</i> ;
"	"	"	"	<i>er</i> .

Daarna zal het passief gebruik van het werkwoord met de vormen *ke . . . en* en *ter* besproken worden.

§ 32. Naar het gebruik kunnen de w. w. in transitieve en intransitieve verdeeld worden. Intransitief zijn de stamwoordelijke w. w. en die met het prefix *er* en *me*. Voorbeelden: *koendoel* „zitten”, *akoe koendoel ibas amak* „ik zit op de mat”. *erkeleng atēna man bangkoe* „hij heeft mij lief” (eigenlijk „zijn lever is lief jegens mij”). *metoeda ia ngenehen oerang-tocana* „onbehoorlijk is hij ten opzichte van zijn ouders;” *tapi lawes kentja nandēna ndai ngerabi akoe sada koedjoema nandē, nina anak ndai* „maar toen de moeder wegging om te wieden, ik ook mede moeder, naar het veld, zeide het kind.”

tading ka i roemah ia „zij bleef weer achter in huis” (of het dorp) *maka sangana bagē nina roesoer djanahna lompat-lompat lebē koe toerē, djēnari koeteroeh, piah koedas bidē, piah nangkih tocalah* „en, terwijl zij aldus telkens zong en op en neer sprong, eerst naar het voorgalerijtje, vervolgens op den grond, eindelijk op de omheining, eindelijk klimmende in een kokospalm”.

Al deze werkwoorden als *koendoel* (zitten), *lawes* (weggaan), *tading* (achterblijven), *lompat-lompat* (op en neer springen), kunnen niet anders dan als intransitieve w. w. opgevat worden. In nominale zinnen zijn zij de naamwoordelijke bepalingen van het onderwerp.

Hetzelfde geldt voor de vormen met prefix *me*; daar het Karosch geen koppelwerkwoord bezit, doen zij den dienst van predikaten. „Deze man is oud” moet dus vertaald worden met: *kalak ēnda metoea* „deze vrouw is schoon” met: *diberoe ndaē medjilē*.

De werkwoorden met *er* hebben ook steeds betrekking op het onderwerp en kunnen meestal met een verleden deelwoord weergegeven worden. Waar zij als reflexieve w. w. optreden komt dit te meer uit, daar het onderwerp ook het voorwerp van den zin is. *Erboerih ia* „hij wast zich”; *roekoer ia* „hij overlegt bij zichzelf”; *maka kentja moelih ia i laoe nari tangis-tangis me ia djanahna rendē* „toen zij van het water terug kwam, weende zij en zong”.

§ 33. Transitief zijn de werkwoorden die uit hun aard reeds transitief zijn of die door voor- of achtervoegsels transitief geworden zijn. Bijv. van *koendoel* „zitten”, *ngkoendoeli* „op iets zitten”, *ikoendoelina amakkoe* „hij is op mijn mat gaan zitten”, van *mehoeli* „fraai”, *pehoeli* „iets fraai maken”, *ipehoelina roemahna* „hij maakte zijn huis fraai” (ook in den zin van repareren).

erkeleng alē „liefhebbend van hart zijn”,
ikelengina kajoe ē „hij spaarde den boom”, (kapte hem niet om).

Vele zijn afgeleid van stammen die alleen als substantief in gebruik zijn, zooals van *tandoek* „horen”; *nandoeki* „iets van horens voorzien”, bijv. een Bataksch huis; *sira* „zout”; *nirai* „iets zouten”, zout bij iets doen; van *soekoel* „heft”; *noekoeli* „iets van een heft (gevest) voorzien” enz.

Die uit hun aard transitief zijn hebben als stamwoord reeds beteekenis als imperatief, bijv. *boeat!* „neem!” *pekpek!* „sla!” *benter* „werp!” waarbij dan steeds aan een voorwerp gedacht wordt dat genomen, dat geslagen, of waar naar geworpen wordt. Eigenlijk dient men *boeat!* dus te vertalen met „neem 't!” *pekpek!* met „sla 't!” *benter!* met „werp er naar!”

Deze transitieve werkwoorden kunnen alle eene vervoeging ondergaan, hetwelk wel het eigenlijke kenmerk van deze w.w. is. Deze vervoeging zal hieronder verder behandeld worden bij de transitieve werkwoorden. Zoo ook de wijziging in beteekenis die sommige ondergaan door aanhechting van suffixen. Enkele voorbeelden van transitieve werkwoorden mogen hier volgen in korte zinnen.

Rebi koeboeat latjina ibas pekenndoe „gisteren heb ik Spaansche peper genomen uit Uw tuin”.

Pepagina ibabana koe perpandēn „den volgenden morgen bracht hij 't (ijzer) naar de smidse”.

Sangana ia ngemboes, ibahanna me toeri-toerin „terwijl hij den blaasbalg trok (op en neer deed gaan), maakte (vertelde) hij een verhaal”.

Maka sangana koetabah boeloeh ndai, ipantemna pedi; irēwasna ka koeliki idas „juist toen ik de bamboe kapte, spiesde zij een bamboe-rat; zij ving (als met een net) een kickendief van boven”.

DE STAMWOORDELIJKE WERKWOORDEN.

§ 34. Deze soort van werkwoorden worden aldus genoemd omdat men ze niet aan eenigen vorm als zoodanig kan herkennen. Het zijn alle grond- of stamwoorden, waarvan door pre- of suffixen weer andere werkwoorden gevormd kunnen worden. Ze zijn dan in den grond der zaak ook geen werkwoorden, alleen het gebruik stempelt ze als zoodanig; ze zijn meer richtingswoorden of bewegingswoorden; naar den vorm komen ze de bijwoorden en de tuschenwerpsels het meest nabij. Voor het Toba-dialect gaf van der Tuuk de volgende soorten aan, die ook voor het Karosch kunnen gelden, behoudens de hierondervolgende opmerkingen.

a. Klank nabootsende w.w. die dikwijls uit herhaling van wortels zijn ontstaan, soms met klinkerafwisseling.

roeprap „nabootsing van geweerschoten”; *didoeng* „wiegelend een slaapliedje zingen”; *tihtih* „een kind op de armen wiegen”;

roekrak „dissonerend, rommelig”; *boerbar* „in wanorde dooreen”; *roesroes* „uit een boom glijden”; *daldil* „ongelijk van lengte zijn”; enz.

b. werkwoorden die een beweging, houding of toestand aanduiden, als: *lawes* „gaan”; *reh* „komen”; *djekdjek* „stilstaan”; *noenoe* „suffen”, „zitten te suffen”; *kiam* „wegloopen”; *tek* „gelooven”; *toendoeh* „slapen, slapende zijn”; enz.

c. Werkwoorden die een teweeggebrachten toestand aanduiden, als: *loeam* „kokend” van water; *ser* „volgelopen” van de palmwijnkoker; *toeboeh* „geboren, te voorschijn getreden” van menschen, een enkele maal ook „al opgekomen” van planten; *bajak* „rijk zijn”; *padjek* „recht op staand”; *pantek* „opgericht staan” *pintoe* „gesloten”; *poeltak* „uitgekomen, opgekomen” van de zon, „doorboord” door geweld van binnen uit, „gëexplodeerd” enz.

Uit deze verdeeling blijkt reeds dat het onjuist is deze woorden werkwoorden te noemen, vooral de derde soort, die een teweeggebrachten toestand noemen. Met hun onderwerp vormen deze woorden een nominalen zin; aan den vorm is het niet te zien of men een werkwoord, dan wel een adjectief voor zich heeft. In zinnen als: *kiam akoe* „ik loop weg”, en: *goetoel akoe* „ik ben ondeugend” is het aan den vorm niet te zien of men met een werkwoord, dan wel met een bijv.n.w. te doen heeft. Men moet dus op de beteekenis, die het woord in den zin heeft, afgaan.

§ 35. In vele gevallen geeft echter het suffix *en* een middel aan de hand om licht te verspreiden over den aard van het woord. Nemen wij de bovengenoemde woorden *kiam* en *goetoel*. Wanneer wij achter *kiam* en *goetoel* het suffix *en* plaatsen, dan wijzigen zich hunne beteekenissen als volgt: *kiam* wordt een meervoudsvorm, *goetoel* wordt een comparatief, *kiam akoe* „ik liep weg”; maar: *kiamen kalak kerina* „alle menschen liepen weg”.

Daarentegen: *goetoel akoel* „ik ben ondeugend”, maar: *goetoelen kam* „gij zijt ondeugender”.

Door deze proef zien wij dat er stamwoorden zijn die verbale beteekenis hebben en stamwoorden die meer een adjectieve beteekenis hebben. In beide gevallen heeft dus het suffix *en* vermeerderende beteekenis; bij die met verbale beteekenis duidt deze meervoudsvorm het meervoud der handeling aan, waardoor ook het onderwerp meervoudig wordt; bij die met adjectieve kracht beteekent het eene vermeerdering der eigenschap en daardoor een comparatief:

Voorbeelden van w. w. met meervoudsvorm.

lawes „gaan”; *lawesen kalak kerina* „allen gingen weg”; de een na den ander ging weg.

reh „komen” *rehen kalak kerina koe roemah pengoele* „alle kwamen naar het huis van het dorpshoofd”.

Voorbeelden van den comparatiefvorm:

tek „gelooven”; *teken akoe kam asang ia* „ik geloof U meer dan hem”.

boedjoer „eerlijk”; *boedjoeren langkahna asang langkahndoe* „eerlijker is zijn gedrag dan Uw gedrag”.

tjēda atē „verdrietig, bedroefd”; *tjēdān atēkoe asang atēndoe* „ik ben bedroefder dan gij”.

Enkele woorden kunnen zoowel den meervoudsvorm aannemen als den comparatiefvorm, bijv. *tjēda* „stuk, verwoest”; *roemah kerina enggo tjēdān* „alle huizen zijn verwoest”, hebben geleden. Hier is *tjēdān* meervoudsvorm, in het boven gegeven voorbeeld is *tjēdān* comparatiefvorm.

§ 36. In de vorige paragraaf spraken wij voortdurend over den comparatiefvorm. De stamwoorden die den comparatiefvorm kunnen aannemen, komen ook met den superlatiefvorm voor, wat nog meer hun adjectieve beteekenis doet uitkomen. Bijv.

goetoel akoe „ik ben ondeugend”

goetoelen kam „gij zijt ondeugender”

si goetoelna ia „hij is de ondeugendste”.

Zij gedragen zich dus geheel als bijv. n. w. Zie aldaar.

§ 37. Over het syntactisch gebruik moet nog het volgende opgemerkt worden. Als op deze werkwoorden den nadruk valt staan ze voorop; bijv. „als er gevaar is, loop ik hard weg” *adi kebiarenkiam akoe*; maar: „niet hij, maar ik liep weg” *labo ia, tapi akoe kiam*.

De werkwoorden met prefix *me*.

§ 38. Over den vorm van deze werkwoorden (door van der Tuuk: kwalificeerende werkwoorden genoemd) is het volgende op te merken.

a. Het voorvoegsel wordt doorgaans zonder nadere verandering voor den stam gevoegd; bijv.

van *hoeli* — *mehoeli* „mooi zijn”

„ *lantjē* — *melantjē* „achteloos zijn”

„ *loemat* — *meloemat* „fijn zijn”, aan fijne stukjes

„ *ripoek* — *meripoek* „aan gruzels zijn”.

b. Voor een grondwoord met b of t beginnende valt de e van het voorvoegsel uit, zoodat *meb* tot *mb* en *met* tot *nt* wordt; voorbeelden: van *belin* dus niet *mebelin* maar *mbelin* „groot zijn”

„ *tegoeh* dus niet *metegoeh* maar *ntegoeh* „stevig zijn”; (het Tob. houdt in dit geval ma, dus *mabolon*, *matogoeh*).

c. Wanneer het grondwoord met een klinker begint heeft samentrekking plaats, dus van *oerde* — *moerde* „slordig zijn”; *andē* — *mandē* „schuin oplopende”; *amboer* — *mamboer* „uitgestort zijn”, gemorst zijn.

In een enkel geval heeft dit ook plaats als het grondwoord met een *h* begint, nl. van *hēla* vormt men niet *mehēla* maar *mēla* „beschaamd zijn”.

Het stamwoord, waarvan enkele dezer werkwoorden zijn afgeleid, is ook soms de stam van een transitief w.w.; zoo: *metinggel* „scherp van gehoor zijn”; naast: *ninggelken* „luisteren”. Soms ook wordt het afgeleid van een werkwoord met den nasaal, als *meningkah* „slapende menschen overstappen”; van den persoon die dit doet zegt men: *anak ěnda meningkah kalak medem-medem djē* „die vent stapt over slapende menschen heen”. Het transitieve w. w. is *ningkahi* „over iets heen stappen”, hier slaat echter *meningkah*, hoe zonderling het ook klinkt, op „die vent”, als bepaling van zijn gedrag.

In het algemeen kunnen echter de stamwoorden van de meeste predikaten met *me* zoo zonder meer niet gebruikt worden. De stammen van *medjilē* „schoon, fraai zijn” van *medersa* „ontbloot van alles zijn” enz. dus *djilē*, *dersa* enz. hebben op zich zelf geen beteekenis; zij ontvangen weer beteekenis door achtervoeging van het lidwoord *na*; bijv.

djilēna „de fraaiheid van iets”

dersana „de (zijn) behoefteigheid”

belinna „de grootte van iets”

dikerna „zijn gierigheid”, *mediker* „gierig zijn”;

gombangna „zijn (de) onbeschofftheid”, *megombang* „onbeschoft zijn”.

Deze vorm met suffix *na* wordt ook gebruikt als uitroep: hoe!

„Hoe schoon is dit kleed!” *Djilēna oeis ē!*

„Hoe dom is die kerel!” *Lengēna kalak ah!*

„Hoe achteloos is die jongen!” *Lantjēna anak ē!*

Zijn deze grondwoorden zonder pre- of suffixen niet meer gangbaar, uit het gebruik met *na* is duidelijk te zien dat zij adjectieven en adverbia zijn en dan als substantieven gebruikt worden. Enkelén worden steeds gebruikt met *atē* „hart” eigenlijk „lever” en *oekoer* „gedachte, verstand” (misschien wel de „plaats van het willen” en de „plaats van het denken”). Zoo: *mboekboek atē* „nijdig, boos”; *meriah atēna* en *meriah oekoer* worden beiden in den zin van „vroolijk zijn” gebruikt; *melikas oekoer* „oprecht zijn, zuiver van aard”; *mekoeah atē* „barmhartig zijn”; (daarnaast ook: *erkoeah atē*) enz.

§ 39. Worden deze grondwoorden niet zelfstandig gebruikt, dus zonder *na*, dan blijkt uit enkele benamingen nog dat ze oorspronkelijk bijv. n.w. geweest zijn. Bijv.

roedang gara „roodbloem”

roedang gersing „geelbloem”

begoe gandjang „hoogspook”;

Het zijn dus samenstellingen zooals ons: „roodborstje, geelvink” enz. Langzamerhand heeft de vorm met *me* het oorspronkelijke woord verdrongen, maar in enkele samenstellingen is de oorspronkelijke vorm gebleven, zooals wij zagen in *roedang gara* enz. *Megara* naast *gara* wijst erop dat *megara* niet bepaald „rood” beteekent, maar „rood zijn”, „zich als rood voordoen”. Daarmede staan zij in betrekking met iets dat zich zoo voordoet;

dus noemen zij een eigenschap van bedoeld voorwerp. Praktisch kunnen wij dus deze woorden tot de bijv. nm.w. rekenen.

§ 40. Daarmede zijn wij gekomen tot de verdeeling van deze werkwoorden. Wij nemen ook hier weer, evenals bij de stamwoordelijke w.w. het suffix *en* als criterium.

Wij onderscheiden drie soorten:

- A. Prefix *me* met verbaalstam; alle met de beteekenis van bijv. n.w. Deze vormen het grootste aantal.
- B. Prefix *me* met verbaalstam, alle naar den inhoud werkwoorden; met suffix *en* vormen zij een meervoudsvorm. Deze komen slechts in klein aantal voor.
- C. Prefix *me* met verbaalstam, welke verbaalstam alleen met suffix *en* „een behebt zijn met hetgeen het grondwoord aanduidt” beteekent. Hun aantal is eveneens klein.

Na het voorafgegane behoeft niet veel meer gezegd te worden over de onder A genoemde vormen. Hun karakter van adjectief komt duidelijk uit. Bij den vergrootenden trap valt het prefix *me* weg.

merandal „fraai zijn”

randalen „fraaier zijn”

si merandalna „fraaist zijn”.

megati „vaak (gebeuren)”

gatin „vaker (gebeuren)”

si megatina „vaakst (gebeuren)”.

nggit „willen, kunnen” (ook futurum)

giten „meer willen, zullen”

si nggitna „’t meest willen, zullen”.

NOOT. Het is mij niet mogen gelukken een regel te ontdekken, volgens welke men het prefix *me* voor de *g* nu eens als *me*, dan weer bij een andere stam als een nasaal hoort, vgl. *nggit* „willen”, *nggesoeh* „vuil zijn” van taal, *megekgek* „praat zuchtig zijn”, *megandjang* „hoog zijn”. Hetzelfde geldt van *meter* „snel zijn”, *ntegoeh* „stevig zijn”, *metinggel* „scherp van gehoor zijn” enz.

Groep B. vereischt eenige toelichting daar deze w.w. zeer verschillen van groep A. Hoofdzakelijk komt het verschil tusschen deze groepen uit bij achtervoeging van het suffix *en*. De werkwoorden van groep B. kunnen nooit den superlatief-vorm aannemen en het voorvoegsel *me* valt niet weg bij achtervoeging van *en*. Het zijn werkwoorden die zich richten naar het aantal voorwerpen die de handeling ondergaan; zij hebben een meervoudsvorm. De term meervoudsvorm wordt hier echter gebezigd in duratieven zin; de werking duurt langer door de vele voorwerpen, of de herhaalde werking op hetzelfde voorwerp.

Ziehier de meest voorkomende werkwoorden dezer groep:

mboelak kajoe „een boom valt”

mboelaken „boomen vallen”
megoelang batoe koe soeah „’n steen rolt naar beneden”
megoelangen batoe koe soeah „steen en rollen naar beneden”
ndaboeh boeah kajoe „’n boomvrucht valt”
ndaboehen boeah kajoe „boomvruchten vallen”
meloeah manoek „’n kip ontsnapt”
meloeaehen manoek „kippen ontsnappen”.

Tot deze groep behooren verder: *meroeroes* „afstorten” van aarde; *metoerban* „idem”; *mboero* „verhuizen” naar een ander dorp; *mboertas* „doorbreken” van een dam.

Groep C. Deze groep omvat niet vele woorden. Het kenmerkende is dat de vorm met suffix *en* wel het prefix *me* verliest en beteekent „een behebt zijn met”, een „lijden aan” wat het grondwoord uitdrukt; ook nemen deze werkwoorden den superlatief-vorm aan.

mesoei „pijn hebben”, „pijnlijk”, „met pijn”; *soein* „met pijn behebt”; „pijn lijden”;

megatel „jeukend, jeuk hebben”: *gatelen* „met jeuk behebt, aan jeuk lijdend”.
mehado „gek doen”; *adōn* „volslagen gek zijn”.

Niet alle stamwoorden die „een behebt zijn met” uitdrukken hebben een vorm met *me* naast zich.

Bovengenoemde voorbeelden nemen ook den superlatief-vorm aan; voorbeelden:

mesoei, *soein*, *si mesoeina* „meest pijn hebben”; „ergst ziek zijn”.

megatel, *gatelen*, *si megatelnā* „het meest jeuk hebben”,

meroetoe „roode puistjes uitslag hebben”, *roetoen* „aan rooden uitslag lijden”, *si meroetoena* „het hevigst uitslag hebben”. (fig. ook „de kwade pier zijn”).

Ook de stammen van deze derde groep worden niet in de huidige taal gebruikt. Een uitzondering maakt *sinik* (stam van *mesinik* „zwijgzaam”), dat als imperatief „zwijg” wordt gebruikt, maar feitelijk een tusschenwerpsel is, dat weder tot stam van *mesinik* dient.

WERKWOORDEN MET PREFIX ER.

§ 41. Het prefix *er* in het Karosch komt overeen met het prefix **mar** in het Tobasch en **mer** in het Dairisch.

In enkele plaatsnamen komt *mer* nog voor, maar zulke vormen mogen niet altijd als woorden van hoogen ouderdom gelden. Het kunnen Tobaismen of Timoerismen zijn, daar verhuizingen van de Timoerstreek naar de Doesoens van Deli en Serdang tot in den jongsten tijd niet zeldzaam waren. Wij noemen hier dan de namen der dorpen *Merteloe* „Driehuizen”, „gedrieën”; *Goenoeng Merlawan* „de hoogte die zich verdedigt?” (*erlawan* heb ik nog niet aangetroffen in het Karosch); *Merdingding*

„Grensdorp?"; als liggende op de grenzen van het Karo- en Alasgebied (*dingding* „wand" van een huis).

Ook in zg. versierende benamingen komt *mer* nog voor; bijv. „het sirih-zakje" (*kampil si dajang merpoeloeng* „Jonkvrouwe Verzamelend"; de sirih (*belo*) *si dajang merkatakata* „Jonkvrouwe die geluid geeft" enz.

In de huidige taal kan echter van een prefix *mer* niet meer gesproken worden, vandaar dat wij hier alleen over *er* zullen handelen. Overeenkomstig de uitspraak schrijven wij het voorvoegsel voluit voor een consonant en korten het af tot een enkele *r* voor een vocaal. Voorbeelden:

kai? „wat?" *erkai* „waartoe?"

sada „een" *ersada* „een zijn"

oelih „opbrengst" *roelih* „opgebracht (hebben)"

ikoet „volgen" *rikoetken* „gevolgd door, benevens"

gelar „naam" *ergelar* „tot naam hebben, genaamd",

moelih „naar huis terugkeeren" *ermoelih* „uit en thuis, op een dag"

kadiola (??) *erkadiola* „spijt hebben, berouw"

sinalsal „schijnsel" *ersinalsal* „licht, schijn gevend".

§ 42. Uit de gegeven voorbeelden blijkt reeds dat de stamwoorden van deze werkwoorden tot allerlei woordsoorten behooren kunnen en de vorming regelmatig is door eenvoudige voorvoeging van *er*. De eenige uitzondering is *erladjar* „leeren" (onderwijs ontvangen), dat van den fictieven stam *ladjar* gevormd is, zoodat *erladjar* hier voor *eradjar* staat, daar de stam ten rechte *adjar* luidt.

In het verhaal *Si Laga Mān* (Bataksche Vertellingen) komen ook voor twee afleidingen van geprenasaleerde woorden, waarvan een 'n werkwoord is met herhaald grondwoord, nl. *erniar-niar* „rondreizen, rondloopen" en *ernentoe*, een versterkte vorm van *tentoe* „stellig zeker". *Adjangkoe ma nai ernentoe bibi, nina si Laga Mān*; — *di la nai ernentoe, di mesikel kam, idjēnda bantji* „mijn levensdeel is niet meer zeker (doelloos) tante, zeide *Si Laga Mān*. Als het niet meer zeker is, indien 'gij wilt, kunt gij hier blijven". Behalve genoemde voorbeelden trot ik nog nimmer een afleiding met *er* aan van een werkwoord gevormd door prenasaleering van den beginner; dus bijv. nooit van *ngikoet* „volgen", maar wel van *ikoet* grondwoord.

Eigenaardige vormen zijn *ermbloed* „gevederd, veeren hebben", van vogels, ook, „behaard" (de wolharen); *erndobah* „verschil maken" in de uitdrukking *la erndobah* „dat maakt geen verschil".

§ 43. De beteekenis en het gebruik van deze werkwoorden zijn als volgt. Worden ze van substantieven afgeleid, dan is de beteekenis „een al-door bezig zijn met het door het grondwoord genoemde voorwerp; een voortdurende werking; bedrijf"; soms door ons verleden deelwoord weer te geven. Voorbeelden:

djoema „rijstveld"; *erdjoema* „het veld bewerken, landbouw beoefenen";

gelar „naam”; *ergelar* „tot naam hebben, een naam dragen”;
sekin „kapmes”; *ersekin* „een kapmes met zich voeren”;
koeda „paard” *erkoeda* „een paard, paarden, houden,” ook „te paard”;
gerēta „wagen”; *ergerēta* „een wagen houden”, ook „per wagen” ergens heen-
gaan;
moesoeh „vijand”; *ermoesoeh* „vijandelijkheden bedrijven”;
kata „geluid”; *erkata* „geluid geven, spreken”;
bapa „vader”; *erbapa* „een vader hebben”; tot iemand als zoon tot vader
staan; tot iemand „vader” moeten zeggen;
tempi „bundel”, *ertempi* „in een bundel op den rug dragen”,
nahē „voet” *ernahē empat* „viervoetig zijn; vier voeten hebben, als een
paard”.

Uit deze voorbeelden moge blijken dat met dit werkwoord niet alleen
een „hebben of doen” uitgedrukt wordt, maar een voortdurende toe-
stand, beweging of werking, steeds in intransitieven zin. Het
volgende zal dit duidelijk maken.

Lit djoemana „hij heeft een akker”; dit is heel wat anders dan: *er-
djoema ia* „hij akkert”. Met het eerste druk ik uit, dat de man een akker
heeft; hij behoeft daarom nog niet aan landbouw te doen. Maar met *erdjoe-
ma ia* zeg ik, dat hij aan landbouw doet als zijn bedrijf. In het Nederlandsch
beteekent: „hij heeft een winkel” ook niet dat iemand „winkelier” is.

Nog duidelijker komt dit uit als men het voorvoegsel *er* door het prefix
per vervangt, waardoor men de beroepsnamen krijgt, die overeenstemmen
met de beteekenis der werkwoorden (deelwoorden) met *er*; bijv.

erdjoema „een akker bewerken”, *perdjoema* „landbouwer”;
erkoeda „een paard houden”, *perkoeda* „paardenfokker”;
erkedē „een winkel houden”, *perkedē* „een winkelier”;
rembah „een kind (in een doek) dragen”, *perembah* „het kleed waarin men
het kind draagt”,

Dit laatste is een voorbeeld van een werktuignaam, die als de handelende
persoon wordt voorgesteld. Dus de *perdjoema* bedrijft landbouw (*erdjoema*);
omgekeerd wie het *erdjoema* verricht is een *perdjoema*.

Geregeld verloopende werkingen, spelletjes enz. worden door prefix *er*
met stamwoord voorgesteld, als:

erkesah „ademhalen”; *ertjakap* „praten”; *erladjar* „leeren”; *ergoero-goero*
„spelen”; enz. Zoo ook worden reflexiëve werkwoorden gevormd, als; *ridi*
„zich baden”, *erdoehap* „zich het gelaat wasschen”, *erboerih* „zich de handen
wasschen”, *roekoer* „bij zich zelve overleggen”, enz. waarbij de werking
niet treedt buiten den kring der beteekenis van het grondwoord.

Vandaar ook dat men werkwoorden aantreft met *er* naast die met de
nasaal van hetzelfde grondwoord afgeleid; die met *er* geven dan alleen de
benaming van de werking in intransitieven zin weer, zooals in het Neder-
landsch: het boomenvellen, het nemen enz. Bijv.

ertabah, naast *nabah* „boomenvellen”

erboeat naast *moeat* „nemen”
erbahan naast *mahan* „maken, doen”
erpakē „makē „gebruiken”
erbaba „maba „brengen”.

De eerste vorm noemt alleen de werking en is intransitief, de tweede vorm is transitief.

akoe la erbaba „ik (behoef, heb) niet te brengen”

maba rimo ia ndai „hij bracht sinaasappelen zooeven”.

„Vandaag is het boomvellen”, *ertabah*, als een plechtigheid behoorende bij het doodenfeest, *pekoealoch*, nl. „het hout kappen voor de doodenschuitjes”, zoo zegt men. Maar ten tijde van het aanleggen der rijstvelden spreekt men van *nabah*, werkelijk „boomenvellen”.

erpakē „zich mooi kleeden”, zich opsieren voor een feest;

makē koedin atēkoe „ik wou die kookpot gebruiken”;

Bij een spelletje: *sekali erboeat* „éénmaal nemen”; maar:

moeat gagaten akoe gendoeari „ik ga voeder (gras) snijden nu”.

§ 44. De beteekenis van *er* bij de stammen, die op zich zelf reeds afgeleid zijn, is geheel dezelfde. Voorbeelden:

pengidah „gezichtsvermogen”, *erpengidah* „gezichtsvermogen hebben, kunnen zien”;

pemegi „gehoor”, *erpemegi* „gehoorvermogen hebben”, gehoor hebben, kunnen hooren;

penembēh „pijnaanval”, *erpenembēh* „terugkeerende pijnen hebben, weeën hebben”;

De duratieve beteekenis van *er* komt vooral ook uit bij de bijwoorden als *roesoer* „steeds, al maar door” (van *oesoer*); *roenoet*, nevenvorm *noenoet*, „voortdurend”.

§ 45. Van *rani* is het stamwoord niet meer in gebruik; het is terug te vinden in het Jav. *ani-ani* „oogstmesje”, een werktuignaam van den stam *ani*. *Perani* is thans de actieve vorm van „oogsten”. *Pepagi rani kita* „morgen is het oogsten”; *djoemana enggo iperani* „zijn veld is al afgeoogst”.

Van *kai*? „wat”? vragend voornmw. vormt men *erkai*? „waartoe?” naast *ngkai maka* . . . „waarom”?

erkai kam koedjēnda? „waartoe kom je hier?” zoo in het algemeen gevraagd. *ngkai maka kam koedjēnda*? „waarom, om welke reden, kom je hier? Wat is er, want je komt hier?”

ertoehoe bana „zelf bekennen” een bekentenis afleggen, met de beteekenis zelf, *toehoe*, op eigen woorden zeggen.

§ 46. Bij de klanknabootsingen schuift het Karosch *de* tusschen prefix *er* en grondwoord; bijv.

erdepoeik „ontploffen”
erdeteng „den klank „teng” laten hooren”
erdetas „ „ „tas” „ „
erdetoem „ „ „toem” „ „
erdenging „suizen van de ooren” (telkens „nging” hooren)
erdenging tjoepingkoe „mijn ooren suizen”
lebē erdetas maka erdetoem „eerst (hoort men) tas (het geruisch van de val-
lende vrucht door de bladeren), vervolgens toem (de slag op den grond).
Asoem enggo setengah tasak bohan-bohan ndai ē erdetjèng me bohan-bohan
ndai, nina: tjèng, tjèng, tjèng, „toen het gestoofde (in de bamboe) halfgaar
was, maakte het gestoofde het geluid van tjèng, het zeide: tjèng, tjèng, tjèng”.

§ 47. Het prefix *er* komt ook voor de herhaling van het grondwoord te staan:

erkata-kata „geluid geven”;
ertjakap-tjakap „praten, kouten”;
rikoet-ikoet „achtereenvolgens”;
erkoebang-koebang „steeds maar in de modder spelen”, ook: „bevuild, onteerd”;
ertjiken-tjiken „steeds maar van een stok gebruik maken”;
erpala-pala „trachten iets te bereiken (met moeite)”;
roesoer-oesoer „voortdurend, zonder ophouden”.

Vele bijwoordelijke en bijvoegelijke uitdrukkingen worden zoo gevormd met de ontkenning *la* „niet”.

la ermatē-matē „sterve-loos, onsterfelijk; heelemaal niet sterven”;
la ermasap-masap „onuitwischbaar”;
la erngadi-ngadi „zonder ophouden, eindeloos”;
roedan-oedan kami koedjah „onder voortdurenden regen gingen wij daarheen”.

De herhaling dient hier om de ontkenning te versterken.

§ 48. Van de later te behandelen afgeleide substantieven met *en* (suffix) worden ook afleidingen met *er* gemaakt.

man pandangen „wat te berispen is”; *la erpandangen* „onberispelijk, feilloos”;
toeri-toerīn „verhaal”; *la ertoeri-toerīn* „zonder zin, zonder reden”.

Verdubbeling van het grondwoord en prefix *er*, met achtergevoegd *ken*, geeft te kennen dat „iets gebruikt wordt tot datgene wat het grondwoord beteekent”.

ertjiken-tjikenken „als stok gebruiken” (bijv. „een boom” zooals een reus in een verhaal).

ertjintjin-tjintjinken „als ring gebruiken” (het een of ander). Soms ook zonder de verdubbeling, bijv. *ridi akoe, erpantjoerken boeloeh perling* „ik ging baden en had tot waterleiding een perling-bamboe”.

Herhalingen van het grondwoord met suffix *en* en prefix *er* komen enkele malen ook voor.

erteppet-tepeten „telkens op dezelfde plaats terugkeeren”;

erterpoek-terpoeken „bij afdeelingen, bij zaten”;

Herhaling van het grondwoord en suffix *en* geeft de plaats aan waar de in het grondwoord genoemde handeling pleegt te geschieden. Zie hiervoor bij de behandeling van het suffix *en*.

erkitē-kitēken en *erdandanken* „wegens, van wege dat”, zijn voorzetsels geworden.

erkeri-kerin en *erdoengdoengen*, ook met de ontkenning *la* zijn bijwoorden geworden; *la erkeri-kerin* „zonder op te raken, eeuwig”; *la erdoengdoengen* „zonder eind, zonder ophouden”.

De andere bijwoordelijke uitdrukkingen, als *erdekahna eroelina* of *reh dekahna reh oelina* zullen wij bij de bijwoorden behandelen.

§ 49. In het kort zullen wij hier ook nog eenige woorden met het prefix *er* beschouwen, afgeleid van stammen die in de huidige taal wel als eenheden moeten beschouwd worden, maar die toch nog duidelijk laten zien het prefix uit andere elementen te zijn samengesteld. Enkele stammen, zooals die met *si*, zullen nader behandeld worden bij de daarmede gevormde werkwoorden.

a. Van het stamwoord *di-atē* „indien willen”; *erdiatē* „willen, ter harte nemen”; het afgeleide w. w. *perdiatēken* beteekent „opmerken, ernstig iets ter harte nemen”. Van *doemangē*, waarschijnlijk gevormd van een mij onbekend *dangē* met infix *oem*, *erdoemangē* „litanieën zingen” bij plechtigheden. *ermoelih* „uit en thuis” op één dag, van *moelih* „terugkeeren” samengesteld van *oelih* met infix *oem*; *ermantas* „op denzelfden dag doorgaan, zonder ergens te overnachten, in één dag bereiken”.

b. Stamwoorden gevormd met prefix *si*, al of niet van het suffix *en* voorzien, worden als grondwoord voor *er*-afleidingen gebruikt.

ersimoelih „vergelden, teruggeven, antwoord geven”, *simoelih* is op zichzelf geen gangbaar woord.

ersinangel „wederkeerig elkaar onaangenaam vinden”;

ersimoelihen „over en weer elkaar goederen, vrouwen enz. teruggeven”;

simoelihen is de actieve vorm (zie bij het prefix *si*) in beteekenis ongeveer gelijk aan deze.

c. Enkele stamwoorden worden aangetroffen met prefix *ke*, al of niet voorzien van een ander voor- of achtervoegsel.

erkemalang „ontzag, vrees hebben voor” van *kemalang* wat ongeveer beteekenen moet „wat men eeren moet”, naar analogie van *kebiar* „wat te vreezen is”.

erkemalangen komt ongeveer in dezelfde beteekenis voor:

la lit si erkemalangen ngenehen ia „niemand heeft ontzag voor hem”.

erkadiola „spijt, berouw hebben”, van *di-ola* „indien niet” (*ola* is het woordje voor den vetatief).

la erketoa-toeān „heelemaal niet verouderd, steeds krachtig blijven”.

erkatjiloeleong „om het hoogst schieten met een blaasroer”.

DE TRANSITIEVE WERKWOORDEN.

§ 50. In onderscheiding van de reeds behandelde werkwoorden noemen wij de hieronder volgende transitieve werkwoorden. Wij zagen reeds dat de stamwoordelijke w.w. en die met de prefixen *me* en *er* meer bijvoegelijke nm.w. en deelwoorden dan werkwoorden genoemd konden worden. De hieronder volgende zijn echter transitieve w.w. welker werking niet zonder een voorwerp waarop de werking overgaat, kan gedacht worden.

Wat den vorm dezer werkwoorden aangaat.... de beginner van den verbaalstam wordt geprenasaleerd, waarbij soms de beginner van den verbaalstam wegvalt. De nasaal neemt het karakter aan van den beginner van den verbaalstam. Hier volge een overzicht van de plaatshebbende veranderingen.

Is de beginner een klinker of *h*, dan wordt de zwakke of sterker geaspireerde hamzah *ng*, dus:

apit „klemstok, lat” *ngapit* „iets met een lat klemmen”

oepah „loon” *ngoepah* „loon voor iets geven”

iket „bindsel” *ngiket* „binden met iets”

isap „cigaret” *ngisap* „rooken” (een cigaret enz.)

obar (niet gebruikelijk) *ngobari* „iets losmaken, ontbinden”

esah „vast” *ngesahkan* „vastmaken” (een overeenkomst)

harap „hopen” *ngarap* „iets hopen, verwachten”

Is de beginner van den verbaalstam een *d*, *dj*, *tj*, dan wordt er *n* voorgevoegd; bijv.

daram (grondwoord) *ndaram* „zoeken”

djaroem „naald” *ndjaroem* „naaien”

tjamet „hak” *ntjamet* „met een hak het land bewerken”,

tjekoeh (imperatief) *ntjekoeh* „met de hand onder, in iets wroeten”.

Is de beginner een *k*, dan wordt er *ng* voorgevoegd; bijv.

kirah „opgehangen” *ngkirahken* „iets ophangen, uithangen”,

kapit ? *ngkapiti* „iemand's partij kiezen”

koesoer „omgekeerd” *ngkoesoerken* „iets omkeeren”

kilang „knevelarij” *ngkilangi* „iem. knevelen”.

Eenige woorden maken uitzondering op dezen regel, nl.

kata „woord” *ngataken* „zeggen, bevelen”

kepkep ? *ngepkep* „een kind verzorgen”

kilkil ? *ngilkili* „iets beknabbelen”

kitē-kitē „brug” *ngitē* „over een brug lopen”.

Bij deze uitzonderingen vervalt dus de *k* en wordt door *ng* vervangen.

Is de beginner *p* of *b*, dan vervallen deze en komt daar *m* voor in de plaats, dus:

boeat „neem”! *moeat* „iets nemen”

bahan „maak”! *mahan* „iets maken”

piser „verplaats”! *miser* „op zij gaan”

parik „sloot” *marik* „een sloot graven”.

Uitzondering op dezen regel vormen: *mboero* „naar een ander dorp verhuizen” naast *moero* „vogelsverschrikken”; beide afgeleid van *boero*, als grondwoord onbekend; *mbajoe* „vlechten” van *bajoe*, als grondwoord in dezen zin onbekend.

Is de beginner een *s* of *t* dan vervallen deze en komt er een *n* voor in de plaats; bijv.

siser „kam, hark” *niser* „kammen”

sapoei „veeg” *napoei* „vegen”

tama „plaats!” *nama* „plaatsen, zetten”

toerap „bestrijk!” *noerap* „bestrijken, verven”

Is de beginner een *l* of *r* dan komt er *nge* voor den verbaalstam, bijv.

legi „haal!” *ngelegi* „halen”

rigep ? *ngerigep* „aanvallen” zooals een tijger.

lawes „weggaan” *ngelawesi* „overtreden”

roeah „uitgetrokken” *ngeroewahi* „uittrekken”

Is de beginner een *n* dan plaatst men *nge* voor den stam; bijv.

nehen „zie, kijk!” *ngenehen* „zien, kijken”

nanam „smaak” *ngenanami* „smaken, proeven”.

Het werkwoord *nangkih* komt nooit voor met den nasaal; het is verbaalstam en nominale vorm.

§ 51. De stammen waarvan deze werkwoorden zijn afgeleid, zijn of primair en zelf transitief, of behooren tot andere woordsoorten en moeten door een suffix met het voorwerp in verbinding gebracht worden”.

a. *boeat* „neem 't’!” *moeat* „nemen iets”,

legi „haal 't’!” *ngelegi* „iets halen”,

pekpek „sla 't’!” *mekpek* „iets slaan”.

b. *akoe* „ik” *ngakoe* „iets bekennen, belijden”,

sira „zout” *nirai* „iets zouten, bezouten”,

tandoek „hoorn” *nandoeki* „iets van horens voorzien”,

oeē „ja, bevestiging” *ngoeē* „op iets ja zeggen”,

pantek „opgericht” *manteki* „iets opzetten, oprichten”,

lawes „gaan” *ngelawesi* „overschrijden”.

Lawes ia erdalín, ilawesina pitoe lapis deleng „zij gingen weer op reis (loopen), zij overschreden zeven gebergten”;

kerbo ertandoek, tapi roemah itandoeki „de buffels hebben horens, maar de huizen voorziet men van horens”.

ngakoe ia salalna „hij beleed zijn schuld”.

ngelegi sira akoe koe kedē „ik ga zout halen in den winkel”.

De onder b genoemde woorden, welke transitief gemaakt zijn, kunnen wij indirect transitieve werkwoorden noemen.

§ 52. a. Noemden wij zooeven al deze w. w. transitief, de geprenasaleerde vorm kan ook intransitief gebruikt worden. Op de vraag: Wat

doe je daar? komt als antwoord: „Ik schrijf”! *Akoe noerat!* „Ik schrijf, ik ben aan 't schrijven”. *Wat* hij schrijft, *hoe* hij schrijft, komt niet in aanmerking; hij zegt alleen bezig te zijn met „schrijven”. De werking kan dan nog nader bepaald worden, maar al geschiedt dit of al geschiedt het niet, de werkzaamheid is hier de hoofdzaak. Wat doet Bado? „*Ndjaroom ia* „hij naait, is bezig met naaien”. Zoo kan men verder vragen en vernemen: *marik ia* „hij is bezig met een sloot te graven”; *noetoe ia* „zij is bezig met rijststampen”, enz.

Deze werkwoorden zijn echter afgeleid van substantieven, zoodat hunne beteekenis reeds gegeven is met het grondwoord waarvan zij zijn afgeleid. Bijv. *noerat* is dus eigenlijk „letters maken, teekenen”; *marik* „slootgraven”; *ndjaroom* „naalden”, met de naald werken.

De echte verbaalstammen daarentegen nemen *er* voor zich, als zij in dezen zin intransitief optreden. Zie het opgemerkte bij de w. w. met prefix *er*, aangaande *erboeat*, *erbahan* enz.

b. Zoo de geprenasaleerde w. w. transitief gebruikt worden, nemen zij hun voorwerp onmiddellijk achter zich; bijv.

moeat ranting „brandhout nemen”

ngelegi laoe „water halen”

noean kentang „aardappelen pooten”

merē nakan „eten geven”.

goeroe kal erbahantja kita nggeloeh. Ia nge merē api, ia nge merē nakan, ia nge merē semboer „alleen de wichelaar maakte dat wij leven konden; hij gaf vuur, hij gaf rijst, hij gaf geneesmiddelen”.

De van andere woordsoorten dan echte verbaalstammen afgeleide w.w. eischen meestal nog *i* of *ken* achter zich teneinde met hun voorwerp in verbinding te kunnen treden. Deze vormen zijn indirect transitief, zij regeeren hun voorwerp niet in den vierden naamval, maar in den door *i* of *ken* aangeduiden naamval, (*i* en *ken* zijn achtervoegsels van het werkwoord geworden).

napoei roemah „'t huis bevegen”

ngeroentoehken sapo „'n tuinhut afbreken”

ngelangkahken atoeren „de regels overtreden”

ndalini „(een weg) bewandelen”

mengketi „iets binnen gaan”

nerangi „iets verlichten, bij-lichten”.

iterangina para saloe kawatna „hij verlichtte den zolder met zijn fakkel”;

isalsali matawari doni ēnda „de zon bestraalt (met haar licht) de aarde”; enz.

§ 53. Bij den geprenasaleerden vorm worden de volledige persoonlijke voornaamwoorden gebruikt; ziehier een voorbeeld met het werkwoord *ngelegi* „halen iets”.

akoe ngelegi „ik haal iets”
kam ngelegi „gij haalt iets”
engko ngelegi „jij haalt iets”
ia ngelegi „hij haalt iets”
kita ngelegi „wij halen iets” (incl.)
kami ngelegi „wij halen iets” (excl.)
kam ngelegi „gij haalt iets” (meerv.) beleefd,
kēna ngelegi „jullui haalt iets” (meerv.) gemeenzaam,
ia ngelegi „zij halen iets” (meerv.).

Engko wordt soms alleen *ko*.

Het onderwerp kan het gezegde voorafgaan of volgen, al naar dat op het een of het ander den nadruk valt. Voorbeelden:

ngelegi laoe akoe „ik ga waterhalen”

akoe ngelegi laoe „ik, ga waterhalen”

Soms ook: *akoe, akoe ngelegi laoe* „ik, ik ga waterhalen”.

la terbahan pagi akoe reh, maba barang akoe koe tiga „morgen is het mij onmogelijk te komen, ik moet goederen brengen naar de markt”;

reh nge kerina kalak nampati „(uit zichzelf) kwamen allen helpen”, (op zijn veld);

dēba ngoeisisa, dēba minakisa, dēba peridisa, la beloeh roeis, la beloeh erboelang, la enggo idah kalak erboelang dekah nggeloeh „enkelen deden (hem) een kleed aan, anderen olieden zijn haar, anderen baadden (hem), hij wist niet wat kleeren dragen was, hij wist geen hoofddoek te dragen, nog nooit, zoolang hij geleefd had, had hij gezien iemand een hoofddoek dragende”, (*sa* is hier voornmw. „hem”).

Daar alleen de werking genoemd wordt door dezen vorm van het werkwoord en, in het algemeen gezegd, men geen voorwerp dat bewerkt wordt op het oog heeft, treedt „de werker”, het subject, meer op den voorgrond. Eigenaardig komt dit ook uit bij het vraagwoord naar den persoon, dat altijd dezen vorm van het werkwoord eischt. Bijv. *Isē maba soerat ēnda?* „Wie bracht dezen brief?” Antwoord: *Akoe!* „Ik” of *akoe mabasa* „ik bracht ’m”. Wil men dus den agens op den voorgrond brengen, dan wordt dezen vorm gebruikt.

Isē mekpek koeda ē? „Wie sloeg dat paard”?

Akoe mekpeksa „ik sloeg ’t”.

In den zin: *isē mekpek koeda* is het niet te doen om het geslagen paard, maar om den „dader”; het feit dat het paard geslagen is, is bekend, men zoekt den dader. Vandaar dat bij het antwoord: *akoe mekpeksa*, het paard door *sa* alleen maar aangeduid wordt.

Dat deze vorm van het werkwoord ook alleen maar deze bedoeling heeft, blijkt ten duidelijkste uit dit onbepaalde voornm. w. *sa* (*tja* na een *n*), dat alleen achter dezen vorm kan geplaatst worden). Dus:

Isē moenoehsa? „wie doodde ’m?”

Ia marapsa „hij sloeg ’m!”

Akoe metehsa „ik moet 't weten”.

Kam moeatsa „jij hebt 't genomen!”

Ia ngidahsa „hij heeft 't gezien”.

Zooals wij zoo aanstonds zullen zien kunnen vormen als *iboenoeh*, *iparap*, *iteh* enz., nooit dit onbepaalde *sa* achter zich nemen.

§ 54. Aangaande het verdere gebruik der transitieve werkwoorden valt op te merken, dat zij eene vervoeging ondergaan kunnen. Wij geven hier een voorbeeld van volledige vervoeging.

koebœat „ik neem 't”

iboeat kam „gij neemt 't”

iboeat engko „jij neemt 't” (gemeenzaam)

iboeatna „hij neemt 't”

iboeat kami „wij nemen 't” (excl.)

siboeat „wij nemen 't” (incl.)

iboeat kam „gij neemt 't” (meerv.)

iboeat kēna „gijlieden neemt 't” (meervoud)

iboeatna „zij nemen 't” (meervoud).

Engko wordt in het dagelijksch leven meestal *ko*; een enkele maal meen ik ook een vorm met *kita* te hooren, als: *iboeat kita*, maar beter is het dezen vorm niet te gebruiken wegens de onzekerheid. (Zie verder bij het infix *in*.)

Gebruikt men dezen vervoegden vorm van het werkwoord, dan vervallen alle neusletters en treedt alleen de verbaalstam op, Dus: *parap* en niet *marap*, *boeat* en niet *moeat*, *goesgoes* en niet *nggoesgoes*, enz. Neemt men een Bataksch verhaal terhand, dan ziet men dadelijk, dat deze vorm die van den verhaaltrant is, dus de personen handelend, sprekend doet optreden. Wij neemen hier eenige voorbeelden. *Itoedoehkenna tapin nini Datoek Roebia Gandē* „de tijger wees hem de badplaats van grootvader D.R.G.” *Iperidina ka anak Simbiring mergana enggo mbiring, igoesgoesina, inehenna retak tanna* „hij baadde den jongen van den Simbiringstam, die reeds zwart was geworden, hij schuierde hem, hij bekeek de lijnen van zijn hand” enz. *Doengna ibegina sora anakna ndai rendē-rendē* „tenslotte hoorde zij de stem van haar kind zingende”.

itabalna kajoe si nitengah djoemana „hij kapte den boom, die in het midden van zijn veld stond, om”.

Het gebruik van *ko*, *engko* en *kēna* is beperkt tot de zeer gemeenzame spreektaal; men mag ze nooit tegen een meerdere in rang of leeftijd, en ook niet tegen ouders bezigen. Wel komt het gebruik voor in gebeden (*totón*) jegens geesten van voorouders en goden. Zoo zegt de zwerveling Pawang Ternalem als hij zich op den boomstam in het midden der rivier nederlegt: *Oedan ko meder, maka mbelin laoe ēnda, maka mombak akoe maka māē, o nandē, o bapa*: „O gij regen stort neder, opdat het water zwelle, opdat ik afdrijve, opdat ik sterve, o moeder, o vader!”

Kam (verkorting van *kamoe* Mal. *hamoe* Tob.) is beleefd enkelvoud en meervoud. Soms wordt het gevolgd door *kerina* „allen, alles”, dus: *kam kerina* „gij allen”.

„Wij”, den aangesprokene ingesloten wordt weergegeven door *si*, misschien een verkorting van *sita* (Dairisch) „wij”. *Siboeat* „wij nemen 't” *Sipekpek* „wij slaan 't” enz.

Siboeat lebē tjangkoel, djēnari sitjangkoeli taneh ē, djēnari siso:an pagē „eerst nemen wij een hak, vervolgens bewerken wij dezen grond, vervolgens planten wij rijst”. *Sidahi lebē djoemanta*, „wij gaan eerst naar ons veld”. Met *kami* sluit men den aangesprokene buiten; *isoeroeh kami kam* „wij gelasten U (dit of dat te doen)”.

Natuurlijk kunnen de persoonlijke voornaamwoorden vervangen worden door alle andere woorden die het onderwerp voorstellen; bijv.

isoeroeh radja „de vorst beval”

ilegi bapa akoe „vader haalde mij”

irigep arimo permakan ndai „de tijger greep den herder aan”.

iboeniken bibi serpina „tante verborg hare dollars”.

Uit den huidige stand der taal is het moeilijk meer op te maken welke de beteekenis geweest is van het prefix *i* zooals dat voorkomt bij de vervoeging der werkwoorden bij den tweeden en derden persoon; bijv. *iboeat, ibahan* enz. Het komt mij voor, dat er in de zeer oude benaming van den schoonvader: *dibata idah* „god ziet”, in denzelfden zin als *koe-idah* „ik zie 't”, wel een vingerwijzing ligt dat *i* de beteekenis moet hebben van een persoonlijk voornmw. Uit zinnen als in het verhaal van den Sibajak Baroes Djahē, (pag. 25 boven; zie de lijst hierachter): *la beloeh erboelang, la enggo idah kalak erboelang* „hij wist geen hoofddoek te dragen, had niet gezien hoofddoek-dragende menschen zoolang hij geleefd had”, is uit *la enggo idah* niets op te maken, daar wij hier veronderstellen mogen dat *idah* hier staat voor *i-idahna* maar *na* hier verzwegen is. Stond hier inplaats van *idah* bijv. *begi*, dat zou er stellig *ibegi* staan. Nu is *i* samengesmolten met de *i* van *idah*.

Of wij dus met dit voorvoegsel *i* een persoonlijk voornmw. dan wel een voorzetsel voor ons hebben, laat ik hier rusten; men zie ook het gezegde bij het infix *in*.

§ 55. De beteekenis van den vervoegden vorm wordt duidelijk, wanneer wij ons het gebruik voorstellen dat er van gemaakt wordt in den imperatief en dan dien vergelijken met den imperatief van den geprenasaleerden vorm.

Men leert den kinderen: „Gij zult geen vlinders dooden!” Gij zult geen vlindermoord begaan!” Dit drukt men uit als: *Ola moenoeh kaba-kaba*. Bij dit gezegde heeft men geen bepaalden vlinder op het oog, maar spreekt in het algemeen. Nu gebeurt het echter dat iemand een vlinder gevangen heeft en dien dooden wil; dan komt hij er bij en zegt: *Ola boe-*

noeh ! „Dood hem (den vlinder) niet!” Gij behoeft niet eens het bekende voorwerp te noemen; dus behoeft gij niet te zeggen: *ola boenoeh kaba-kaba ē*! „dood dezen vlinder niet!” *Ola boenoeh*! is voldoende. Het christelijke gebod luidt: *Ola moenoeh*! „Gij zult niet doodslaan!” Gaat het echter om een bepaald persoon, dan beveelt men: *Ola boenoeh*! „Dood hem niet!” De vervoegde vorm eischt dus een object op 't welk de werking overgaat, zij het dat het genoemd wordt of dat het als bekend verondersteld en daarom niet genoemd wordt. De indirect transitieve werkwoorden met *i* en *ken* houden deze suffixen ook in den imperatief.

Vaak wordt ook in een zin, waar het onderwerp achtereenvolgens verschillende handelingen met een zelfde voorwerp verricht, zoowel onderwerp als voorwerp slechts eenmaal genoemd; bijv.

ilegi ninina ka, ibaba koeroemah, itamana koe toerē „zijn grootmoeder haalde (het kind) weer, bracht (hem) naar huis, legde (hem) op het voorgalerijtje;” *datsa si Mandoepa sada piso boedal-boedal, igaroetina ibas boeroeh; piah-piah telap igaroetina* „Mandoepa vond een bot mes; hij sleep (het) op een tufsteen; eindelijk had hij (het) scherp geslepen”;

sanga idjē ndai datsa binoeroeng, sada gajo, oelih boeboena itengeskenna koe-das „terwijl hij daar zooeven was, kreeg hij een visch en een krab, gevangen in zijn fuik (fuikenopbrengst); hij zond (ze) naar boven”.

Uit deze voorbeelden, die men uit elk verhaal gemakkelijk vermeerderen kan, zal het gebruik van den vervoegden vorm wel duidelijk zijn.

§ 56. Het volgende dient gezegd te worden over de „wijzen” waarop het werkwoord gebruikt wordt. Over den imperatief is reeds uitvoerig gehandeld. De zg. actieve imperatief wordt zonder den aangesprokene te noemen gebruikt. *Boeat bangkoe empat ngkiboel rimo* „haal (gij) voor mij vier stuks sinaasappelen”. Zachter klinkt deze imperatief als men den persoon vermeldt, dus: *boeat kam bangkoe* enz. Spreekt men tot een meerdere in rang of leeftijd, dan gebruikt men het suffix *ken* en vooral het woordje *sitik* „een weinig”. *Legiken sitik kitapkoe i roemah* „haal 's eventjes mijn boek uit het huis!” *Ken* geeft echter ook den sterksten imperatief te kennen, bijv. *to larvesken*! „pak je weg! ruk uit!” (zie verder bij suffix *ken*)

Voor den passieven imperatief gebruikt men den vervoegden vorm van het werkwoord. *Idjēnda isoean pagē min*! „Hier moest rijst geplant worden!” *Soerat ēnda ibaba koe roemah toean* „deze brief worde gebracht naar het huis van den heer”. *Isoengkoen goeroe* „den goeroe worde gevraagd”. Bij deze constructie volgen vaak *lah* en *min*, zooals hieronder bij de wenshende wijs.

De wenshende wijs wordt gevormd door den verbaalstam zonder het voorvoegsel *i*, en verder door de woordjes *min* of *lah*; *min* „toch” en *lah*, misschien afkorting van *gelah* „opdat”; een ander *lah*, dat de toelatende wijs vormt beteekent „maar”. *Berē min akoe lawes* „sta toe dat ik vertrekke!”

Soengkoem min bapa „vraag het vader toch!” *Ikoetlah akoe koe roemah!* „Volg mij maar naar huis!” Een verzoek wordt vaak ingeleid met: *adi bantji min* „indien het mogelijk is”; *adi bantji min koeroemah kam kentsik* „indien het mogelijk is kom een oogenblikje naar het dorp”.

De mogelijkheid wordt door *mbera* of de herhaling daarvan aangeduid. *Oedan atēna. Mbera!* „Het wil gaan regenen, 't is mogelijk!” Of ook: *Oedan atēna*, waarop een ander zegt: *mbera ola!* „Wij zullen hopen van niet. Mogelijk niet”.

soengkoen bapa, mbera-mbera nggit ia „Vraag vader, misschien (mogelijk) wil hij wel”. Ook door *nggit* „willen” drukt men de mogelijkheid van iets uit. *Tah nembeh ia kari* „Zou hij (er) straks boos (om) zijn?” *Nggit me.* „'t Is mogelijk”. *Mbera* is misschien het best weer te geven met „kunnen, gebeuren, in afwachting van”; *mbera-mbera* met „misschien, wellicht”.

De toelatende wijs vormt men met *gelah* en *gia* „maar”.

Boeatlah! „Neem het maar!” *Akoe gia!* „ik zal het wel doen, ik maar!” *Kam gia!* „Doe jij het maar!” *Bahanlah bagi atē-ndoe ngena* „doe het maar zooals je goedvindt”.

Voor de tijden zijn geen bijzondere werkwoordsvormen.

Ibegin kan beteekenen: hij hoort, heeft gehoord, zal hooren enz. De vervoegde werkwoorden maken meest den indruk een onvoltooid verleden tijd te vertegenwoordigen, wanneer zij in een verhaal gebezigd worden; maar dit is niet steeds het geval. Om de tijden uit te drukken maakt men gebruik van bijzondere woorden, welke den zin in den vereischten tijd plaatsen. Voor den toekomenden tijd gebruikt men het woordje *pagi*, soms gelijk „morgen”, *pagin* „later”; *denggo*, misschien uit *di* en *enggo* „indien voorbij”, nl. de dag, dus „avond”; *kari* „straks”, benevens andere tijdsbepalingen. *Benē kam kari* „straks (na het voorspelde) ben je verloren”; *ndaboeh kam kari* „straks zal je vallen!” *tah oedan denggo* „'t zou vanavond kunnen gaan regenen!” *pagin nggit me ia bajak* „later zal hij mogelijk rijk worden”. *tah koerang nakan pagi* „'t zou kunnen zijn dat er later gebrek aan rijst kwam”.

em kap katangkoe ndoebē; ndoebē pē koekataken, djadi la toehoe pagi katan-doe, kakak! ningkoe ndoebē „Dat is het wat ik voorheen al gezegd heb; voorheen heb ik al gezegd mogelijk zullen je woorden niet waar (ernstig) blijken, o oudere zuster! zeide ik voorheen al”. (zie verder bij de bijwoorden). De verleden tijd wordt met *enggo* en *kentja* gevormd, *enggo* „al, alreeds” *kentja* „toen, zoodra”, soms samen als *enggo kentja* of *kentja enggo*. Bijv. *enggo koeidah* „ik heb het gezien”;

kentja koeidah „toen ik het gezien had”;

enggo, kentja koeidah „daarna, toen ik het gezien had”;

kentja enggo koeidah „zoodra ik het gezien had”;

djadi enggo iakap mentji bagi enggo itamana ngaroeh man Kaperas „dus meende de muis, alsof hij reeds welgedaan had aan de Kaperas (een vischje)”.

Hierboven werd reeds gezegd, dat bij den vervoegden vorm met *i*, zoowel het onderwerp als het voorwerp verzwegen kunnen worden; de vorm met *i* (derde persoon) treedt op, geheel alleen staande; men veronderstelt dan echter, dat zoowel het onderwerp als het voorwerp of een van beiden bekend is. Wij kunnen dat soms niet anders weergeven dan met een passief. (Uit het Verhaal van den Sibajak Koeta Boeloeh): *E maka igendangi pitoe berngi, gendang pē meriah ipaloe* „Zeven nachten werd (ter eere van het lijx) muziek gemaakt, druk werd de trommel geslagen”; *E maka iradjaken si Adjar Taki* „Adjar Taki werd tot vorst verheven” (men verhief A.T. tot vorst);

Maka iboenoe si Adjar Taki, nina Bapa ngoedana („wegens zijn nijd) zeide zijn oom: men doode A.T.” of „dat men dooden zou A.T.”

Inehen koe roemah, enggo soesoer si A.T. ndai „men onderzocht (keek) in het huis, A.T. was reeds naar beneden (ontsnapt)”.

Het is moeilijk uit te maken of de Batak zulk een zin actief of passief bedoelt. Voor ons gevoel is er niets passiefs te hooren in een zin, als een in woede ontstoken jongen uit: *koepkpek ko kari* „Ik zal jou straks slaan!” of in een zin, als de volgende: *Ngkai maka isintap kam oeiskoe?* „Waarom heb je mijn kleed afgerukt?” Daarentegen moet men zinnen als: „dit erf mocht wel eens geveegd worden” altijd met dezen vorm vertalen, dus: *kesain enda isapoei min!*

In een vertaling van een verhaal gaat men het veiligst door steeds den actieven vorm te bezigen, daar dit het meest overeenkomt met de actie die er in een verhaal zit.

DE WERKWOORDEN MET PREFIX PE. [PE I]

§ 58. **a.** Door het prefix *pe* te plaatsen voor daarvoor geschikte stammen vormt men een nieuwe werkwoordsoort. De aldus gevormde werkwoorden worden op dezelfde wijze vervoegd als de reeds behandelde. Meestal vormen stamwoordelijke w.w. de stammen van de w.w. met *me*, en substantieven, de stammen van deze werkwoorden. Voorbeelden:

tetap „vast” *petetap* „vastmaken”;

oeli „mooi” *pehoeli* „mooi maken”;

lawes „gaan” *pelawes* „wegjagen”;

darat „buiten” *pedarat* „naar buiten brengen”;

laoe „water” *pelaoe* „naar het water brengen”;

sikap „gereed” *pesikap* „gereedmaken”.

De beteekenis van deze werkwoorden is een causatieve; een doen, een maken tot, een doen geschieden, laten gebeuren, veroorzaken, van de handeling die, of van het begrip dat het grondwoord uitdrukt. Bijv.

ipepinterna tanna „hij strekte zijne hand uit” (*pinter* „recht”); *enggo ipekarang-na lemboena* „hij heeft zijn koe al naar den stal gebracht”; *ipedaratna doeitna*

„hij haalde zijn geld te voorschijn”; *ipekenana kerina penggajo erpola ras ergoela* „hij maakt al het gereedschap om palmwijn te tappen en suiker te bereiden in orde”; enz.

b. Sommige van deze werkwoorden worden zoowel met als zonder het suffix *ken* gebruikt. In het Tob. worden deze werkwoorden in het actief steeds met *ken* (*hon*) gebruikt, in het passief daarentegen zonder dit suffix. Hier in het Karosch hoorde ik zoowel *ipelaues* als *ipelauesken* „wegjagen” daarentegen verandert bij enkele woorden de beteekenis als men *ken* achtervoegt. Zoo is *pehoeli* „iets verfraaien, repareeren”; daarentegen *pehoeliken* „[een twist] in orde maken”; *pedjorē* „iets in orde maken” maar *pedjoreken* bepaald „een oneenigheid wegnemen, een twist in orde maken”. (Zie ook bij suffix *ken*).

Eén groep heeft de beteekenis „door een ander iets laten doen”, en deze heeft steeds *ken*. Bijv.

koepetekaken sabahkoe „ik heb mijn bevoeid rijstveld laten aanleggen”; *koepetokangken gerētangkoe* „ik heb mijn wagen laten repareeren”; *koepetepaken tjintjinkoe* „ik heb mijn ring laten smeden”; *kepē soeri emas, oepah nandēna tersereh ndoebē kang, bekas pengoeloe Oeroek si gedang petepaken* „waarempel een gouden kam, huwelijksgeschenk van zijn moeder bij haar trouwen, smeedsel van het dorpshoofd van Oeroek-si-gedang” (*bekas petepaken* vertaalde ik hier door „smeedsel, resultaat van smeden”).

c. Bij herhaling van het grondwoord wordt de beteekenis meestal een figuurlijke; bijv.

ia pebelin-belintja „hij heeft haar grootgebracht, opgevoed”; *pebelin* alleen beteekent „iem. of iets grootmaken”; *pedaoeh-daoeh* „elk afzonderlijk”, een bijwoord; terwijl *pedaoeh* beteekent „op een afstand plaatsen, verwijderen”.

Intransitief en meer de bijwoorden naderend zijn de volgende:

pekēpar „aan weerszijden zich bevinden”, van een muur, een rivier, een wand enz.

petoendal „met de ruggen naar elkaar toezitten”;

petingtang „tegenover elkaar zich bevinden”;

pedēmpak „met de aangezichten tegenover elkaar”.

Deze zijn afgeleid resp. van *kēpar* „overkant” (vergl. Tob. *ibar*), *toendal* „rug” van iets, rugzijde; *dempak* „voorzijde”; *tingtang* „tegenover” (*tintangken* „tegenover iets zijn”) enz. *Kalak si hangkēn petoendal ngerana* „mensen voor wie het verboden is met elkaar te spreken, praten met den rug naar elkaar toe gekeerd” *Ntabeh ngerana pedempak, petoendal si pandang-pandangan* „vriendelijk praten als men tegenover elkaar zit, elkaar bekritisseren als men elkaar den rug heeft toegekeerd”. *Ngerana ia pekēpar dingding* „zij praten met elkaar elk aan een zijde van den wand (met den wand tusschen hen in)”.

d. Van de andere werkwoorden mogen hier nog een paar voorbeelden volgen.

Enggo kentja mān, ē maka iboeatna laoe, laoe metjiho, ipetoenggahkenna man

si P.T. „Zoodra men gegeten had, nam hij water, zuiver water, en deed dit P.T. drinken” [door hem het bamboe-watervat voor te houden].

Oh, enggo sambar roepana, lampas me akoe pepoekoel bapa nandē! „Och zijn voorkomen is reeds veranderd, vader, moeder, doe mij snel met hem verbinden [in het huwelijk]” *Pepoekoel* is afgeleid van *poekoel* „een bal rijst”; *pepoekoel* „tot een bal knijpen in de hand”. Wederzijds geven bruid en bruidegom elkaar een bal rijst. *Moekoel* „de huiselijke huwelijksplechtigheid”.

Rananta si-pindang-indangken koe kalak „wij moeten bij onze rechtszaak anderen tot getuigen nemen; ons gesprek door anderen laten bijwonen”; *ngindangi* „kritisch iets beschouwen”.

Ipemintjepna koedana „zij drenkte zijn paard”.

e. Met *pe* vormt men tijdsbepalingen als :

pepagi „morgen” [to morrow]

peteloe-oeariken „den derden dag”;

Met *na* wordt *pepagi* bijwoord, *pepagina* „den volgenden morgen, den volgenden dag”; *pempaten* „over-over-overmorgen, den vierden dag” kan ook *na* aannemen; is weinig gebruikelijk. Voor „overmorgen” en den daarop volgenden dag heeft men *kedoeën* en *keteloën*, dus *ke* inplaats van *pe*, (Het Tob. heeft *patoloena* voor Karosch *keteloënna*). Bij de bijwoorden en afgeleide substantieven zullen wij opnieuw de verschillende afleidingen met *pe* bespreken.

DE WERKWOORDEN MET PREFIX PER.

§ 59. Met het prefix *per* worden zoowel substantieven als verbaal-stammen gevormd. De eerste soort zullen wij behandelen onder de afgeleide substantieven, terwijl wij hier de tweede soort zullen behandelen.

De afleidingen met *per* staan nauw in verband met die met prefix *er* (Dairisch *mer*, Tob. *mar*, Mal *ber*). Waar een *er*-derivaat tegenover een *per*-derivaat staat, beteekent het *per*-derivaat een versterking van de handeling. Alle zijn ze transitief.

ernehen „kijken, aanzien”, *pernehen* „scherp naar iets zien, iets bekijken, naar iets zoeken”;

ridi „zich baden”, *peridi* „iem. baden”,

ertoehoe bana „bekennen”, (*toehoe* „op eigen woorden zeggen”),

pertoehoe „op iets zoo-is-het zeggen; bejahren”;

ipernehenna akoe „hij keek mij scherp aan”;

iperidina anakna „zij baadde haar kind”;

ipertoehoena katangkoe „hij zeide dat mijn woorden waar waren”;

Niet altijd staat er een vorm met *er* nevens; bijv. *engko* „jij”; *iperengkona*

akoe „hij sprak mij aan met jij” „tutoyeerde mij”; *tangis* „weenen”;

ipertangisina „hij weende om iets”. *la iperboerihkenna* „hij gebruikte 't (niet tot) een vingerkom” (*perboerihen* „vingerkom”).

§ 60. De meeste van deze afleidingen hebben echter nog een suffix (*i* of *ken*) zonder hetwelk zij niet in gebruik zijn. Met suffix *i* en *ken*, eenige voorbeelden.

Kai sabapna akoe iperboeroei, latih akoe kiam „om welke reden jaagt men mij na (opjagen). Ik ben moe van het hardloopen (vluchten)”; (*perboeroei* en *peboeroei* worden beide in den zin van „opjagen” gebruikt; in het Karosch valt wel eens meer de *r* van een prefix weg als er reeds een *r* in het grondwoord voorkomt, vgl. *tedareh* en *terdareh* „bloedende”).

Perobahi langkahndoe „verander, verbeter Uw gedrag”;

Ola pertangisi perik-perik kabang idas langit „ween niet om de vogels die in de lucht vliegen” (spreekw.);

Tahoen ĕnda siperdjoemai taneh Betimoēs „van dit jaar zullen wij het land van Betimoēs tot rijstveld maken”;

Soempit ĕnda ola iperbabai „gebruik deze rijstzak niet”;

Di la toehoe katangkoe, bantji akoe ipertandaken „als mijne woorden niet waar zijn, mag men mij als (tot) schijf gebruiken (nl. als schietschijf)”;

Akoe iperkawankenna atĕna „hij wil mij tot slaaf maken”;

La iperdiatĕkenna katangkoe „hij neemt mijn woorden niet ter harte”;

Si Anoe iperdjoemakenna empat tahoen „hij heeft Dinges vier jaar op zijn rijstveld laten werken”.

Daar de beteekenis dezer woorden voor een belangrijk deel wordt beïnvloed door het achtervoegsel *ken*, zullen deze nog ter sprake komen bij de behandeling van dat achtervoegsel.

§ 61. Van telwoorden afgeleid hebben deze werkwoorden de beteekenis van „maken tot”; bijv.

van *sada* „een”

ipersada „tot één maken”

„ *doea* „twee”

iperdoea „tot twee maken, in tweeën verdeelen”;

Doeit ĕnda iperpitoe lebĕ, djĕnari bandoe sada „dit geld worde in zevenen verdeeld, vervolgens een deel voor U”.

Si perempat doeit ĕnda, djĕnari nonggal-nonggal sada bagin „laten wij dit geld in vieren deelen en vervolgens elk een deel (ontvangen)”.

Uit de beteekenis vloeit die van een breuk voort, „een derde” *saperteloē*, „een zevende” *saperpitoe*.

Bij het gebruik volgt meestal *na*, dus: *saperteloena* „het derde deel ervan”; *saperempatna* „het vierde deel ervan” enz.

DE WERKWOORDEN MET PE VOOR DEN GEPRENASALEERDEN VERBAALSTAM. (PE II).

§ 62. Men vormt deze werkwoorden door voor den geprenasaleerden verbaalstam *pe* te plaatsen. Daar in den deelwoordsvorm der werkwoorden met geprenasaleerden verbaalstam het voorvoegsel *me* is atgefallen, hebben we de vormen, die het prefix *pe* vóór den geprenasaleerden werkwoordstam voegen, te beschouwen als de nominale vormen dier deelwoorden: immers *noengkoen* staat voor *menoengkoen*; daarnevens staat dus als nominale vorm *penoengkoen*. (Zie het hoofdstuk transitieve werkwoorden). In het Tob. bestaat nog de volledige vorm: *mamboeat-pamboeat*; *mambahen-pambahen*.

In het Karosch is de vorming aldus:

nenngalaken „ploegen”; *penenggalaken* „den akker beploegen”; *noengkoen* „iets vragen”; *penoengkoeni* „iemand naar iets vragen, be-vragen, onder-vragen”. De algemeene beteekenis is deze: de handeling in het grondwoord genoemd wordt op een bepaalde wijze verricht, en het object is nog een ander dan dat van het gewone transitieve werkwoord.

Groot is het aantal van deze werkwoorden niet en steeds zijn zij voorzien van de suffixen *i* of *ken*. Zij treden zonder vervoeging ook op als afgeleid substantief, waarover later meer bij de afgeleide substantieven. Voorbeelden:

adi itangko kalak barangndoe, ola penungkoi ia „indien men Uw goederen gestolen heeft, besteel de menschen niet”; met *itangko* heeft men de goederen op het oog, maar met *i-penangkoi* èn de goederen èn degene die bestolen wordt. *Ipenangkoi kalak akoe mbaroe ěnda* „men heeft mij onlangs bestolen”, niet: „mijn goederen bestolen” want dan zou men *itangko kalak*, enz. gebruikt hebben.

koega penoengkoeni ia di la ia moeatsa? „hoe zullen wij hem ondervragen (naar dit feit), als hij niet degene geweest is, die het genomen heeft?”

koega penoengkoeni pinangko ah, gelah ia ngakoe? „Hoe zullen wij dien dief ondervragen (op welke wijze), opdat hij bekenne?”

Van slechte slimme menschen op wie men geen vat heeft, luidt een veel gebruikte uitdrukking: *di ipenggoeroei la terpenggoeroei*, dwz. „neemt men hem als leermeester, hij is niet als leermeester te nemen”. Men krijgt niets uit hem. Het gewone werkw. *nggoeroei* beteekent „zijn kennis toonen, den meester uithangen”.

Van het grondwoord *ido* „vordering, eisch”, bestaat *rido* „een vordering hebben op iemand”, en *ngidoi* „iets van iemand eischen” (soms onrechtvaardig); *pengidoi* „een eisch tegen iemand instellen”; bijv.

pengidoi, kerbona si tjigagaten, bapa! „stel een eisch in tot schadeloosstelling, vader, zijn buffel heeft op (ons) rijstveld (de rijst) aangevreten”. Natuurlijk, dat deze eisch tot schadeloosstelling alleen bij een derde, het dorpshoofd, kan ingediend worden.

WERKWOORDEN MET PREFIX SI.

§ 63. Vele werkwoorden worden met *si* afgeleid, meestal nog voorzien van een suffix. Eenigen daarvan zijn thans alleen nog in gebruik met het prefix *er*, wat ze tot deelwoorden maakt. Dit prefix *si* is het eenheids-prefix en beteekent eigenlijk „gezamenlijk, onderling, de een met den ander”. Reeds bij de vervoeging der transitieve werkwoorden zagen wij, dat de eerste persoon meervoud [inclusief] gevormd werd met het prefix *si*; *si boeat* „wij nemen”; *si-bahan* „wij maken” enz. Of wij dit *si* als het eenheidsprefix hebben op te vatten, of dat wij hier te doen hebben met een afkorting van het Dairische *sita* „wij” is moeilijk uit te maken. In aansporende zinnen met *ota!* „aansporingswoordje” [meervoud; enkelvoud is *to!*], als: *ota si dahi!* „vooruit, laten wij er naar toe gaan!” zullen wij wel het eenheidsprefix voor ons hebben. Dit blijkt wel uit het aansporingswoordje *ota!* waar blijkbaar *ta* van *kita* in zit.

§ 64. Wij zullen hier achtereenvolgens de verschillende werkwoorden met *si* laten volgen.

De werkwoorden met *si*.....en.

Deze werkwoorden treden op met een *reciproque* beteekenis; eenige personen voeren over en weer een handeling uit.

sibalbalen „elkaar over en weer slaan”

sipekpeken „ „ „ „ „ slaan”

sitipoën „ „ „ „ „ bedriegen”

sigetoeken oekoer „over en weer elkaar plagen”.

Karo-karo ras Ginting la bantji siboeaten „leden van den Karo-stam en van den Gintingstam mogen elkaar niet ten huwelijk nemen”;

tiang ěnda sigedangen „deze palen zijn niet gelijk van lengte”, soms: *sige-dang-gedangen* „niet gelijk van lengte zijn”; *si-idahen* naast *siperidahen* in den zin: *ndekah la siperidahen* „in lang elkaar niet gezien hebben”,

Een afgeleid substantief van dezen vorm is de uitdrukking *senina sipermerěn* „volle neven zijn” van moederszijde, welke neven elkaar als broeders beschouwen; de wederzijdsche moeders zijn van denzelfden stam.

§ 65. De werkwoorden met *si*.....na,

Wil men zeggen dat elkeen op zich zelf hetzelfde werk doet, dan gebruikt men dezen vorm.

Er zal een maaltijd gegeven worden; de gastheer zorgt voor de toespijs, maar elke gast moet gekookte rijst medebrengen. Nu luidt de aanzegging: *sibaba nakanna kerina* „elk brengt zijn eigen rijst mede”.

Andere voorbeelden zijn: *sidahi roemahna kerina* „elk ging naar zijn eigen huis”; *sibaba oekoerna kerina* „elk volgt zijn eigen zin”; *sitoekoer bengkona kerina* „elk koopt zijn eigen toespijs”; *sigalar oetangna kerina* „elk betaalt zijn eigen schuld”; enz.

Dit *kerina* behoeft niet altijd *er* bij gevoegd te worden; het dient alleen ter versterking om niemand uit te sluiten.

§ 66. *ersi* *en*.

Deze werkwoorden met *er* hebben eigenlijk tot verbaalstam de in § 64 behandelde. Wij geven nog eenige voorbeelden, reeds bij het prefix *er* werden zij genoemd.

ersirawaten „over en weer elkaar iets betwisten”

ersireboeten „ „ „ „ „ „ ontrukken”

ersimoelihen „ „ „ „ „ „ terugzenden”

In het gebruik is er weinig verschil op te merken tusschen dezen vorm en die met *si* *en* alleen; die met *er* noemt alleen de handeling. Bijv. *Ola kita simoelihen* „wij moeten niet over en weer (de vrouwen) terugzenden”. Maar: *kalak adah ersimoelihen ia* „die lui daar zenden over en weer de vrouwen terug”.

§ 67. De vorm met *si* zonder suffix *en* treedt alleen op met het prefix *er*. Bijv.

ersimoelih „vergelten, teruggeven, antwoord geven”;

ersinanggal „wederkeurig elkaar onaangenaam vinden”;

ersimoelih katandoe maka koetoeto „laat mij uw antwoord weten, opdat ik (de rijst) stoote”;

ersinanggal ia ras „zij hebben een hekel aan elkaar”.

Een enkele maal hoort men *ersidjinaka* „een pisangstam (of iets dergelijks) tot een beeld maken”; *ndjinakai* „iemand plagen, voor den mal houden”, door bijv. een jager, die nog niets gevangen heeft, telkens om een deel van den buit te vragen.

DE WERKWOORDEN MET PREFIX TJI.

§ 68. Nauw verwant wellicht met het voorgaande prefix *si*, is het voorvoegsel hierboven genoemd. De hiermede gevormde werkwoorden vertegenwoordigen de werkwoorden in het Tobasch met samengesteld voorvoegsel *marsi*, *marta*, *morsi* en *mangsi*.

Wij kunnen ze in twee soorten verdeelen.

a. *tjeboeni* „verscholen zijn”,

tjinggaloeng „met het hoofd omlaag hangende”,

tjirawis „met de handen aan een touw (liaan) hangende”,

tjililit „om iets gewonden zijn”,

tjigagat „grazende zijn”,

tjiarap „beginnende te kruipen”, --

b. <i>tjitjio</i>	„zich schaduwen”
<i>tjilas</i>	„zich zonnen”
<i>tjipoerpoer</i>	„zich baden” van kippen in het zand.
<i>tjoekais</i> of <i>tjikais</i>	„den grond krabben” als kippen doen.
<i>tjilikas</i>	„zich het haar kammen, op doen”.
<i>tjitjoedoe</i>	„zich warmen bij het vuur”.

De onder **a.** genoemde geven een toestand weer waarin het onderwerp zich bevindt; dit laatste neemt dadelijk achter het werkwoord plaats. Als wij vragen: „hoe is hij boven gekomen?” dan kan het antwoord luiden: *tjirawis ia koedas* „klimmende [hangende] aan de lianen, werkte hij zich naar boven”. Soms ook, om meer actie aan den zin te geven, gebruikt men de herhaling:

tjirawis-tjirawis ia koedas „al hangende aan de lianen werkte hij zich naar boven”.

tjimolah arip ibas boeloeng galoeh „de vleermuis hing te schommelen aan het pisangblad”.

tjeboeni ia beteekent „hij is verscholen”; daarentegen *iboeni-kenna bana* „hij gaat zich verschuilen” (soms ook wel; *iboeni-boenina* „hij verschool zich”)

tjigagat, soms ook herhaald, beteekent „aan het grazen zijn” daarentegen *nggagat ia* „hij graast”.

NOOT. *Ibas rawisen ia* is de staande uitdrukking voor „aan het bevallen zijn, in barensnood verkeerend”; wanneer het suffix *en* hier „plaats” beteekent, dan zou men kunnen vertalen „in de hangplaats zijn”. De vrouw bevalt hurkende, en om haar dit te vergemakkelijken, hangt men een strik boven haar, waaraan zij zich vasthoudt. Ook een steile weg in de Doesoën (streek tusschen de Karo-hoogvlakte en het laagland), waar men zich alleen maar naar boven kan werken door zich aan de boomwortels vast te houden, heet *rawisen* „hangweg”; wellicht is dit de goede vertaling; als *en* hier op een herhaalde werking ziet, dan misschien „weg waar men zich aan de wortels hangende naar boven werkt”.

De onder **b.** genoemde vormen kunnen meestal met een wederkeurig werkwoord weergegeven worden. Zij geven een bloote werking weer, waarbij het subject tevens object is. Bijv. daar is een kip die een zandbad neemt; wij vragen: „Wat doet die kip?” Antwoord: *Tjipoerpoer ia* „Zij neemt een zandbad”. Van oude menschen en herstellenden, die zich in de zon koesteren, zegt men: *Tjilas ia* „zij zonnen zich”. *Tjoekais manoe k ibas aboe dapoer* „de kip staat te krabben in de asch van de stookplaats”; *Si Banta la erngadi-ngadi atēna tjigergo bahan ia koedilen* „zonder ophouden wil Banta zich maar krabben, van wege hij aan schurft lijdt”; *kami kerina lawes tjilinggem koeteroeh batang djabi-djabi si galang ah* „wij gaan allen ons schaduwen onder die groote djabi-djabi boom”; enz.

In het algemeen kan men zeggen dat het voorvoegsel *tji* een beperkte, maar veelvuldig herhaalde werking weergeeft.

§ 69. Een enkele maal treden eenige met *tji* gevormde werkwoorden op als transitieve w.w. en hebben dan het suffix *i* of *ken*. Bijv. *ntjilas-tjilasi* „zich

in de zon koesteren" ongeveer met dezelfde beteekenis als *tjilas ia*. *Ntjilongkangi* en *itjilongkangina* „hij trachtte hem te bepraten, hem over te halen tot iets". *Itjinggaloengkenna tambē* „hij keerde het (bijna ledige) bamboevat onderste boven" (om den laatsten druppel op te vangen).

Het grondwoord van *ntjilongkangi* is niet duidelijk; er bestaat een *melongkang* = *melombang* „niet passend, te ruim, van een jasje"; zoodat *ntjilongkangi* beteekenen kan „iemand's gezichtskring of zijn geweten verruimen".

WERKWOORDEN MET PREFIX KI.

§ 70. Het prefix *ki* geeft te kennen „een gaan naar", „een halen van", „een zoeken naar" hetgeen het grondwoord aangeeft. Daar de afleiding meestal van een substantief plaats heeft, wordt het onmiddellijk voor het woord gevoegd.

kiranting „brandhout gaan halen, zoeken"

kiketang „rotan gaan zoeken (in het bosch)";

kilaoe „water gaan halen"

kiroedang „bloemen gaan zoeken"

kirawa „het bosch gaan invluchten" (bij een epidemie);

kikoeroeng „koeroengs (larve van een kever in den grond) gaan zoeken"

kikirik „sprinkhanen gaan zoeken (vangen)";

kikoetoe „luizen gaan zoeken"

kikoeta „naar een ander dorp gaan" (op bezoek) enz.

Gewoonlijk is het dus een „gaan halen, zoeken" van iets in bosch of veld. *Kirawa* schijnt echter wel degelijk ook richting aan te duiden; *rawa* is in het Karosch thans geen gangbaar woord meer, het moet echter vroeger wel „wildernis, bosch" hebben aangeduid; *kirawān* is de „plaats waar men in vluchtig opgeslagen hutten tijdens een epidemie leeft"; ook *kikoeta* wijst op richting: *djelma si nterem ah lawesna kikoeta lako temoeē* „het gaan van gindsche vele menschen is naar een dorp om te logeeren"; *kiroemah sadja si tongat ē maka irapet bapa* „dit jongetje loopt telkens naar de huizen en daarom sloeg hem zijn vader".

Naast *kikoetoe* heeft men ook *ngkoetoei* „iem. luizen", *kikoetoe* zegt echter meer in het algemeen „luizen zoeken", zonder dat men een bepaald voorwerp op het oog heeft: *arōn kalak ndai, dekahen kikoetoe idjoema ah* „[wat betreft] de helpers van dien persoon, den meesten tijd besteden ze aan het luizen zoeken".

Kikai „Waartoe"? Welk nut zou het hebben? Wat zoekende, halende? behoort hier ook toe. Een enkele maal komt ook de herhaling voor: *kireh-kireh sadja* „[de ziekte] is zoo vanzelf gekomen". [Over *kidekah*, *kimawen*, *kinahoen* zie bij de Bijwoorden].

WERKWOORDEN MET PREFIX KE.

§ 71. De hieronder volgende werkwoorden zijn weinige in getal; een regel aangaande de beteekenis van het prefix *ke* kan er moeilijk uit getrokken worden. Waarschijnlijk hebben wij hier te doen met een min of meer accidenteel passief, zoodat het onderwerp zich voorstelt als buiten zijn toedoen getroffen, overvallen of aangeraakt door de handeling in het grondwoord uitgedrukt.

Voorbeelden;

kebiar „te vreezen, vreezen voor”

ketjio „schuilen voor zon of regen”

kesilang „logeeren bij”.

Bantji kita ketjio koe sapo kalak ē „kunnen wij gaan schuilen in de tuinhut van vreemde menschen?”

Kai kebiar? „Wat is er te vreezen?”

Akoe kesilang ras si Anoe „ik logeer bij Anoe”.

Kai kebedilna? „Wat is hij komen te schieten?”

Tot deze woorden behooren ook:

kemali „waarvoor gevreesd moet worden”.

kelato „doelloos rondsleren”,

kemoelan „bezeten, bezielde zijn”, van een priesteres, die een geest heeft opgeroepen.

NOOT. *kemoelan* treedt ook als bepaling op; *goeroe kemoelan* is een „priesteres die zich bezielen laat”. *Kemoelan* kan misschien in verband gebracht worden met het Tobasche *boelan* „verbond”, het Karosche *boelawan*; *erboelawan* „een verbond maken”, bekrachtigd door een eed. Mogelijk ook is het een afleiding van *oela* (Tob.) „werk”, naar analogie van het Kar. *kerdja* „een feest”, of *lakon* „een plechtigheid”, eigenlijk „wat te doen is, wat een doel heeft”. Duidelijk echter is de afleiding nog niet.

De zonderlinge benaming van „priesterloon” *pantang kemalina* zij hier ook even genoemd. *Pantang* „wat verboden is”, bijv. bij ziekte om te eten; *pantangen* „wat aan iemand verboden is”, [bijv. hertevleesch te mogen eten]; *asakai pantang-kemalina* „hoeveel bedraagt het priesterloon” [voor bewezen diensten]?

NOOT. Is *pantang-kemali* niet een copulatieve samenstelling van twee synoniemen? „Dat wat geen ander aanraken mag?” of iets dergelijks? *Pemali*, *kemali* is in het algemeen synoniem met *pantang*. Adr.)

kemalang „wat te eerbiedigen is”, komt van *alang*, hetwelk voorkomt in de uitdrukking: *ola nai alang-alangen* „laat U door niets weerhouden, draal niet langer”; *kemalang* is het grondwoord van *erkemalang* „eerbied, ontzag voor iemand koesteren”; *kesikel* van *sikel* „verlangend”. Na de geboorte van een wonderkind, haalde men den priester goeroe Pakpak. *E seh me goeroe. Kai*

kesikel, kemberahen? bagēm nina goeroe „De goeroe kwam. Wat wordt er gewenscht vorstin? zoo zeide de priester”.

WERKWOORDEN MET PREFIX MARI EN NGI.

§ 72. De eenige mij bekende werkwoorden met bovengenoemde prefixen mogen hier volgen. Uit de beteekenis dezer afgeleide vormen, die meer eenvoudig is, valt op te merken dat *mari* bestaat uit *mi* met het meervoudaanduidende infix *ar*.

maringalah „sukkelen, onbestemd ziek zijn”,

maringgoejoeng „golvend van haar”,

marindjadja in: tjakap marindjadja „gepraat” over
koetjes en kalfjes.

Zij zijn afgeleid van *ngala* „zich loom gevoelen”,
goejoeng, stam van *goemoejoeng* „schudden, waggelen” als bij een aardbeving; *djadja* „venten, leuren”.

§ 73. *Ngintjoeah*, geprenasaleerde stam van *soeah* „wat beneden ligt”.
koesoeah „naar het dal gaan”, dalwaarts, *ngintjoeah* „dalwaarts gaan, de helling afgaan”.

Ngentodak-ngentodak „treuzelen, overal aanleggen op den weg”. *Todak* is geen gangbaar woord.

Ngi en *nge* zijn geprenasaleerde vormen van *ki* en *ke*; het Tobasch heeft hier *mangi* als voorvoegsel.

DE ACHTERVOEGSELS.

§ 74. De achtervoegsels in het Karosch zijn de volgende:

en I (Tob. an)

en II („ on)

i

ken.

Zij worden alle zonder meer achter de desbetreffende woorden geplaatst; de weinig krachtige klinker *ë* van *en* smelt samen met de krachtiger klinkers *a*, *i*, *oe*, *o*, *ē*, zoodat *bagi-en* als *bagīn*, *tawa-en* als *tawān*, *taboe-en* als *taboēn*, *ado-en* als *adōn*, *loembe-en* als *loembēn* gehoord wordt. De klinker wordt echter dan gerekt, aangehouden, en heeft den klemtoon, dus *tawaān*, *bagiīn*, *taboeēn*, *adoōn* enz.

Een enkel woord dat op *ë* eindigt, als *tēkë* „verdenken van iets”, volgt denzelfden regel, dus *tēkēn* „verdacht geworden van iets”; terwijl *tek* „ge-

looven", als comparatiefvorm *tékén* geschreven wordt, met den klemtoon op de eerste lettergreep.

Achtereenvolgens zullen wij hier de bovengenoemde suffixen behandelen.
§ 75. Het suffix *en*. (*en I*.)

In het Toba-dialect treft men twee suffixen aan, nl. *an* en *on*, welke in het Karosch beide door *en* worden weergegeven, (vandaar *en I* en *en II*). Al heeft men naar den vorm dus in het Karosch slechts één achtervoegsel *en*, de beide beteekenissen die *an* en *on* in het Tobasch hebben, worden hier ook gevonden; wij zullen dus hier onderscheid maken tusschen *en* = *an* en *en* = *on*. (*en I* en *en II*). Beide achtervoegsels vormen slechts naamwoorden of naamwoorden met verbale kracht.

§ 76. Allereerst nemen wij *en I*. Dit suffix komt voor in de volgende verbindingen:

substantief met *en*,
stamwoordelijke w.w. met *en*,
verbaalstam [transit] met *en*,
per *en*
pe geprenasaleerde verbaalstam met *en*,
ke *en*
ter *en*
infix *in* en *en*.
kini *en*
si *en*
tji *en*
telwoord en *en*.

Wij zullen hier niet alle voorkomende vormen behandelen; reeds bij de stamwoordelijke w.w. hebben wij dit gedaan voor zoover het noodig was. Van *lawes* „gaan” wordt *lawesen* gevormd „een heengaan van vele menschen”. Het maakt dus een meervoudsvorm van deze w.w.; ook van de kleine groep van werkwoorden die het voorvoegsel *me* niet afwerpen als er *en* achtergevoegd wordt, zooals *me goelang*, vormt het een meervoudsvorm, *me goelangen kajoe koesoeah* „boomen rolden naar beneden”.

Bij de werkwoorden met prefix *me* welke als predikaten optreden, vormt *en* van hunne verbaalstammen comparatiefvormen; van oeli „mooi”, *oelin* „mooier” (men zie aldaar). In beide gevallen heeft *en* „vermeerderende betekenis”; bij de stamwoorden met verbale betekenis, duidt deze meervoudsvorm het meervoud der handeling aan, waardoor ook het onderwerp meervoudig wordt; bij stamwoorden met adjectieve betekenis, beteekent *en* vermeerdering der eigenschap en daardoor vormt het een comparatief.

§ 77. Het hier te behandelen suffix *en I*, kan verklaard worden als aanduidend: de plaats waar de handeling gewoonlijk wordt uitgeoefend. Deze plaats kan ook een persoon zijn, als plaats gedacht,

waar men iets doet, vraagt enz. Plaats als ruimte en tijd, zijn niet ver van elkaar gescheiden; van daar dat het ook bij enkele woorden aangeeft den tijd van zekeren arbeid.

Afgeleid van een substantief vinden wij als plaats:

pantangen „de studeercel” van een Batak priester, een gebouwtje op één of meer palen opgericht; de beteekenis is „verbodsplaats”. Daarnaast bestaat er nog een *pantangen* met achtervoegsel *en II*, dat beteekent „verbod” „wat aan iemand verboden wordt te eten of te doen”; een passief deelwoord dus. Dit is een voorbeeld met *en* afleiding van denzelfden stam, maar in het eerste geval heeft de stam *en I* als achtervoegsel, in het tweede geval *en II* als suffix. In het eerste geval vormt de afleiding de beteekenis van plaats, in het tweede geval vormt de afleiding een passief deelwoord.

Boenboengen „de vorst van het dak”, de afleiding kan zijn van *boengboeng* „geopend, gapend” van een ravijn, dus „de plaats waar het aan beide zijden gaapt”. Zeker echter is dit niet.

bangoenen „een stel muziekinstrumenten”, waarbij wellicht aan „opstelling” gedacht is; van *bangoen* „voorkomen, stand” van een zaak; *binangoen* „stutblok” onder het huis, „het opgerichte”.

bantji kin karam di anaken „(hoe) zouden ze kunnen zinken [nl. vuile eieren] als er reeds een kuiken in zit”; *anaken* is hier „plaats van een kind, waar een kind [kuiken] in zit”. Hetzelfde begrip vinden wij in *enggo anaken* „reeds larven in het nest hebben” gezegd van wespen.

Van *ingan* „plaats” vormt men een meervoud met suffix *en*; *teloe inganen* „drie plaatsen”; *terpoek* „plaats, wijk” *empat terpoeken* „vier plaatsen, wijken”.

Aangaande stamwoordelijke werkwoorden [zie aldaar] noemen wij nog *kenān en mberān*, afgeleid resp. van *kēna* „geraakt” en *mbera* „hopende zijn, kunnen gebeuren”; *di goetoel kam, kari la kam kenān* „als je stout bent, wordt je straks niet bedeed”, je krijgt straks, als de anderen hun deel krijgen niets; *la koe mberān pengidokoe ēnda, pengidokoe nge erbahantja la mehoeli* „ik heb zelf niet gewild dit mijn noodlot, mijn lot deed mij niet mooi zijn”. Met beide woorden is het niet zoo dadelijk te zeggen of wij hier *en I* of *en II* voor ons hebben.

§ 78. Van verbaalstammen met *en* afgeleid noemen wij hier *rabin̄* „de plaats waar men bezig is met *ngerabi*”; *ngerabi* „wieden”, bepaaldelijk „het schoonmaken van den grond onder geboomte”, bij den aanleg van nieuwe rijstvelden; *erdangen* „het zaaiveld, de zaaiplaats”, nl. het gereedgemaakte veld, dat bezaaid moet worden; meestal zegt men *si man erdangen* „het veld dat men bezaaien moet”; zoo ook: *si man kiskisen* „wat men wieden moet” (met de *kiskis* „een krabber”).

Dezelfde vorm echter geeft ook den tijd van iets aan; *rabin* beteekent ook „den tijd van het *ngerabi*, de schoonmaaktijd”, nl. van de velden; *ranin* „oogsttijd”; *tabahen* „de tijd van boomenvellen” enz. Begrenzing van tijd en ruimte vallen samen.

§ 79. Nog andere afleidingen zijn die van woorden met prefix *pe* voor den geprenasaleerden verbaalstam en suffix *en*.

Boeloeng galoeh lakonna man pemeloegoēn bengkaoe „het gebruik van pisang-bladeren is als pakmiddel (plaats waarin gepakt wordt) van toespijs”; *penoengkoenen ibas djaboe ē bapa ras nandē* „wien men te vragen heeft (naar wat moet) in het gezin zijn vader en moeder”; *ia kari man penoengkoenen kēna* „hem moet je straks alles vragen, naar hem moet geluisterd worden”; hij is de vraagbaak en hij beveelt. (Een ander *penoengkoenen* zie en II.) *Penoendalen* „ruggesteun”, waar men met den rug tegen leunt, figuurlijk „iemand's beschermer”. *Penoekoeren* „plaats waar men iets koopt”; maar ook: *Isē penoekoerenndoe?* „Van wien heb je (die kip) gekocht”? In het tweede geval wordt de „persoon” als de „plaats” gedacht waar de kip zich bevond. Zoo zegt men ook: *Kam ingan serpingkoe* „gij zijt de plaats van mijn dollars”, dwz. gij moest mijn geld bewaren.

De afleidingen met *per* *en*, geven de plaats aan waar gebeurt wat, of zich bevindt hetgeen het grondwoord aanduidt.

pergoelān „suikerkookplaats” (*goela* „suiker”)

perdakanen „kookplaats” (*erdakan* „koken”)

pertjidoeren „kwispedoor” (*tjidoer* „spuwen”)

pertambaren „medicijnplaats” (*tambar* „medicijn”)

perbapān „vaderkampong” (*bapa* „vader”) tegenover *doesoen* de van daar uitgezwermde kampongs.

Ook bij deze woorden wordt de persoon vaak als de plaats gedacht; bijv.

manoek, doetit, kai pē enggo koebaba koe pertambaren ē „kippen, geld, alles heb ik al gebracht naar de plaats waar ik behandeld werd” (nl. naar den medicijnman, die de zieke vrouw behandelde.) *Pertambaren* gebruikt de vrouw hier inplaats van *goeroe* „priester, medicijnman”.

Pertenahen „de persoon, dien men iets opdraagt om iets aan derden te bezorgen, boodschapper”; ook kan men denken aan een persoon bij wien de boodschap berust; *peridōn* „schuldeischer”, degene die de vordering bezit, ook als plaats gedacht; (een ander *peridōn*, de „vordering zelf” zie beneden.)

§ 80. Met *ke* *en* voorkomende vormen zijn reeds ter plaatse behandeld. Wij geven hier nog een woord: *kelehēn*, dat zoowel „uitgehongerd” kan beteekenen als „hongertijd, hongersnood”. De kwestie is ook hier weer een van ruimte en tijd. Wordt één mensch getroffen, dan „lijdt hij honger”, maar wordt een geheele streek getroffen, dan is er „hongersnood”. Een enkel voorbeeld van infix *in* en suffix *en* is: *si tinadaken* „die met de voeten aangewezen wordt” (van *tadah* „richting waar de voeten naar wijzen”), „jongere broer of zuster”.

Geheel substantief zijn geworden woorden als: *kepoeltaken* „zonsopgangplaats”, afgeleid van *poeltak* „te voorschijn komen”, dus „plaats van te

voorschijn komen”.

Kesoendoeten „zonsondergangsplaats”, *soendoet* „ondergaan”,

kegeloehen „deze wereld”, *geloeh* „leven”;

kesain „erf”, van *sai* „schoon, gewied”;

kedjerēn „een hoog, spits toeloopend gebouwtje boven een graf of bij een plechtigheid gebruikt”; *djerē* is onbekend;

kerabangen „dorpspoort”, van *rabang* onbekend als grondwoord, misschien een nevenvorm van *rambeng* „een weg of iets anders versperren”.

Moeilijk is het te zeggen of *kegalangen* hier ook bij behoort (*kegulangan* „zeer groot zijn”), vergl *kelewet*, *kebelin* enz. De titel *kedjoeroēn* is van Gajoschen oorsprong.

In een zin als de volgende is *kegeloehen* geheel substantief geworden: *di bagē ma nai siat akoe i kegeloehen ēnda* „als het zoo is, dan is er voor mij geen plaats meer op deze wereld (in het land der levenden)”.

Pa Kadih kap kesilangenkoe „Pa Kadih is mijn gastheer”, nl. de persoon, de plaats, waar ik logeer.

§ 81. De vormen *kini* . . . en beteekenen „aangedaan worden met wat het grondwoord aanduidt”. Het voorvoegsel is samengesteld uit prefix *ke* en infix *in*, het achtervoegsel duidt weer „plaats” aan. Meestal noemen deze afleidingen een „waardigheid, eigenschap of vaardigheid”, die bij een persoon of zaak aanwezig is.

kinioelīn „schoonheid” van *oeli* „schoon”

kinilatengkān „onbehoorlijkheid, slechtheid” van *la tengka* „niet behoorlijk”, „niet mogen”;

kininggiten „hartstocht” van *nggit* „willen”;

kiniradjān „vorstelijke waardigheid” vorstschap; *radja* „vorst”;

kinipengoeloēn „burgemeesterschap” (*pengoeloe* „dorpshoofd”).

kinibeloehen „vaardigheid” van *beloeh* „kunnen, vaardig zijn”;

Keri kini ibas kam, kinilatengkān pē „je bezit alle „kini” (eigenschappen, vaardigheden) de slechtheid ook”; een gezegde waarmee jongens elkaar wel plagen. *kinioelīnna diberoe ah la teralang* „de schoonheid van dat meisje is buitengewoon”.

inget adjar kinipawangen si koeadjarken, maka ipating kam pagī toelang si mandē angin „denk toch om de pawangkunst die ik (je) geleerd heb, opdat je later de „toelang” boom die scheef gaat staan door den wind, zult kunnen beklimmen” (van bamboetreden kunt voorzien).

di koe djoema kam, ma bandoe kininggitenndoe, ma bandoe kinikisatenndoe? „als je naar het rijstveld gaat, dan is toch voor jou je ijver, dan is toch voor jou je luiheid?!” dwz. „je oogst, wat je zaait, ijver zoowel als luiheid”.

keradjān „gebied, koninkrijk”, in tegenstelling met *kiniradjān* „vorstelijke waardigheid”. Toch werd eens gehoord *keradjan* als een collectief voor „de vorsten”. *Ndai mentas keradjān goegoeng* „zooeven passeerden de vorsten van de Hoogvlakte”.

Ranān ndai kerēna kinipengoeloēn „de rechtszaak van zooeven ging om het burgemeesterschap”.

Met *kininggiten* worden zoowel de goede als de slechte eigenschappen aangeduid; moeilijk verklaarbaar is waarom bij dit woord de nasaal bestaan blijft.

§ 82. De werkwoorden met reciproque beteekenis, (*si . . . en*) hebben wij reeds besproken, ook hier is *en* de plaatsaanduiders van de voorwerpen die elkaar wederzijds bewerken.

Bij de werkwoorden met *tji* moet genoemd worden:

tjigagaten „aangevreten hebben, gevreten hebben op”. *Kerbona tjigagaten ē* „zijn buffel heeft hier (op het rijstveld) gevreten”. Met dezelfde beteekenis hoort men in plaats van *tjigagaten* veel vaker *pegagati* gebruiken, welk verschil men dan kan weergeven met „gegraasd op” (plaats) en „aangevreten van” (de rijsthalmen); met *tjigagaten* denkt men dan aan de plaats, het rijstveld, terwijl met *pegagati* men aan de vele rijsthalmen denkt.

§ 83. Nog eenige afleidingen zullen hier besproken worden. Van *ergelir* „in de rondte draaien”, vormt men *ergeliren*; *iberēna ergeliren* „hij geeft allen (die aanwezig zijn)”; hij gaat rond [in den kring]; *ertipanen* (*tipan* onbekend) van wild, dat steeds „een vaste plaats of weg neemt”; *eroenoengen*, gezegd van een pakje met meel, dat men in water kookt „nog van binnen niet gaar”, met een „pit, kern” er nog in; *oenoen* „pit, merg van hout”; *erpilihen* „steeds een bijzonder soort nemen”; *boeat rimo, tapi erpilihen boeat kam, si arah matawari poeltak* „haal lemoenen, maar een bijzonder soort moet je nemen, nl. die aan de zonsopgangskant (groeien)”. Met verdubbeling van het grondwoord hebben wij:

ertepep-tepeten „steeds een vaste plaats hebben”, zooals een kip, die steeds op een bepaalde plaats hare eieren legt.

Herhaling van het grondwoord met suffix *en* geeft aan: „een plaats waar geregeld geschiedt wat het grondwoord aangeeft”.

sembah-sembahen „de plaats, waar men iets met een sembah aanbiedt, een offerplaats (*sembah* „eerbewijs”);

berē-berēn „offerplaats” waar men geeft (offert), van *merē* „geven”;

padjoeh-padjoehen „offerplaats van een gezin” (*padjoeh* als grondwoord onbekend, vergl. Atj. *padjoeh* „eten”).

si koeda-koeda adah ē me kap berē-berēn koeta ēnda „gindsche (heuveltop) si koeda-koeda (geheeten) is de offerplaats van dit dorp”,

Herhaling van het grondwoord met prefix *pe* en suffix *en* geeft ook een plaats te kennen, waar gebeurt wat het grondwoord zegt. *Pengadin-gadin* „rustplaats”, waar menschen geregeld rusten, „pleisterplaats”; *pengada-ngadān* „rustplaats”, van *ngada-ngada* „op zijn gemak zitten of liggen”.

§ 84. De beteekenis van „plaats” en „tijd” aan het suffix *en* verbonden, zal wel de oorzaak zijn, dat het ook beteekenen kan „een hebben, behept zijn met, lijden aan” wat het grondwoord beteekent. In het Tobasch wordt hier afwisselend *on* en *an* gebruikt; nl. *batoehon* „verkouden zijn” en *hansitan* „pijn lijden”. Naar den vorm valt dit verschil in het Karosch weg, daar beide aanhechtsels *en* geworden zijn.

Panasen ia „hij zweet”; van *panas* „zweet”; *maroenen kalak perban penakit si mehantoe ē* „de menschen lijden aan koorts vanwege die hevige ziekte”; van *maroen* „heete koorts, malaria”; *penengsengen ia* „hij lijdt aan verkoudheid”, van *sengseng* „dikke snot”; *baroeten ia* „hij lijdt aan een kropgezwel”, van *baroet* „kropgezwel”; *barehen ia* „hij heeft, lijdt aan een steenpuist”, *bareh* „steenpuist”; enz.

Eindelijk schijnt *en* in enkele woorden met prefix *sa*, *si*, of *se* ook de beteekenis van plaats te hebben;
saroemahen „(die) van een huis zijn”
sakoetān „(die) van een dorp zijn”
sahaloeren „(die) van een landstreek zijn” (Tobaisme). Er wordt ook wel eens gehoord *si sada perpanganen* „die van een schotel eten”, die deel hebben aan een schotel. De afleiding van *saroemahen* zullen wij ons ook zoo hebben te denken. Of de veelgebruikte woorden *sekoela* en *serasi* ook hierbij behooren is twijfelachtig; *la sekoela (serasi) kami idjēnda ē maka kami lawes* „in dit dorp gaat het ons niet goed (veel ziekte, tegenslag enz.) daar om gaan wij weg”. Nog nimmer ontmoette ik deze woorden met suffix *en*. De mogelijke beteekenis is die van „één lichaam (*koela*) of „lot” (*rasi*) met anderen”. Vergelijk ook *si pengerana* „die één wijze van spreken hebben”, één van zin zijn.

HET ACHTERVOEGSEL EN II (TOB. ON).

§ 85. Oorspronkelijk zijn de *en II* afleidingen passieve deelwoorden, wat blijkt uit § 77: *pantangen* „verbod”, wat verboden is voor iemand.

Verder vormt het thans meestal passief verbale substantieven; het begrip van „plaats” is hier niet zoozeer aanwezig dan dat van „voorwerp”.

boeaten „wat te nemen is” van *boeat* „nemen”;
legīn „wat gehaald moet worden”; *legi* „haal!”;
babān „wat gebracht moet worden”; *baba* „breng”;
ikoeten „wat men volgen moet”; *ikoet* „volg”;
kui man babān? „wat moet er gebracht worden?”
ē man boeaten! „dat moet genomen worden”! Een uitroep: „dat is 't!”

Het suffix treedt vaak op bij woorden die als bijv. bepaling van een ander woord dienst doen; bijv. *nakan man pangān* „rijst om gegeten te worden”, *koeda man pandjangen* „paarden om groot-gebracht te worden”

(althans zoo verklaar ik *pandjangen*, *koeda pandjangen* is een paard, dat men grootbrengt om later verkocht te kunnen worden). *barang man toekoeren* „goederen om gekocht te worden” (*toekoer!* imperatief „koop!” maar ook „de koopsom die men voor iets ontvangt”). *Enggo ialoken kam toekoer kerbo?* „heb je den prijs voor dien buffel al ontvangen?”

§ 86. Verdubbeling van het grondwoord met suffix *en* noemt het voorwerp dat de behandeling ondergaat en geeft door de herhaling ook een meervoud, eene verscheidenheid van die voorwerpen te kennen.

soean-soeanen „plantsels, jonge plantjes om over te planten”;

asoeh-asoehe „fokdieren”; *ngasoehi* „fokken”;

bahan-bahanen „allerlei maaksels, ook verzinsels”.

Naast *soean-soeanen* heeft men in dezelfde beteekenis *sinoean-sinoean*.

Idja kerbo man arak-arakan, *koeda man pandjangen?* „waar zijn de buffels die men moet voortdrijven, waar zijn de paarden die men groot moet brengen?” *si lit boeatenna* „de man die geld heeft”; in het algemeen „bezit”; *asa lit boeatenna* (geven) „naar men bezit”;

§ 87. Van de werkwoorden met *pe* (causatief) worden ook afleidingen gevormd met dit achtervoegsel.

man pepajon „wat onderzocht moet worden”;

man pehoelĳn „wat verfraaid moet worden”;

Van de werkwoorden met prefix *per* worden de volgende afleidingen gevormd:

peridōn dat wij met suffix *en* I hierboven reeds behandelden, heeft met *en* II de beteekenis van „schuldvordering”;

peridōnkoe ibas si Tahlĳlalap langa ngalo „mijn schuldvordering op T. heb (ik) nog steeds niet ontvangen”.

Afgeleid van werkwoorden met *pe* voor den geprenasaleerden stam: de volgende voorbeelden:

penoengkoenen „wat er gevraagd wordt”: *lit penoengkoenen bapa man radja erkitēken rananna* „vader heeft wat te vragen aan de vorsten aangaande zijn rechtszaak”; *penoengkoenen bapa man anakna kerna ia roesoer taloe erdjoedi tah itēboe-tēboe kalak* „de vraag van den vader aan zijn kind aangaande hij steeds verloor bij het dobbelen of dat de menschen hem voor den gek hielden”; (een ander *penoengkoenen* zie boven bij *en* I).

pemandangen „wat iemand berispelijk vindt in iets of iemand anders”, „berisping”; *mesangat pemandangenndoe* „je berispt hem heel erg”; terwijl *pandangan* „het berispelijke” in iemand is; *la lit pandangan* „onberispelijk”, „zonder fout”;

mandang „berispen”.

pengenehenen „gezicht, hallucinatie”, *ngenehen* „zien, kijken”;

pentjarĳn „broodwinning”, *ntjari* „den kost zoeken te verdienen”.

Soms ook door de beteekenis van het grondwoord schijnt er iets accideenteels door dezen vorm aangeduid te worden.

pendapaten „iets wat men toevallig tegenkomt, of vindt”, een bijzonder steentje enz. dat als gelukaanbrengend beschouwd wordt.

kedjoempa-djoempān „wat men toevallig vindt”, iets kostbaars. Bij dit laatste zou men ook aan den vorm met *ke . . . en* kunnen denken, maar het voorwerp staat op den voorgrond.

pemilih-milihen „hetgeen waaruit gekozen is, overschot” is een moeilijk te verstane vorm. *Rimo enda pemilih-milihen kalak nge* „deze lemoenen zijn nog slechts wat de lui overgelaten hebben”. *Kalak si arah poedi patoet ia dat pemilih-milihen kalak, djanah si arah lebē patoet adjangna si la pemilih-milihen kalak* „het is behoorlijk, dat die het laatst komen, wat er overblijft krijgen, en die het eerst komen, niet het overblijfsel krijgen (dus kiezen mogen)”.

Andere voorbeelden van herhaling van het grondwoord met prefix *per* en suffix *en* zijn:

permaneh-manehen „geschenk, aandenken van een overledene”,

pergani-ganin „voetwisch, sloof”; *megani* „kieskeurig”,

perbahan-bahanen „allerlei maaksel, wat men doet, maakt in het algemeen”;

pe . . . en, nog:

pengatē-ngatēn „alles maar nemen waar men lust in heeft” (in meestal ongunstigen zin);

Voor enkele vormen van bijwoordelijke uitdrukkingen verwijzen wij naar het hoofdstuk over de bijwoordén.

Van den nevenvorm van het vraagwoord *kai, kadē* „wat?” wordt de uitdrukking *so-kadēn* „zonder reden” gevormd. *Nembeh ia so kadēn* „hij is boos zonder dat er wat is”.

HET SUFFIX I.

§ 89. Het achtervoegsel *i*, dat gelijk staat met een plaatsaanduidend voorzetsel, treedt bij zeer vele werkwoorden op. Daar de oorspronkelijke beteekenis van dit achtervoegsel die van plaatsaanwijzend voorzetsel is, is het ook als achtervoegsel een aanduiding van plaats, of van bestemming; plaats waar de werking neer komt of geschiedt. Een werkwoordsvorm met het suffix *i* regeert dus zijn voorwerp in den *i-naamval*, doorgaans dus in den plaatsaanwijzenden of locatieven naamval, ook wel in den derden naamval. Meestal moeten wij dus ook van een voorzetsel gebruik maken om de beteekenis weer te geven. Daarnaast heeft het een ruimere beteekenis gekregen, zoodat de werking over een grootere oppervlakte plaats heeft, veel voorwerpen bereikt of door herhaling van de wer-

king aan de werking een meer intensieve kracht verleent. Wij zullen hier kortelings de beteekenis bij de verschillende woordsoorten nagaan.

§ 90. Van een substantief met een telwoord maakt het suffix *i* een soort werkwoorden; *doea-tāni* „met twee handen iets doen”.

doea-tāni maka terangkat „met twee handen (alleen) is het op te heffen”;

doea-kalaki maka bantji „alleen met twee personen is het te doen”.

Meer voorbeelden van dien aard zijn mij niet bekend.

§ 91. Intransitieve werkwoorden worden met het suffix *i* indirect transitief gemaakt. *Koendoel akoe ibas amak* „ik zit op de mat”; *koekoendoeli amak ē* „ik be-zit deze mat”; *lawes ia* „hij ging weg”; *ilawesina pitoe lapis deleng* „hij trok over zeven gebergten”; ook figuurlijk beteekent *ngelawesi* „overtreden”, bijv. *ilawesina katangkoe* „hij overtrad mijn gebod” hij trok over mijn woorden heen; *kena* „geraakt”, *ngkenai* „iets raken”, *labo ngkenai kam atēkoe* „ik wou jou niet raken”.

Van de werkwoorden met *me* komt voor *ndaboehi* „naar beneden werpen van vele voorwerpen”; *idaboehina boeah kajoe koe teroeh* „hij wierp steeds vruchten naar beneden”; soms ook in het enkelvoud, maar dan wijst *i* meer op de plaats van bestemming; bijv. in het verhaal van Adji Bonar zegt de hemeldochter, die boven in den boom zit, tegen den jongen die onder den boom ligt: *pepinter toedoeht-toedoehtndoe koe dās, di kena ida-boehina, koetera pē djoempa pagi* „steek je wijsvinger omhoog, als de ring hem juist raakt, dan zullen wij, hoe ook, later elkaar weer ontmoeten”.

Van de werkwoorden met prefix *er*, die anders het suffix *i* niet aannemen zijn mij alleen bekend *erkelengi*, waarvan ik de beteekenis niet kan vaststellen en *rembahi*, van den stam *embah* „iets dragen”; *siberoe anahna rembahi kikirik dahinna* „het meisje moet en (een kind) op den rug dragen en sprinkhanen zoeken”.

Bij van substantieven en andere woorden afgeleide verbaalstammen, bij geprenasaleerde werkwoordstammen heeft *i* meestal dezelfde beteekenis als in het Nederlandsch het voorvoegsel *be-* bij werkwoorden. Bijv. *tandoeki* „iets van horens voorzien”; *roemah itandoeki* „een huis voorziet men van (buffel) horens, be-hoornt men”;

goela „suiker”, *nggoelai* „iets met suiker zoet maken, er suiker bij doen”; *sira* „zout”, *nirai* „iets zouten”; *djoekoet isirai* „vleesch zout men”; *sapoe-sapoe* „veger”, *roemah isapoei* „het huis be-veegt men”.

§ 92. Soms beteekent het „ontdoen van wat het grondwoord zegt”; bijv. *ngkoeliti* „van de schil (*koelit*) ontdoen”; *itilandjangina bana* „hij ontblootte zich”; *tilandjang* „naakt”, ook „ontbloot getrokken” van een zwaard. *ngelaklaki* „ontdoen van den bast (*laklak*): *moekbaki*” „de huid (*boekbak*) afstroopen”, enz.

Bij werkwoorden van echte verbaalstammen afgeleid beteekent *i*, dat de werking zich herhaalt en daardoor heviger is; ook dat de werking

zich over meer voorwerpen uitstrekt en dus meervoudig wordt. Maar ook drukt *-i* soms alleen de betrekking tot een indirect object uit.

namai goela ia koe bilanga „hij doet suiker in de braadpan”. van *nama* „leggen, plaatsen, doen”; *mabai ia koe roemah* „breng hem naar huis” (dorp), van *maba* „brengen”; zoowel bij *namai* als *mabai* wijst *i* er op, dat iets naar zijn plaats (*bilanga*, *roemah*) moet gebracht worden.

Een meervoudige beteekenis hebben woorden als *moeati* „gedurig en ook vele voorwerpen nemen”; *moeat* „iets nemen”; *pangani nakan ena* „eet van deze rijst”. gezegd tegen vele personen; *pangani* „met zijn velen van iets eten”; *boeati min boeah kajoe si enggo ndaboeh ē* „neem [raap op] toch de afgevallen boomvruchten”; *nangkoi ia la erngadi-ngadi* „voortdurend steelt hij”; kan ook zijn „van allerlei steelt hij voortdurend”, *ngkapoeri belo* „vele sirihpruimen gereedmaken”; *nogengi boeboe* „vele fuiken zetten”; enz.

§ 93. Wanneer de geprenasaleerde werkwoorden intransitief zijn, worden zij transitief gemaakt door het suffix *-i*; *medem* „slapen, liggen”; *medemi* „slapen op iets, iets beslapen”; *anak goetoel la bantji medemi amak si mehoeli* „stoute kinderen mogen een mooie mat niet beslapen”; *ipedemi* wordt ook gebruikt van „een vrouw beslapen”.

Met suffix *-i* gebruikt men steeds den ouden vorm van *mān* „eten”; zie boven. *Manoek mangani rimah-rimah si enggo iambengken* „de kippen eten de weggeworpen rijstkorrels op”.

Ook een hevige werking wordt uitgedrukt door suffix *-i*; *koepekpek* „ik sla iets”; *koepekpeki* „ik sla met kracht, sla, ransel er op”; *ngisap tjandoe* „opium rooken”; *ngisapi tjandoe sadja ia* „hij doet niets dan opium rooken (altijd maar door)”.

Bij de werkwoorden met *pe* . . . *i* komt de beteekenis van plaats uit „*pegendeki soemboena* „maak de lampenkous korter”; *pekitiki* „maak iets kleiner”. Het woord voor „herkauwen” *petegeti*, (in den buurt van Koeta boeloeh zegt men *tjoepageti*), schijnt op den duur van de werking te slaan, de herhaling van de werking.

§ 94. In de vormen met *per* . . . *i* heeft *-i* geheel de beteekenis van een betrekking-aanduiders; het is daar het teeken van den naamval waarin de werkwoordsvorm zijn [indirect] voorwerp regeert. *Ola perbabai soempit enda* „breng niet in dezen nieuwen rijstzak”, „gebruik dezen nieuwen rijstzak niet”;

iperdakanina koedinkoe „hij heeft mijn kookpot tot kookmiddel gebruikt”, plaats waarin hij kookte;

bantji koeperkentangi tanehdoe ē? „mag ik op jouw veld aardappelen poten?” „mag ik be-aardappelen jouw veld?”

In dezelfde beteekenis gebruikt men *perdjaoengi* „op een veld mais planten, met mais beplanten”; *pergadoengi* „met zoete aardappelen beplanten”. (*per pagei* dat „met rijst beplanten” zou moeten beteekenen wordt nooit ge-

bruikt]. *ipertangisi* „weenen om iets”, *itangisi* „iemand beweenen”. Ook *ipertenahi* „iemand met een boodschap belasten aan iemand”, kan verklaard worden als „iemand tot de plaats maken waar de boodschap berust”.

Het reeds genoemde *ntjilongkangi* „iemand bepraten, overhalen tot iets” zal wel van *longkang* afgeleid zijn; *longkang* „te ruim, te wijd”, dus „iemand ruimer [van geweten, gezichtskring] maken ten opzichte van iets”.

§ 95. De met *pe* voor den geprenasaleerden verbaalstam en suffix *-i* gevormde substantieven, duiden meest een persoon, of plaats, of zaak aan, waarmede men iets doet. *Pengalemi* „een verkoelingsmiddel” bij hevige werking van een gegeven geneesmiddel; ook figuurlijk „een verzoeningsmiddel” (*malem* „koel, afgekoeld”); *pengeratahi* „een middel aan de kraamvrouw gegeven” ter afsluiting van het kraamtijdperk; (*ratah* in dezen zin onbekend, anders *meratah* „groen zijn”). *Penoengkoeni* is „de persoon dien men vraagt naar iets”. Dit woord is ook verbaalstam [zie de werkwoorden].

penampat is „hulp”, maar *penampati* is „gedurige hulp”.

- *penambahi perempona akoe ndemisa* „het aanvulsel voor de bruidschap [koopsom van de vrouw] zal ik vol maken”, hetgeen er tekort komt...enz. Ook het woord *persilihi* „plaatsvervanger”, nl. een pisangstam dien men in de plaats van een mensch stelt, kan èn als middel èn als persoon opgevat worden.

§ 96. Herhaling van het grondwoord met suffix *i*. Van *pilasi* „iets in orde brengen”, geeft *milas-milasi* te kennen „het verbranden van lijken”, euphemistisch dus „verfraaien”. *Ngeroemah-roemahi* „de diagnose van een ziekte stellen”, wellicht onze overdrachtelijke spreekwijze „iets tehuis brengen”. *Dibata beloeh ngeroeman-roemani oekoer manoesia* „god [de goden] kan [kunnen] lezen [peilen, doorgronden] de gedachten des menschen”.

Ook enkele bijwoorden worden met het suffix *-i* tot werkwoorden gevormd. Zooals *genep* „vol, alle bedeed”; *nggenepi* „elk iets geven, bij allen rondgaan”. *genepi kerina!* „geef allen wat, sla niemand over”. *Kelēwet* „rondom”, *ngkelēweti* „omringen”.

HET ACHTERVOEGSEL *KEN*.

Het achtervoegsel *ken* heeft in vele gevallen dezelfde kracht als het reeds behandelde prefix *pe* (met causatieve beteekenis). Het geeft vaak te kennen „een maken tot wat het grondwoord zegt”.

(De vorming met *ken* neemt dan ook dikwijls de plaats in van die met *pe*; men kan zeggen dat *ken* bezig is *pe* te verdringen. Feitelijk is *ken*, evenals het achtervoegsel *i*, de aanwijzer van de betrekking van het werkwoord tot zijn indirect object. Een werkwoord met *ken* regeert zijn voorwerp in den door *ken* aangeduiden naamval. Deze naamval is

oorspronkelijk vooral de instrumentale, door ons omschreven met het voorzetsel „met”. „Ik hak met de bijl”, d.i. „ik hak tezamen met de bijl”, „ik hak en de bijl hakt.” De uitdrukking „met de bijl” is dus eigenlijk een vergezellende naamval, een concomitatief. Maar deze naamval kan overgaan in den instrumentale, dus: „ik doe de bijl hakken”; de beteekenis van concomitatief is dan in die van causatief overgegaan. Zoo is het dan te verklaren, dat vele dier oorspronkelijke instrumentale vormen tot causatieve zijn geworden en dat *ken* het prefix *pe* is gaan verdringen. *Ken* is dan de aanduiding van den causatieven naamval dien het werkwoord regeert; maar daar het suffix aan het werkwoord is verboden noemen wij den werkwoordsvorm den causatieven, evenals dien met 't prefix *pe* omdat beide vormen dezelfde kracht van uitdrukking hebben. (Adr.).

Wij zullen hier beneden de verschillende woorden bespreken waarbij *ken* als suffix optreedt.

De eenvoudigste vorm waarbij *ken* wijst op „richting naar”, is wel bij een soort van woorden, die wij bij de werkwoorden kunnen indeelen. Het zijn de woorden met prefix *koe* (richting naar) en suffix *ken*.

koedas „naar boven”, *koedasken* „naar boven met” (het voorwerp), vandaar: „naar boven met zich zelf, naar boven gaan”. Dus zooals bij ons: naar boven er mee, vooruit er mee.

koebas „naar binnen”, *koebasken* „naar binnen gaan”;

koedjoema „naar het veld”, *koedjoemaken* „naar het veld gaan”;

koetiga „naar de markt”, *koetigaken* „naar de markt gaan”;

koetiga amē, to! koetigaken! „wil je naar de markt gaan vrouwtje, ga dan naar de markt”. *To lah koedjoemaken gendoeari* „vooruit toch, ga nu naar het veld”. *Entē lah koeroemahken* „kom, laten wij naar huis gaan.”

Zulke woorden kunnen alleen in aansporende, wenschende of dreigende wijzen gebruikt worden. Want dit is het merkwaardige van *ken* bij deze en andere werkwoorden, dat het in zeer beleefde taal kan gebruikt worden en, op anderen toon uitgesproken, als de sterkste imperatief kan gelden. *Koeroemahken* is zeer beleefd als men het jegens een gast gebruikt; men zou dan soms aan onzen verkleinvorm denken, zooals: wacht eventjes! een oogenblikje! enz. dat wij wel beleefd en onderdanig gebruiken. Bijv. „haal eventjes mijn kleed” *legiken sitik oeiskoe! pindoken man nandē!* „vraag het maar aan moeder!” Daarentegen is: *koeroemahken! legiken!* enz., in toorn uitgesproken, de sterkste imperatief: „Marsch, naar huis!” of: „haal 't!”

De beteekenis van „richting naar”, maar nu niet zooals bij de vorige voorbeelden, maar meer „wijzen op een indirect object”, komt uit bij de van verbaalstammen afgeleide woorden met *ken*. Bijv. *benterken* „iets wegwerpen” (eigenlijk: werp er mee weg), niet „werpen” naar iets (*ibenteri*), maar een zeker voorwerp „wegwerpen”. *ndoeroengi ia, reh kajoe pajokentja man gasing, ibenterkenna koloe-koloe* „zij vischte, er kwam een stuk hout juist geschikt voor een tol (aandrijven), zij wierp het stroomopwaarts weg”.

Idjoedikenna barangna kerina „hij verspeelde alles”, speelde alles weg.
Ibabakenna ozisko „hij nam mijn kleed mede (weg)”, ongeveer als „stelen”.
Iberkenna dozitko *man kalak* „hij gaf mijn geld aan anderen”.

Ioesekenna beras ndai koebas karoeng „hij stortte de rijst (zooeven gemeld) in een rijstzak”.

Itarohkenna ia koebas „hij geleidde hem naar binnen”.

Itarekenna soempitna „zij hield haar rijstzakje op” [om er van een ander iets in te ontvangen].

In al deze voorbeelden komt ook de causatieve beteekenis op den voorgrond. „Verspelen, wegnemen” kunnen in den grond der zaak alle beteekenen „doen verdwijnen”, „wegwerpen”, „maken dat het verdwijnt” enz. enz.

§ 99. Bij de van substantieven afgeleide werkwoorden met *ken* komt de causatieve beteekenis van dit suffix, ook weer in den zin van „richting naar”, ergens „indoen”, voor. Het heeft een andere beteekenis dan die met suffix *i*. Bijv.:

piso isemboengi „het mes voorzie men van een scheede”.

piso isemboengken „het mes steke men in de scheede”. Bij *isemboengi* wordt de scheede bij het mes aangebracht, maar bij *isemboengken* wordt het mes in de scheede gedaan. Het mes doet men in de scheede (causatief). Dezelfde beteekenis heeft men in de volgende voorbeelden:

enggo, nakan enggo koesoempitken, enggo, pola enggo koekitangken „wel, de rijst heb ik al in het zakje gedaan, de palmwijn al in de wijnkoker [gedaan]”.
soempit „zakje”, *kitang* „palmwijnkoker”.

ē maka tjintjin ndai ipetiken „daarop werd de ring in de kist (*peti*) gedaan”.
ikotakken „iets in een kist (*kotak-kotak*) doen; opbergen”.

pola igolaken „palmwijn maakt men tot suiker”.

tambar itambarken, djelma itambari „geneesmiddellen worden toegepast, menschen behandelt men met geneesmiddelen”.

Bij het laatste voorbeeld *tambar itambarken* komt uit het „de geneesmiddelen aanwenden, toepassen” terwijl in *djelma itambari* de mensch als de „plaats” voorgesteld wordt waar de geneesmiddelen neerkomen. *Nambarken* beteekent ook „de wijze waarop” het geneesmiddel moet aangewend worden.

§ 100. Causatief is ook meestal de beteekenis van *ken* wanneer het achter adjectieven gevoegd wordt:

Ikimbangi amak „matten spreiden” voor iemand; maar

kimbangken amak „matten uitrollen”, matten doen *kimbang* [„uitgespreid”] zijn;

padjekken „iets opzetten” (*padjek* „rechttop”);

tasakken nakan „rijst gaar (*tasak*) maken”;

tadingken „iets achter (*tading*) doen blijven”, „iets verlaten”;

daboehken „iets naar beneden laten vallen”, doen vallen;

poeloengken „iets verzamelen”, bijeen (*poeloeng*) doen zijn;

pantekken „iets oprichten” (*pantek* „opgericht”);

Ook van een bijwoord als *keri* „op, alles” vormt men met *ken* een werkwoord: *ngkeriken* „opmaken, leegmaken”, dat causatieve beteekenis heeft.

De beteekenis „maken tot” komt verder uit bij de volgende vormen, afgeleid van verschillende primaire en secundaire verbaalstammen.

ngeradjaken „tot vorst verheffen”.

ndjawiken „tot Mohammedaan (*djawi*, ook: Maleier) maken” [synoniem met „besnijden”];

perbapaken „iemand tot vader aannemen”

pertigaken „iemand tot pandeling (*pertiga*) maken”

perkawanken „iemand tot slaaf (*kawan*) maken”

perpigaken „in hoeveel stukken deelen (*piga* „hoeveel”);

djoekoet ěnda iperpigaken? „dit vleesch, in hoeveel stukken deelen?”

De instrumentale beteekenis komt uit bij de volgende voorbeelden:

kerbona man penenggalaken „de buffels zijn er om het land te beploegen”, om „er mede” het land te beploegen.

gegehi erpelaboeh man penoekoerken nakanta „doe je best om (wit goed) te verven, om met de opbrengst daarvan eten te kunnen kopen”;

doeit ěnda ola ban penoekoerken kai pē „maak dit geld niet om er mede te kopen wat ook”; geef het niet uit.

„Voor iemand of ten behoeve van iemand iets doen” is de beteekenis in:

mantemken babi „een varken slachten voor of wegens iemand”.

itoekoerkenna tjintjin man oepahna ndai „als loon voor hem kocht hij hem een ring”.

Dezelfde beteekenis vindt men bij enkele bijwoorden met suffix *ken*; *erkitēken* en *erkitē-erkitēken*, ook *erdandanken* alle in de beteekenis van „wegens iemand of iets”; *erdandanken engko maka akoe roetang* „door jou (jij bent de oorzaak), heb ik boete gekregen”.

si Anoe koedjoemaken empat tahoen „wegens A. heb ik vier jaar (op iemands) veld gewerkt”.

Bij de werkwoorden van werktuigen afgeleid, is de instrumentale beteekenis weer de heerschende;

ibedilken „iets schieten met een geweer” (*bedil*);

ieltepken „iets schieten met een blaasroer” (*eltep*)

itjangkoelken „met een hak (*tjangkoel*) iets bewerken”.

Prefix *er* met herhaalden stam en suffix *ken* geeft te kennen, dat men iets anders tot het in het grondwoord genoemde gebruikt. *Ertjiken-tjikēken batang toelang* „die een honigboom tot wandelstok gebruikt”; *ertjin-tjin-tjintjinken*, „iets anders tot ring gebruiken”; *ersoenting-soentingken perminakan na bolon* „die den grooten tooverpot als *soenting* (haarpen) gebruikt”.

Bij woorden welke reeds het achtervoegsel *en* hebben geeft *ken* meer verbale kracht; het grondwoord is reeds een afgeleid substantief met *en*, en *ken* brengt het in betrekking tot een object.

si penggelarenken „die zijn naam geeft aan iemand”;

si kai penggelarenken man bandoe? „Wie is je naamgever?” [de vader heet nl. naar zijn kind Pa Sampit, als de zoon Sampit heet]. *Enggo maiē si penggelarenken man bana* „zijn naamgever [die hem zijn naam gaf] is al dood”. *ē ma nai ikoetenken* [er is iets verkeerd bedreven, nu zegt men] „dat mag niet nagevolgd worden”.

ē ma nai moelihenken „dit behoeft niet terug gegeven te worden”.

Naast *si tinadahen* hoort men ook *si tinadahenken* „die met de voeten naar iemand toegekeerd is”; *nadahken* „zich met de voeten ergens naar toe strekken”. Ook *pengata-ngataken* „babbelaar, kletser” is een substantief: *diberoe tah dilaki si mbelang babahna tah mbatjar ia ē djelma pengata-ngataken ningkalak* „mannen of vrouwen met een grooten mond of die spraakzaam zijn, dat zijn kletsers [er-over-praters], zegt men”. Enkele werkwoorden met prefix *pe* en suffix *ken* zijn ook in gebruik als verbale substantieven. *Ipedjorēken bapa peroebaten bibi ras mama* „vader heeft de twist tusschen oom en tante in orde gemaakt”.

Maar ook: *mehoeli pedjorēkenna ningkalak* „zijn wijze van [den twist] bij te leggen was mooi, zeide men”.

§ 101. De beteekenis „maken tot wat het grondwoord zegt”, bewerkt suffix *ken* ook bij de telwoorden.

si pedoeaken „de tweede”, de tot twee makende;

si peteloeken „de derde”, „ „ drie makende;

In verbinding met een ander woord heeft het dezelfde beteekenis: *peteloekaliken* „voor de derde maal iets doen”, tot driemaal makende.

pelebēkaliken „ „ „ eerste „ „ „ „, [deze laatste uitdrukking is twijfelachtig; men zie bij de Telwoorden.]

belah-doeaken „in twee gelijke deelen [zijden] verdeelen”;

belahken „ „ „ „ „ „ „ „”;

bekaken „in tweeën splijten”, tot twee „splijtsels” maken.

HET INFIX IN (PREFIX NI).

§ 102. Het infix *in* komt ook voor als prefix *ni*; ja veelvuldiger als prefix dan als infix. Als infix vormt het steeds substantieven; terwijl het als prefix een [passieven] werkwoordsvorm voorstelt. In het Tob. komt het ook voor als prefix en het aldus gevormde woord kan dan een bezittelijk voornaamwoord aannemen.

nidokkoe „mijn gezegde”; [Tob.]

nioelam „uw werk”, het door U gedane. [Tob.]

In het Dairisch: *besingkoe si nipepandēkenkoe* „het ijzer dat door mij ter versmelting werd gegeven”.

In het Karosch komt deze vorm met het bezittelijk voornw. alleen voor

in de Goenoeng-goenoeng, waar men wel hoort: *si nikatakenndoe* „het door U gezegde”, „hetgeen door U gezegd is”. (*ndoe* bezitt. voornmw). Dit bezittelijk voornmw. staat dan echter in de plaats van het algemeen gebruikte *kam*, zoodat *ndoe* daar gelijk *kam* is.

Ten opzichte van den vorm moet het volgende opgemerkt worden. Het prefix *ni* komt voor alle personen te staan, behalve voor den 1sten pers. enkelvoud. Bijv.

soerat si koeogē rebi „den brief, dien ik gisteren las”

soerat si niogē kam rebi „den brief, dien gij gisteren laast”.

soerat si niogēna rebi „den brief dien hij gisteren las”.

Ook de 2de persoon meervoud incl. wordt zoo gevormd, nl. *soerat si niogē kita rebi* „den brief dien wij gisteren lazen”. Dus niet, als bij de vervoeging der werkwoorden bleek, *si-boeat* „wij nemen”, *si-ogē* „wij lazen”. Bijv. *soempit si nibaba kita koedjoema* „den rijstzak, dien wij naar het veld medenemen”: *soempit sibaba koedjoema* „den rijstzak nemen wij mee naar het veld”.

Uit dit en de volgende voorbeelden is het dus duidelijk, dat er verschil is tusschen den vorm met *i-* en *ni-*. Ook het voorzetsel *lebē* ontvangt dezen vorm; *koeta si nilebēndoe* „het voor U liggende dorp”, het dorp dat voor U ligt. Het voorzetsel *ni* kan hier voor *arah* staan, daar men ook wel hoort *arah lebēndoe*; of het echter gelijkwaardig is met *di*, is moeilijk te beslissen; *di* wordt in het Karosch, als voorzetsel, *i*.

§ 103. Wat de beteekenis aangaat het volgende. De vorm met *i-* laat meestal zoowel een vertaling in het actief als in het passief toe; ook is de tijd waarin de handeling heeft plaats gehad onzeker, evenzoo of de handeling afgeloopen is en doel getroffen heeft of niet. De vorm met *ni* is echter een volmaakt passieven vorm, de handeling is afgeloopen of kan als zoodanig gedacht worden.

ē maka ikiker ninina, tama ginaboeng ipenna „daarop vijlde zijn grootvader hem de tanden, deed toovermiddelen in zijn tanden . . .”

Roekoer anak Simbiring mergana: oh, nini ndoebē melias akoe pē niki-kerna „hij overlegde bij zich zelve: och, grootvader was toch zoo vriendelijk, ik ben zelfs door hem getandengevijld geworden”.

nikiker en *ikiker*, naar den vorm verschillend, zijn naar de beteekenis vrijwel gelijk. In dezen vorm van zinnen echter is het gebruik van *ni* vrij zeldzaam, men gebruikt dan steeds *ikikerna*. Wordt echter gesproken over het voorwerp van een actieven zin, zoodat het voorwerp eigenlijk onderwerp van het gesprek wordt, dan wordt steeds *ni* gebruikt.

padan itepa kam pisonkoe „volgens afspraak zou je mijn mes smeden”; maar: *pisonkoe si nitepa kam mborēnda* „mijn mes dat gij onlangs gesmeed hebt”.

doeit si niberēken mama man bangkoe „het geld, dat oom mij gegeven heeft, het door oom mij gegeven geld”.

taroem si nipehoeli kam mborēnda enggo ka tjires „het onlangs door U gerepareerde dak lekt weer”;
iterangkēn goeroe man anak-anak, maka sibar-sibar si niteh anak-anak labo tentoe gedangna „de onderwijzer verklaarde aan de kinderen dat de lengtematen, die de kinderen kenden, niet zeker van lengte waren”. [als „el, span” enz.].

§ 104. Dat dit voorgevoegde *ni* gelijkwaardig is aan het infix *in* toont ons een vergelijking met het Tobasch.

babi na tinakkona (Tob.) „het varken dat hij gestolen heeft”;

babi si nitangkona [Kar.] „het varken dat hij gestolen heeft”;

Uit het laatste Karosche zinnetje zien wij dat het Tobasch het voorvoegsel *ni* tot invoegsel *ni* gemaakt heeft nl.

tinakkona is gelijk aan *nitangkona*. Ook in het Karosch heeft dit plaats gehad, alleen met dit verschil, dat zulke woorden thans alleen als substantieven voorkomen.

tinangko „het gestolene”;

tinaroeh „het gelegde”;

tinali „touw” van *nitali* „het gedraaide”;

tinamboer perkis „mierennest, hoop”, *nitamboer* „bedolven”;

kinalang „dorpsnaam”, van *kalang* „wat onder iets ligt”;

sinoean-sinoean „allerlei plantsels”, *nisoean* „geplant”;

tinepa „smeedsel, vormsel”, *nitepa* „gesmeed, gevormd”;

kinangkoeng „vertakking van een rivier”, *kangkoeng* „vork”.

§ 105. Of woorden als *nokat*, *nolih*, *nembas*, *noempoet* resp. als hulptelwoorden dienst doende en beteekenende „een lepelvol, een gang, een keer, een verlengsel”, gevormd zijn door voorvoeging van *ni* is twijfelachtig; zij kunnen ook ontstaan zijn door voorvoeging van het voorzetsel *in*. Het is waarschijnlijker dat het vormen zijn als *inokat*, *inembas* enz. en dat *i* afgevallen is. [Adr.]

Het invoegsel oem.

§ 106. Door *em* of *oem* achter den eersten medeklinker van een daartoe geschikt woord te plaatsen, vormt men w.w. met het infix *oem* of *em*. Het invoegsel is echter in het Karosch een weinig levend bestanddeel, daar nieuwe woorden er niet meer mede gevormd worden. Voorbeelden: *kesah* „adem”, *koemesah* „ademen, ademhalen”;
kirep „een knip met de oogen”, *koemirep* of *kemirep* „met de oogen knippen”;
kerkek, niet gebruikelijk, *koemerkek* „stikken van het lachen, kek zeggen”;
kawar „vijver”, *koemawar* „dorpsnaam”, beteekenis onbekend;

naga loemajang „naam van den zwevenden draak”; *lajang-lajang* „vlieger”; *tala-toemala* „naam van een ster of sterrenbeeld”; van een onbekend *tala*; *bintala* „persoonsnaam”; *petala-tala* „tegenover elkaar”; *erdoemolan* „in een rij achter elkaar loopen”, *erdolan-dolan*, idem.

§ 107. Wanneer het woord met een klinker begint, valt de *oe* of *ē* van het voorvoegsel weg, en komt er alleen *m* voor het woord.

mintjep „zuigen”; van *intjep*, idem;

moeas „dorst hebben” van *oeas*, niet gebruikelijk;

mokoep „het warm hebben” van *okoep*, nog in *okoepken* „een dampbad nemen” [onder een doek met een schotel heet water voor zich];

maroen „koorts, malaria hebben” van *aroen*, alleen in *tambar aroen* „koorts-middel”, bekend;

magin „koude koorts hebben”, van *agin*, onbekend;

moelih „terugkeeren”, naar huis gaan, van *oelih* „wat terugkomt, opbrengst, winst”;

moetah „braken” van *oetah*, soms *moetah-oetah* „telkens braakneiging hebben”; *moetah* ook „afgeven van gekleurde stoffen”.

§ 108. Sommige *oem*-vormen zijn afgeknot :

masap „uitgewischt” van *soemasap*, daar *sasap* „uitwischen” beteekent; *goemoejoeng* wordt naast *goejoeng* en *moejoeng* gebruikt, *goemoejoeng* „schudden” van een huis, de aarde, bij een aardbeving;

demoejoeng komt voor met gelijke beteekenis als *goemoejoeng*, zoodat wij hier misschien met een klankafwisseling te doen hebben zooals in het Tobasch meer voorkomt bij dezen vorm.

moentjang komt met dezelfde beteekenis voor als *nggoentjang* „de geesten uit de kampong weggagen”; hoogstwaarschijnlijk is *moentjang* een afgeknotte vorm van *goemoentjang*; zie *goemoejoeng* en *goejoeng*.

matē „dood zijn”, [afgeknotte vorm van *poematē*], van *patē*, nog in *patē-patē* „lijk”;

Of we *moentjajang* „zitten met gekruiste beenen” zooals de inlander gewoonlijk doet, ook hiertoe moeten rekenen, durf ik niet te beslissen.

§ 109. Van het herhaalde grondwoord worden ook vele *oem*-vormen gemaakt.

mawal-awal „wormvormige bewegingen maken”; *awal*,?

merlang-erlang „schitteren, gloeien, van de oogen van een kat”, *erlang*,?

molah-olah „hangen te slingeren”, *ngolahken* „iets zoo laten slingeren”;

miling-iling „kabbelen” van water; *ngilingken* „uitschenken”.

moerdjah-oerdjah „springende dansen” als de bezeten priesteres doet; *oerdjah*,?

§ 110. Wat de beteekenis betreft van dezen vorm, deze is een geregeld verloopende werking, een steeds terugkeerenden toestand, of een geworden toestand; bijv. ademen, kabbelen, uit-

gewischt. Naast *koemesah* bestaat hier nog een *mekesah* „oppervlakkig, snel ademen”, zooals bij bronchitis; de gewone benaming van „ademen, ademhalen” is thans *erkesah*; *kemesah* begint zeldzaam te worden.

soerat ndai enggo masap „het zooeven geschreven schrift is al uitgewischt”;

maar: *soerat enggo koesasap* „het schrift heb ik al uitgewischt”;

molah-olah ia ibas dahan kajoe „hij hing te slingeren aan den boomtak”;

maar *iolah-olahkenna bana* „hij liet zich zelf slingeren”.

enggo malem penakitna „zijn ziekte is genezen”; *malem* „afgekoeld” van water enz.; grondwoord *alem* onbekend (vergl. Jav. *adem* „koud”).

Madān (klemtoon op de laatste lettergreep) is waarschijnlijk van een thans ongebruikelijk *ada* met suffix *en*: *madān* „beterende, beter” van een ziekte.

Daarnaast heeft men nog *madīn* [klemtoon op de laatste lettergreep] „beter”;

madīn ola ibahan kam bagē „het zou beter zijn als je het zoo niet deed”.

Dit *madīn* heeft tot grondwoord *adi*, misschien het voegwoord *adi* „indien”.

Adina komt nog voor als een zin, inleidende in deffigen stijl, ongeveer als „het zou, het mocht” enz. *Madān* en *madīn* zijn beide als comparatieven te beschouwen van *ada* en *adi*. Ook de uitdrukking: *mada!* „’t mocht wat! zoo is het niet”! schijnt uit de ontkenning *ma* „niet” en *ada* te zijn samengesteld. Een ander *mada* (klemtoon op de eerste lettergreep) komt

voor als *si mada roemah* „de eigenaar van het huis”.

§ 111. Enkele van deze oem-vormen worden ook wel als transitieve werkwoorden gebruikt met suffix *ken*.

Imalemkenna ia „hij maakte hem beter, genas hem”;

imoelihkenna of *ipemoelihkenna* „hij zond het terug”;

menggo-enggoken „vluchtig, slordig werk doen”;

Een enkele maal met prefix *pe*, zooals het hierboven genoemde *pemoelihken*; *ipemintjepna koedana* „zij gaf zijn paard te drinken”, „drenkte zijn paard”.

DE INVOEGSELS AL EN ER.

§ 112. De frequentatieve vormen worden gemaakt met de invoegsels *al* en *er*; ze zijn slechts weinig in getal; er worden geen nieuwe woorden met deze invoegsels gevormd. Zij duiden over het algemeen aan een geluid dat een beweging die zich herhaalt.

geloembang „golf”; *ergeloembang* „golven”; *goembang* „buil, blaar”, „gerezen” van deeg;

keliting „spartelen” als van een kind; *kiting* ?

moelanting (Tob. *goemalentang*) „zich om en om wentelen van pijn”, grondwoord onbekend;

keliper „stuiptrekken”, *kiper* onbekend.
selapsap „schitterend wit, akelig kaal”, als een afgestorte rotswand; van *sapsap* „wegvagen”, herhaalde intensieve vorm *napnap*.
kelaling-kelaling „zweven”, als van vogels; grondwoord onbekend.
kalimpenenen „een stofje in het oog hebben”; grondwoord onbekend;
penen is ook de benaming van een boomsoort;
kalinsoengsoeng „wervelwind” (*Tob. morhalisoeng* „in wielende beweging zijn”). Bij *geladap* „omvallen, flauwvallen” is echter alleen een toestand te constateeren; mogelijk hebben wij hier te denken aan den persoon zelf, „dien het draait voor zijn oogen”. Grondwoord misschien *gedap* „wegzinken”, in water, modder enz.

§ 113. Ook de woorden met infix *er* zijn niet talrijk.

Geroedoek beltekkoe „mijn buik rommelt”, borrelingen in de ingewanden;
gerantang „looze praat”; *gerantoeng* „een muziekinstrument”; *geroehgoeh* „geluid van een stroomversnelling”, „dof gerommel van verren donder”. Al deze woorden geven een geluid te kennen dat zich herhaalt. Nieuwe vormingen met dit infix zijn mij niet bekend.

HET PASSIEF GEBRUIK DER WERKWOORDEN.

§ 114. Het gebruik van den actieven vorm van het werkwoord hebben wij reeds bij de vervoeging der transitieve werkwoorden besproken. Wij hebben toen gezien dat de vormen *itoekoer* „hij koopt 't”, *ipekpek* „hij slaat iets”, actieve vormen waren. Eenige passieve vormen en het gebruik daarvan mogen hier volgen.

Ke . . . en afleidingen.

De afleidingen met *ke* . . . en zijn betrekkelijk vele in het Karo-Bataksch en worden veel gebruikt. Zij noemen iets, dat iets of iemand overkomt, meestal plotseling, onverwachts: vandaar ook de naam „accidenteel passief”.

gelap „duister”, *kegelapen* „door de duisternis overvallen worden” (soms afgekort tot *gelapen*).

siang „licht, morgengloren”, *kesiangan* „overvallen door het licht, zich verslapen hebben”;

terang „licht”, *keterangen* = *kesiangan*;

meseng „verbrand”; *kemesengen* „door brand getroffen worden”;

naktak „afgefallen, verloren geraakt”; *ketaktaken* „iets onderweg kwijtraken, verliezen”;

kepaten „door een sterfgeval getroffen worden” (in de familie);

katjiloele „verhuiden” van een slang; *loeloe* ?

Bij sommige woorden is de beteekenis eenigszins bijzonder, zoodat men ze niet terstond uit die van het grondwoord kan afleiden. Zoo beteekent

kedapoeren „brand krijgen van uit de stookplaats”, doordat men het vuur niet goed heeft uitgemaakt; *kepokoken* „schade lijden aan het stamkapitaal” bij handeldrijven, van *pokok* „stamkapitaal”.

Het lijdend onderwerp volgt dadelijk als dit noodig is; *kedaboehen batoe nahēkoe* „op mijn voet is een steen gevallen”, „mijn voet is getroffen door een steen”; (onverwachts); *Amē Anoe la kedaboehen toeah* „Amē Anoe heeft geen kinderen” (niet door kinderzegen getroffen).

Daar van eenige woorden door *ke...* en ook substantieven gevormd worden, is er bij enkelen geen verschil tusschen dezen vorm en dien van het afgeleide substantief. *Ketjiōn pagē idjēnda* „hier lijdt de rijst door de schaduw” (van een grooten boom), wordt door de schaduw getroffen; maar: *kam ketjiōnkoe* „gij zijt mijn schaduwplaats, mijn beschermer, ik bevind mij in uw schaduw”.

§ 115.

TER AFLEIDINGEN.

Men vormt deze afleidingen door voor het daartoe geschikte woord *ter* te plaatsen.

De meest concrete beteekenis van *ter* zien wij in vormen als; *tertiwen* „tot aan de knieën”, (*tīwen* „knie”); *terawak* „tot aan de lendenen” (*awak* „lendenen”); *terbites* „tot aan de kuiten”, enz.

Tertiwen kami urah koebang „wij gingen tot aan de knieën door de modder”; *iakap terbites kepēken terawak bagesna* „wij dachten tot aan de kuiten, waarempel tot aan de lendenen” (was de diepte van het water). Meestal wordt het voorvoegsel *ter* voor een woord dat reeds een *r* heeft *te*; bijv. *tedareh* voor *terdareh* (*tedareh ia* „hij bloedt”).

Uitgaande van de bovengenoemde concrete beteekenis is het gemakkelijk na te gaan welke beteekenis het voorvoegsel *ter* heeft bij andere woorden. *teridah* „te zien”, binnen het bereik van het gezicht; *terbegi* „te hooren”, binnen het bereik van het gehoor; *terbahan* „te doen”, binnen het bereik van iemands kracht, vermogen enz. Dus „tot aan de grens van het gezichtsvermogen, van het gehoor, van de kracht”. Voorbeelden:

laoe ēnda terkēpari denga „dit water (rivier) is nog over te steken” (nog niet zoo hoog dat...);

la terangkat akoe kotak-kotak ēnda „ik kan deze kist niet optillen”, het is boven mijn kracht;

enggo katangkoe teroeē „ik heb „ja” gezegd”;

ola kēna teharap (ook *terharap*) „gij behoeft niet meer te hopen”,

la ternehen akoe „ik heb het niet gezien”, het is mij niet opgevallen.

Daar de werking door dezen vorm als begrensd wordt voorgesteld, dus als afgelopen, kunnen wij hem weergeven door een verleden deelwoord. *terantoek* „gestooten”; *tertukil* „gehakt”; *terpekepek* „geslagen”; *tertoendoeh* „in slaap zijn geraakt” enz.

terantöek nahēkoe „(ik heb) mijn voet gestooten”;

tertakil nahēkoe „mijn voet is gehakt”;

tertoendoeh akoe „ik ben in slaap geraakt (gevallen)”.

Daar men met dezen vorm het ongedachte, het niet-verwachte weergeeft, heet ook deze vorm het accidenteel passief. Het verschil tusschen dezen vorm en dien met den *i*-vorm van het werkwoord is duidelijk uit het volgende: *itakil si Bado nahēkoe* „Bado heeft mij in mijn voet gehakt”; *tertakil nahēkoe ndai* „mijn been is gehakt” (onverwachts en als afgeloopen feit), wie of wat de oorzaak is wordt niet vermeld. *Ipekpekna takalkoe* „hij slaat mijn hoofd (opzettelijk, actief, maar onzeker of het afgeloopen is en „hoe” het afgeloopen is); *terpekpek takalkoe ndai iban si Bado* „mijn hoofd is geslagen door Bado” (het is werkelijk geraakt, de handeling heeft plaats gehad).

§ 116. Dezelfde beteekenis van „tot aan toe” vinden wij bij woorden van comparatiefvormen gemaakt, waarmede men dan een sterker vergrootenden trap wil uitdrukken, ongeveer als door ons „meer”.

Van *datas* „boven”, is *datasen* de vergrootende trap „hooger”, „meer boven”; *terdatasen* echter: „meer boven, hooger iets plaatsen, zetten”.

mehoeli „mooi zijn”, *oelin* „mooier”, *teroelīn* „nog mooier maken”;

gandjang „hoog”; *gandjungen* „hooger”; *tergandjungen* „hooger plaatsen, zetten enz.”

Ter drukt in deze vormen uit, dat hetgeen in het grondwoord gezegd wordt ook werkelijk bereikt, gedaan enz. moet worden.

Terdjoeloēn bān! „Verricht het meer stroomopwaarts”!

tergangen bān! „luidere”! Zet je stem meer uit!

Het volgende moge het gebruik nog duidelijker maken. *Ban baloti ēnda gandjungen asang ē* „Plaats dezen balk hooger dan dien”. Nu wordt dit uitgevoerd; de aangesprokene plaatst den balk hooger dan den anderen, maar nog niet hoog genoeg. Nu roept gij hem toe: *Tergandjungen bān!* „Hooger plaatsen”! Het is dus een soort werkwoord, afgeleid van een comparatief vorm.

§ 117. Van bijna alle verbaalstammen kan deze vorm met *ter* gevormd worden. Voorbeelden:

ndai terkoendoeli akoe tjolokkoe minter tjēda „zooeven ben ik bij ongeluk op mijn lucifersdoosje gaan zitten, dadelijk was het stuk”;

la nai terpehoeli roemah ah „dat huis is niet meer te repareeren”;

terdat ibas saponu „het werd gevonden (aangetroffen) in zijn tuinhut”;

terdedjep poesoehkoe „mijn hart sprong op (van schrik)”;

la terpantoecken akoe kajoe ē „ik ben niet in staat dezen paal in te heien (niet sterk genoeg)”;

tertambari penakitna „zijn ziekte is te genezen”;

la tergeloehken geloehkoe (als de toestand zoo is dan) „kan ik mijn leven niet leven” (is het geen leven meer);

perban megombang ia ē maka terbelasken akoe kata si la mehoeli „omdat hij onbe-

schoft was, daarom (gebeurde het onwillekeurig) dat ik leelijke woorden uitte”.

De agens volgt meestal onmiddellijk.

la teradjari nandēna ia „zij is niet te leeren door haar moeder”; heeft het werkwoord gewoonlijk een voorzetsel na zich, dan volgt dit ook onmiddellijk: *la terleka ras amēna ia* „zij is niet te scheiden van haar moeder” (onafscheidbaar).

§ 118. Het toevallige wordt een enkele maal nog door het achtervoegsel *sa* versterkt.

tertebaksa koetjing perban akapna mentji „toevallig stak hij de kat, doordat hij meende dat het een muis was”;

terbabasa barangkoe ndai koe roemahna „toevallig zijn mijn goederen naar zijn huis gebracht”;

anak si Anoe terpantja mbaroe ēnda sen, ē maka toehoe aroekal atēna „toevallig slikte het kind van Anoe onlangs een cent in, daarom was hij zeer beangst”;

tergatgatsa ndai atē manoe k kerina „toevallig (het was niet de bedoeling) is de geheele kippenlever fijn gehakt”.

§ 119. Bij telwoorden beteekent *ter* ook „tot aan”. Bijv. Honderd guldens worden onder vier menschen verdeeld, *dagē ter-25 roepiah sekalak* „dus, tot aan 25 glds. per man”.

Van *piga* „hoeveel”, vormt men *terpiga* „hoeveel per...”.

Terpiga roepiah sekalak? „Hoeveel glds. per man?” *Ternonggal 25 roepiah* „25 glds. elk, per man”.

Voor de bijwoordelijke uitdrukkingen met *ter* zie het hoofdstuk over de Bijwoorden.

§ 120. Naar mijne meening kan er in het Karo-Bataksch niet gesproken worden van een instrumentaal passief; de *i-vorm* van het werkwoord is een zuiver actieve vorm. Het werktuig of het middel waarmede eene handeling wordt uitgevoerd, staat in den instrumentalen naamval, welke aangewezen wordt door het voorzetsel *saloe* dat ook in den bijvorm *aloe* voorkomt en dus te vertalen is met onze prepositie „met, door, door middel van”. *Iben-terina akoe saloe batoe* „hij wierp mij met (*saloe*) steenen”; *koepekpek ia saloe tjikenkoe* „ik sloeg hem met mijn stok”.

HET GEBRUIK VAN HET WERKWOORD.

§ 121. Een kort overzicht van de meest gebruikelijke werkwoordsvormen en hun gebruik in een zin moge hier volgen.

Me-vorm. Meestal gebruikt waar wij een bijv. nmw. zouden zeggen.

Merandel oeis si Sempa „het kleeid van Sempa is mooi”. Met suffix *en* geven deze *me*-vormen (zonder het prefix) een vergrootenden trap te kennen. Enkele *me*-vormen werpen echter het prefix niet af, zoo er *en* achter gevoegd wordt.

Deze hebben dan een meervoudsvorm, bijv. *meloeahen manoe* „de kippen zijn ontsnapt”.

Er-vorm: *Erkeleng atē bapa ngenehen akoe* „vader heeft mij lief (vaders hart is lief jegens mij)”.

Erpedang dingen erbedil sardudoe kerina „de soldaten voerden sabels en geweren met zich”.

Transitieve werkwoorden, kenbaar aan den *i*-vorm in den tweeden en derden persoon.

itabah bapa boeloeh „vader hakt bamboe om”.

sipesaulah djoemanta „laten wij ons veld schoonmaken”.

Werkwoorden met den nasaal. Intensieve vorm, maar niet meer intensief van beteekenis. Als predikaat voorzien van een afzonderlijk te noemen onderwerp; intransitief gebruikt zonder voorwerp; indien ze met een voorwerp worden gebruikt vormt dit met het gezegde een samenstelling. Echte transitieven zijn deze vormen dus niet.

Kami ngelegi sira i kedē „wij halen zout in den winkel”.

Reh pawang ndahi Djenggi Koemawar „de honighalers kwamen (naar) Dj.K. bezoeken”.

Passieve vormen.

Pedas min, gelah ola kegelupen „Maakt voort, dat ons niet de duisternis overvalle”.

Isampetkenna terawak ia koebas paja „hij smeet hem tot aan de lendenen in het moeras”.

Werkw. met pe (causatieven).

peseh soerat ēnda man mama „laat dezen brief aan oom toekomen”;

pedarat biang ēnda „doe dien hond naar buiten gaan”.

Werkwoorden met pe II (niet causatief).

koega penoengkoeni ia di la ia moeatsa? „hoe zullen wij hem ondervragen (naar dit feit), als hij niet degene geweest is, die het genomen heeft”.

Werkwoorden met per.

perobahi langkulindoe „verander uw gedrag”;

ola peroebati oeis ē „betwist elkaar dit kleed niet”.

§ 122. Teneinde een overzicht te hebben van de afleidingen van een stamwoord, geven wij die van *oelih*, altijd voor zoover deze van dien stam gebruikelijk zijn; want evenals in het Nederlandsch zijn natuurlijk niet alle stammen geschikt voor alle afleidingen.

oelih „wat verkregen wordt, winst, opbrengst”;

roelih „iets verkrijgen, winnen, vangen”;

ngoelihi „iets herhalen”;

ngoelihken „iets teruggeven”;

poelihken (pe-oelihken) „iets teruggeven”; gelijk aan *ngoelihken*

pengoelihen „plaats van uitgang, stamkampong”;

moelih „terugkeeren, huiswaarts gaan”

ermoelih „op denzelfden dag heen en weer”, uit en thuis;
moelihi „teruggaan (bijv. om iets te halen wat men vergeten heeft); wederom, op nieuw”; (ook wel *ngoelihi*).
moelihken „teruggekeerd” (alhoewel men op weg was);
ersimoelih „antwoord geven, vergelden”;
ersimoelihen „over en weer elkaar goederen, vrouwen, terugzenden”;
moelih-oelih „heen en weer”;

DE BIJWOORDEN.

§ 123. Naar den vorm kan men deze onderscheiden in stamwoordelijke, samengestelde en afgeleide bijwoorden,
Stamwoordelijke: *lalap* „altijd”; *koerang* „te weinig”; *koega?* „hoedanig, hoe? enz.

Samengestelde: *asa lalap* „altoos, eeuwig”; *so harap* „onverwachts”; *indigan nai* „wanneer”, enz.

Afgeleide: *sekali-sekalīn* „nu en dan”; *roenoet* „steeds”; *roesoer-oesoer* „steeds maar, altijd maar”; enz.

In het Karosch wordt het bijwoord vaak door een werkwoordsvorm weergegeven; *megati* „dikwijls”, sluit in „herhaaldelijk gebeuren, plaats hebben, doen” enz. *Megati ia koedjah* „hij gaat daar vaak heen”; *roenoet*, *roesoer* en *rasa lalap* zijn naar den vorm w.w. met prefix *er*. Ook van verbaalstammen worden bijwoorden gevormd met het bezittelijk voornmw. 3den persoon. Bijv. *agukna, taktakna* „ongeveer”. Ditzelfde *na* vormt soms als versterker bijwoordelijke uitdrukkingen, als: *tangtangna* „aanvankelijk, allereerst”; *mo-la-moelana* „in den beginne, allereerst”.

Met *kal*, een woordje dat een betrekkelijk grooten of hevigen graad van hoedanigheid aanduidt, (zie de bijv. nmw.) vormt men sterkere bijwoordelijke uitdrukkingen, als: *berngi-berngi kal* „diep in den nacht”.

Het bovengenoemde pronominale suffix *na* verscherpt de beteekenis soms, preciseert haar, bijv. *sanga mān* „tijdens het eten; *sangana mān* „juist aan het eten zijn”; *ola dahi pengoele, sangana mān ia* „gaat niet naar het dorpshoofd, hij is juist aan het eten”; *paksa merdang* „de zaaitijd”; *paksana merdang* „juist in den zaaitijd, in den vollen zaaitijd”; *paksana kal* „juist ten tijde van iets”.

Daarentegen maakt suffix *sa* meer onbepaalde tijdsvormen van bijwoorden; *sibar* „maat, tot”, *sibar empat berngi* „tot, gedurende vier nachten”; *sibarsa* „ongeveer”; *sibarsa empat berngi* „ongeveer vier nachten”; *entah* „of”, twijfel; *entahsa* „misschien”, „mogelijk”.

De bijwoorden die de trappen van vergelijking kunnen ondergaan, volgen den regel der bijvoegelijke naamwoorden.

§ 124. Volgens de gewone indeeling geven wij hier de meest gebruikelijke bijwoorden.

I. **Van hoedanigheid.** *Koega*, *koetera* „hoe, hoedanig”; *bagē* „zoo, alzo” (waarschijnlijk samentrekking van *bagi-ē* „als dat”); *pajo* „goed”; *ngentja* „slechts”; *mandjar-andjar* „langzaam”; *pedas*, *kotes* en *kotep* „snel, vlug”.

Van *ka* „weer, ook” vormt men met den nadrukswijzer *nge* het bijwoord *kang* „ongeveer, nogal”. Bijv. *nterem kalak ndai koedjē? nterem kang* „gingen er veel menschen heen? nogal veel (menschen)”. Niet zoo heel veel. De nadrukswijzer *nge* geeft den nadruk op het woord waarop het volgt. *Akoē nge metehsa* „ik (met nadruk) moet het weten”! *Sējakatan* of *seja-atan* „behalve, uitgezonderd” (woordelijk „niet ingesloten”, van *sēja* „niet zijn” en *atan* „erbij behooren”).

II. **Van graad.** *Mekelek* „zeer”; *menam-menam* „bijna”; *naroes* „bijna”; *mesangat* „hevig”; *si-ngkoerangna* „minstens”; *si megandjangna* „hoogstens”; *koerang* „te weinig”; *lebih* „meer”; *terlebi* „veel meer”.

Ons „hoe langer hoe mooier”, of „hoe... des te...”, wordt uitgedrukt door *er* of *reh*; bijv. *erdekalna eroelina* „mettertijd wordt het mooier”, hoe langer hoe mooier; *ertoelana erbodolna* „hoe ouder (hij wordt) hoe dommer (hij wordt)”; van *la nai* „niet meer”, maakt men *erlanaina* „erger worden”, eigenlijk „het niet meer wordt erger nog”. Waarschijnlijk om aan het woord van dezen vorm meer nadruk te geven, wordt *er* vaak in *reh* omgezet, en daar *reh* ook „komen” beteekent, zal men te denken hebben aan een uitdrukking als ons „komt tijd, komt raad”. *Reh belinna reh pemtehna* „hoe grooter hij wordt, hoe meer kennis hij krijgt”; of: komt zijn grootte, komt (ook) zijn kennis.

„Als” wordt met *bagi* weergegeven; „zoo ondeugend als hij groot is”; *goetolna bagi belinna: arimo dat-dat bagi koetjing* „een tijger gelijkt ongeveer op een kat”, is als een kat.

Bagi si wordt veel gebruikt in vergelijkingen; *ninta, bagi si nipespes* „laten we zeggen, als geknepen geworden”.

III. **Van tijd.** *Indigan* „wanneer”; vraagt naar de toekomst. *Indigan nai* „wanneer”; vraagt naar het verleden. *Indigan kam reh?* „Wanneer zal je komen?” *Indigan nai kam reh?* „Wanneer ben je gekomen?”

Asoem „toen”; *gendoeari*, *gendoari*, *goendari* (alle drie hoort men gebruiken) „nu”; *bagidiē* (waarschijnlijk *bagi-idi-ē* of *bagi-idē*, *idē* een oude vorm van *ē*, aanw. voornm. woord) „nu, thans”; *nai* „vroeger, voorheen”; *nai-nai* „in oude tijden”; *kentja* „toen, vervolgens”; *enggo* „al, alreede, afgelopen”; *enggo kentja* „zoodra”; *sendah* „vandaag”; *asakai dekalna* „hoelang”; *nari* „sedert, nog”; (drukt soms den verleden tijd uit); *rebi nai nari* „sedert verleden nacht, gisterennacht”; *asakai dekalna nari* „hoelang nog”.

NOOT. *Nari* geeft soms ook „alles” te kennen; in zinnen als deze:

kai pe nari „wat ook, alles”; *keri nari kai pe* „alles is op”;

djelma nari kerina „overal (waar men zag) niets dan menschen; alles menschen”
maten nari kerina „alles (allen) sterft”.

Kidekah en *kinahoen* „sedert, zoo lang als”; soms worden deze ook zelfstan-

dig gebruikt: *kinahoenkoe sakit* „zoolang als mijn ziekte duurde”; *kidekah-koe nggeloeh* „zoolang ik leef”.

Sekali-sekalin „af en toe, nu en dan”; *gelgel* „steeds”; *gelgel ē* „gewoonlijk”.

Met *pagi* achter een ander woord drukt men een toekomstigen tijd uit; zoo ook met *denggo* en *kari*; *tah mauwen djadi pagi kam sakit* „als ge eens ziek mocht worden”; *denggo* „tegen den avond”; *tah kai djadi denggo, dibata metehsa* „wat of er later gebeuren zal, dat zullen de goden (*dibata*) weten”; *pagin*, comparatiefvorm van *pagi*, is stelliger „later”, *erkadiola kam pagin* „later zal je er berouw van hebben”;

kari „straks”; *ndaboeh kam kari* „straks zal je vallen”.

IV. **Van plaats.** *Idja pa pē* „overal”; *idjēnda* „hier” (bij den spreker), *idjēna* „daar (bij den aangesprokene)”; (bij geen van beiden) *idjē* „daar”; verder af; *idjah* „ginds”; *idjadah* „ginds daar” (zie de voornaamwoorden); *idas* „boven”; *iteroeh* „beneden”. Verder alle samenstellingen met de voorzetsels *i*, *koe*, *arah* (zie bij de voorzetsels).

Koe dja pa pē kam lawes „waar gij ook heen gaat”. *Koelja ia?* „Waar is hij naar toe?” Op de vraag of iemand werkelijk in huis is, luidt het antwoord: *iteroeh ia* „hij is beneden”, dus „niet thuis” (daar alle huizen op palen of op neuten gebouwd zijn). Verder bepaalt men de plaats van iets met: *arah matawari poeltak* „aan den kant waar de zon opgaat”; *arah matawari soendoet* of *arah matawari ben* „waar de zon ondergaat” of „waar de zon donker wordt” (*ben* „donker”); *koloe-koloe* „stroomopwaarts”; *kahē-kahē* „stroomafwaarts”; bijv.

roemahkoe si arah matawari poeltak „mijn huis is dat aan den zonsopgangskant (van het dorpsplein)”; *ikoetna laoe kahē-kahē* „hij volgde de rivier stroomafwaarts”; *sapokoe djoeloēn sapo Pa Mēlam* „mijn tuinhut staat meer stroomopwaarts van de tuinhut van Pa Mēlam”. *Terdjahēn bahan!* „doe het meer stroomafwaarts”.

„Van hier, van daar”, wordt gevormd met *nari*: *idjēnda nari* „van hier uit”; *idjah nari* „van ginds uit”.

Richting duiden ook aan; *kempak*, *empak*; *lawes ia kempak kepoeltaken* „hij ging naar het Oosten”.

V. Redengevende bijwoorden.

Sabap en *sabap ē* „daarom, de reden van”.

sabap akoe la reh ... „de reden dat ik niet kwam, is ...”

sabap ē maka akoe la reh „en dat is de reden dat ik niet kwam”.

ē me sabapna maka akoe la reh „dit nu is de reden dat ik niet kwam”.

ē maka is soms gelijk aan *sabap ē*; *ē maka akoe la reh* „daarom kwam ik niet”; soms alleen *maka*; *maka akoe la reh*, *sabap sakit akoe* „dat ik niet kwam, omdat ik ziek was”. *Maka* leidt dan een bijwoordelijken zin in. Soms is *maka* zeer moeilijk in het Nederlandsch weer te geven, bijv. *O Gergabalē, kataka man si Noeankata ēnda, ola nai ia erbahan djoedi, keri maka djaoeng kami, timbako, ranting, itangkoi anak kami man galar oetang*

djoedina „O Gergabalē; zeg jij eens aan die Noeankata, dat hij geen dobbelspel meer mag maken; op toch (wordt daardoor veroorzaakt) onze mais, tabak, brandhout, dat onze kinderen voortdurend stelen om hun dobbelschuld te betalen”.

Idja nari? „Vanwaar?” *Man kai?* „Waartoe?” *Man kai iseraken erdahin?* „Waartoe zoo zwaar te werken?” *Ngkai, maka* „Waarom, dat?” *Ngkai, maka kam la erdahin?* „Waarom, dat je niet werkt?”

VI. De bijwoorden van wijze. (modaliteit).

Van werkelijkheid. *Oeē* „ja”, bevestiging; *toehoe* „zeker, waar”; *bagē me* „zoo is het”; *bagē kepēken* „zoo is het”; *balo me* „natuurlijk” (of course).

Van ontkenning. *Lang* „neen”; *la* „niet”; *ma* „niet”; *labo, mabo, sēbo, sēja*, allen in de beteekenis van „niet zoo zijn”; *mada!* „zoo is het niet, zoo kan het niet gebeuren”. Het verschil tusschen de ontkenning *la* en *ma* is niet te bepalen; men zou soms denken dat *ma* meer in vragend-ontkennende zinnen gebruikt wordt. Wat *bo* beteekent in de samenstellingen *labo, sēbo* enz. is mij nog niet gebleken; ook met *langu* wordt het gebruikt; *langu* „nog niet”; *langu bo* „nog niet zoo zijn”; uit dit laatste voorbeeld zou men mogen opmaken, dat het een woordje als „zijn” (vergl. *Mal. boekan*) zou vertegenwoordigen. *Koetera pē lang!* „Volstrekt niet”!

Vragende bijwoorden.

Toehoe „zeker?” *Toehoe kin?* „Is het toch waar?”

Ma bagē? „Is het zoo niet?” *Entah* „of”, bij twijfel; *keh* om een zin twijfelachtig te maken. *Tah idja keh badjoengkoe koetamaken?* „Waar kan ik toch mijn jasje gelegd hebben?”

Van mogelijkheid.

Nggit me „’t kan gebeuren”; *mbera-mbera* „mogelijk, misschien”; *tah moelih ka doeitkoe bangkoe?* *Nggit me!* „Zou ik mijn geld terugkrijgen? ’t Is mogelijk”. *Mbera-mbera seh kam pagi* „mogelijk (misschien) zult gij (daar) aankomen”.

Met *ola* stelt men iets voor als het met *mbera* gebruikt wordt, dat men hoopt dat niet zal gebeuren. *Oedan atēna?* „Zal het gaan regenen?” *Mbera ola!* „Wij zullen het niet hopen, ik hoop van niet”.

Van wenschelijkheid.

Zulke zinnen worden met *min* geconstrueerd. *Berēken min bangkoe* „geef het mij toch”. *Ermin-min kam roesoer* „jij gebruikt altijd maar min, dwz. jij bent een besluiteloos mensch, je hoopt maar altijd”. Soms leidt *min* een geheelen zin in: *Min, pepagi kita koe Mēdan* „Ik zag gaarne (’t liefst zag ik) dat wij morgen naar Medan gingen”. *Min ola!* „Als het kan, liefst niet”.

Van gebod.

La bantji lang, la lolo lang, la tampil lang, la soendat la lolo... al deze uitdrukkingen worden gebruikt om aan te duiden dat iets „volstrekt moet gedaan worden, gebeuren enz.” *bantji* „kunnen, mogen”; *tampil* „tot iets geraken”; *lolo* „niet doorgaan”; *soendat* „niet doorgaan”.

Een vriendelijk bevel wordt wel met *lah* gedaan; *pedasilah* = *koteplah* „vlug wat, doe het een beetje spoedig”. Ook het suffix *i* schijnt soms dezen dienst te doen, bijv. *kotepi*, of *pedasi* „vlug wat!”

La bantji lang pepagi kam koedjoema „morgen moet gij volstrekt naar het veld gaan”. Brengt iemand een bevel over dan vraagt men meestal: *Koega, la bantji lang?* „Hoe is 't, moet het volstrekt gebeuren?”
I'an verbod.

Elk verbod wordt ingeleid door *ola*, het woordje voor den vetatief. *Ola pekpek biang ah* „Sla dien hond niet! Je moogt dien hond niet slaan”. *Koe djoema kam ola, koe roemah pē ola!* „Gij zult niet naar het veld en ook niet naar het dorp gaan!” Noch naar het veld, noch naar het dorp! De samenstellingen met *ola* zijn vele; *ola lebē* „vooreerst niet”; *gelah ola* en *maka ola* „opdat niet”; *ola la* „niet mogen niet”, dus een versterkte imperatief; *ola kam la reh* „gij moet volstrekt komen”; *olandē*, soms *olandē lebē* „wacht eerst, niet doen eerst”; Het woordje *de*, hier geprenasaleerd, schijnt een nadrukswijzer te zijn, dat een enkel maal voorkomt. Zie bij de nadrukswijzers.

VII. **Bijwoordelijke uitdrukkingen** zijn er vele; wij hebben reeds eenige genoemd in de vorige afdeelingen. Soms hebben zij den vorm van substantieven. Bijv. *sitoehoe-toehoena la bagē toeri-toerina* „eigenlijk heeft zich de zaak niet zoo toegedragen”; niet-zoo-zijn 't verhaal van die zaak. Wij vertalen *sitoehoe-toehoena* met „eigenlijk”, beter zou zijn „de waarheid”, het eigenlijke, het ware..... *sibahanlah asa sibantji-bantjina* „laten wij doen wat mogelijk is”.

„Links” en „rechts” kunnen alleen met behulp van een voorzetsel worden weergegeven, nl. *arah kawes* „links van iets”, *arah kemoehoen* „rechts van iets”; soms zegt men ook *kemoehoenna, kawesna* „aan zijn rechter-, aan zijn linkerhand”.

„'s Nachts bleef hij in zijn huis” *berngi ia ibas roemahna*; in onderscheiding van *erberngi ia ibas roemahna* „hij overnachtte in zijn huis”.

Vele zijn de bijwoordelijke uitdrukkingen met de ontkenning *la* en herhaling van het grondwoord. De herhaling versterkt de ontkenkende kracht der uitdrukking, welke versterking wij uitdrukken door het ontkenningswoord krachtiger te maken.

la erngadi-ngadi „zonder ophouden, onophoudelijk”;

la erdoengdoengen „zonder einde, eindeloos”;

la erkeri-kerin „zonder op te raken, onuitputtelijk”;

la ermatē-matē „zonder te sterven”, sterveloos, onsterfelijk, dus eeuwig levend.

Een enkele neemt soms het causatieve prefix *pe* voor zich: *ipelalap* of *ipelalap-lalap* „iets steeds maar door laten duren, laten waaien”;

Met *er*.... en zijn ook eenige uitdrukkingen gevormd: *ersoekaten iberēkenna* „hij gaf bij maten”, dwz. alles wat hij gaf werd gemeten, om het later nauwkeurig terug te kunnen eischen.

VIII. Bij *bijwoorden die een zekeren graad uitdrukken*, vormt men met *sa* een graad van overmaat, in het Nederlandsch uitgedrukt met „te”.
meter „snel”, *metersa* „te snel”. *Metersa kam erdalin* „gij loopt te snel”;
meroedoesa ibahan kam „je doet het te haastig”. (Zie ook bij de bijv. naamwoorden).

AFGELEIDE SUBSTANTIEVEN.

§ 125. Van verbaalstammen en andere woorden worden substantieven gevormd door voorvoeging van prefixen, al dan niet met toevoeging van suffixen. Wij zullen hieronder deze afgeleide zelfstandige naamwoorden achtereenvolgens behandelen.

§ 126. Afgeleid met het prefix *pe*.

Van de geprenasaleerde stammen van werkwoorden worden met het prefix *pe* zelfstandige naamwoorden gevormd. Deze afgeleide substantieven hebben echter vaak nog verbale kracht en worden daarom ook wel verbaal-substantieven genoemd. Zij kunnen echter geen vervoeging ondergaan.

De beteekenis in den zin kan tot vier verschillende teruggebracht worden, nl. I. „middel tot”, II „de verrichter van”, III. „het product van”, en IV. „de wijze van verrichten” van hetgeen het grondwoord noemt. Een zelfde woord kan echter soms met verschillende van deze beteekenissen optreden, al naar dat het in den zin gebruikt wordt. Bijv. *penampat* „hulp” van *nampat* „helpen”. „Hulp” vatte men echter nooit op in abstracte beteekenis; het is steeds een concrete hulp, die men op het oog heeft. *Ibān penampatndoe maka akoe la benē* „door Uwe hulp ben ik niet verloren gegaan”; dat kan slaan op hulp door geld, rijst enz. ook door arbeid als anderszins. Maar in een bepaling als *goeroe penampat* „hulp-onderwijzer”, is de persoon „de helper”; men zal hem dan ook aanwijzen met te zeggen: *ē penampatna* „dat is zijn hulp, helper”. Nog een ander voorbeeld. *Bahan sitik pengunggih matangkoe* „maak een beetje oogdruppels voor mij”; dus „middel om mijn oogen in te druppelen”. Hier dus als middel beschouwd. Maar: *la mehoeli pengunggihndoe* „je manier, wijze, van een oog in te druppelen is niet goed”. Hier is dus hetzelfde woord, maar in een andere beteekenis, nl. wijze van indruppelen. Verder: *koerang pajo pengidahndoe* „uw gezichtsvermogen is niet juist”, niet in orde; maar: *saksi noeriken pengidahna* „getuigen vertellen wat (en hoe) zij gezien hebben”; dus hoe zij het waargenomen hebben; hun wijze van zien van de zaak.

Met het hierboven gemaakte voorbehoud, wat de beteekenis betreft, geven wij hier van elk dier beteekenissen eenige voorbeelden.

§ 127. **Het middel tot.**

Doet enda man penoekoer nakan „dit geld is tot koopmiddel van eten” [etens-koopmiddel].

Poerih ipakē man pemoenggah „ribben van het suikerpalmblad gebruikt men als verwijderingsmiddel” (van geesten).

Esta ras djengkal ē me kap penibar „el en span zijn meetmiddelen” (lengtematen).

Vele namen van werktuigen, dus middelen waarmede men verricht wat in het grondwoord vermeld wordt, worden aldus gevormd.

pendjabat „tang”, *ndjabat* „aanvatten”;

pengetam „rijstsnijmesje”, van *ngetam*: niet gebruikelijk;

pemekpek „stok”, alles wat als zoodanig dient, *mekpek* „slaan”;

pemoran „hengel”, *moran* niet gebruikelijk;

pemantan „bloedstelpend middel”, *mantan* „bloeddiarrhee stelpen”;

pemaloet „windsel, zwachtel”, *maloeti* „iets zwachtelen”;

penampar oedan „een regenscherm”, *nampar* „iets afweren”;

penangtang kerin „afkoopmiddel, losmakingsmiddel” van de wacht (*kerin*) van het dorp; *nangtang* „losmaken”;

penangkap „val”, *nangkap* „vangen”;

Niet altijd staat er echter een werkwoord tegenover, zooals wij hierboven reeds zagen. Zie *pemoran* en *pengetam*. Men kent wel *ngkawil* „visschen met een hengel waaraan een haak (*kawil*)”, maar niet het werkwoord „hengelen”.

§ 128. **De verrichter.**

Van het middel of het werktuig dat iets verricht tot den persoon die het verricht, is geen groote stap. Vergelijk ons: „Gij zijt onze hulp” en „Gij zijt onze helper”; „veger” als „bezem” en „veger” als „straatveger”. De volgende voorbeelden mogen dit aanduiden.

pendjala „visscher”, *ndjala* „visschen”;

pengeltep „blaasroerschietter”, *ngeltep* „schieten met het blaasroer”;

penangko of *pinangko* „dief”; *nangko* „stelen”;

goeroe penawar „tegengif-bereider”, *nawari* „iemand van onheil bevrijden”;

pemētar „scherpschutter”, *metar* (mij nog niet voorgekomen);

pengoeloe „dorpshoofd”; van *ngoeloe*, intensieve vorm van *oeloe* „hoofd, bron, oorsprong”.

§ 229. **Als product van de handeling.**

penampat „hulp”, *nampatie* „helpen”;

pengindo „noodlot”, *ngindo*, oude vorm van *mindō* „verzoeken”, (de Karo gelooft dat elk zijn eigen lot aan de goden vraagt);

pengidah „wat men waargenomen heeft”; *ngidah* „zien”;

pemerē „gift, geschenk”; *merē* „geven, toestaan”;

pengakap „oordeel”, *ngakap* „over iets zich een oordeel vormen”;

penading „wat men achterlaat”; *nadingken* „iets achterlaten”.

Van dezen vorm moet ook gezegd worden, dat zij zelden een algemeene beteekenis heeft, maar meestal een bijzondere.

Pengindo is nooit „wat men zoo in het algemeen vraagt”, of waarom men verzocht heeft; het is alleen „noodlot”. Wenscht men in het algemeen te zeggen dat iets het „resultaat” van vragen, werken enz. is, dan moet men dat met *bekas* „spoor, indruk”, enz. uitdrukken. *Doeit ěnda bekas mindo* „dit geld is resultaat van verzoeken”; ik heb het verkregen door er om te verzoeken. *Bekas nangko maka ntubeh* „alleen wat resultaat van stelen is vinden ze lekker” (gestolen waar alleen vinden ze lekker). „Gestolen waar” zelf heet *tinangko* (zie infix *in*).

Koepan sadja bekas kelatihenloe „ik eet alleen het resultaat van mijn moeheid” (de arbeid mijner handen). *Di la bekas erdahin la koepet* „indien niet resultaat van werken, lust ik het niet” (ik lust alleen wat ik zelf verdiend heb).

Het verdere gebruik van dezen vorm met prefix *pe* zal duidelijk zijn uit de volgende voorbeelden:

Koega pengakapndoe? „Hoe is Uw oordeel?” Wat denk je er van?
Melala pemerěna man bangkoe „veel zijn zijne geschenken aan mij”.
Kai bahan, la mehoeli pengidokoe „wat is er aan te doen, mijn lot (noodlot) is niet mooi”.

De vorm met *pe* slaat dus steeds terug op een bekend voorwerp of bekende zaak. In bepaalde gevallen wordt het begrip meer abstract of krijgt algemeener beteekenis.

§ 130. Wijze van verrichten.

Voorbeelden:

pemaba „wijze van brengen”, *maba* „brengen”;
pemarap „slaan”, wijze van slaan, *marap* „iem. om het hoofd slaan”;
pemoeat „wijze van nemen”, *moeat* „nemen”;
pemalir „stroomen”, wijze van stroomen, *malir* „stroomen van water”;
pengerana „wijze van spreken”, *ngerana* „spreken”;
penampat „wijze van helpen”, *nampat* „helpen”;
penergang „wijze van standjes geven”, *nergangi* „iem. een standje geven”.

Het verschil tusschen dezen vorm en den gewonen werkwoordsvorm met de nasaal zal uit de volgende voorbeelden duidelijk worden.

langa beloeh ia ngerana „hij kan nog niet spreken”, [van een jong kind gezegd];

mekaroes pengeranana „zijn wijze van spreken is onbeschoft”;

koega pemaba kentang ě? „hoe moet (ik) deze aardappelen brengen?”
 Hoe is de manier van brengen van deze aardappelen? (in een zak, in een doek enz.); *koega pemoeatkoe rimo ěnda?* „Hoe (op welke wijze) zal ik deze lemoenen nemen?”

koega ndia pemoeatkoe atě boeaja? „Hoe toch mijn nemen van de lever van de krokodil?” Op welke manier kom ik aan krokodillen-lever? Het Ned. zegt „nemen van de lever”, het Karo'sch: „nemen de lever”. Soms is het

moeilijk uit te drukken in onze taal; bijv. *pemalirna koebas laoe Bianḡ* „de wijze van stroomen naar de Bianḡ-rivier”, de rivier valt, stroomt, in de Bianḡ-rivier.

§ 131. Afleidingen met *pe . . . i*.

Reeds bij het achtervoegsel *i* bespraken wij deze afleidingen. Wij geven hier nog enkele voorbeelden.

penampati „hulp, gedurige hulp”;

pengelamlami „afkoelingsmiddel” (in de geneeskunst *ngelamlami* „een tegengift geven”);

pengalemi „afkoelingsmiddel” tegen al te sterke werking van andere geneesmiddelen;

penimai „wijze van opwachten”; de juiste tijd van iets;

penoengkoeni „de persoon, de plaats waar men iets vraagt”;

pengangkati „hulp verleenē aan iemand, de verleende hulp”;

penambahi „aanvulsel”; wat er bij gedaan moet worden;

De reeds opgegeven verschillende beteekenissen komen ook in den vorm met suffix *i* voor. De betekenis als middel blijkt reeds uit de vertaling; de wijze van verrichten uit het volgende voorbeeld: *pajokentja penimaina* „juist (precies op tijd) zijn afwachten”; er komt nl. een slang aanschuifelen, de man wacht met een stok, en precies op tijd geeft hij haar een klap.

Koerang kin pengkelengina kam? „Is zijn liefhebben van U (ten opzichte van U) te gering?” *Mesangat pengangkatina akoe* „hij heeft mij zeer geholpen”. In het laatste voorbeeld beteekent *i* meervoud, dus „gedurige hulp, vaak geholpen”. In het volgende wordt *i* weergegeven door *aan* in het woord *aan-vulsel*:

penambahi perempona akoe ndemisa „het aanvulsel (wat er te kort komt) bij de koopsom, vul ik aan”, ik maak vol wat er aan te kort komt.

Dat persoon en plaats dicht bij elkaar liggen als begrip, is reeds gezegd; men stelt zich voor dat de persoon zich op een plaats bevindt, waarheen men zich begeeft. *Isē penoengkoenina?* „Wie is hij, waar (bij wien) hij om raad gevraagd heeft?”

Kai sibahan man pemoeloegoei bengkaoe ē; mama? „Wat zullen wij maken tot verpakking (tot pakmiddel) van deze toespis, oom?”

Beras ēnda man pengoeraki oetangna „deze rijst dient tot vermindering van zijn schuld”, als afbetalingsmiddel.

§ 132. De afleidingen met *pe . . . ken*.

De afgeleide substantieven met *pe . . . ken* van deze soort veronderstellen een direct object op hetwelk de handeling betrekking heeft. Voorbeelden: *la mehoeli pemerēkenndoe* „je wijze van geven (van dat bord) is niet mooi, niet behoorlijk”;

kerbo man penenggalaken „de buffel dient om (het land) te beploegen”.

Daarentegen: *kerbo man penenggala* „de buffel is de ploegtrekker” (dient om de ploeg te trekken).

adi birawan sadja, tapi djinoedjoeng la tangkel, ē tentoe lain pengkerdjaken; tapi adi birawan djanah djinoedjoeng tangkel ē pē lain kang dalinna ngkerdjakentja „als alleen de ziel ontvlucht (geschrokken) is, maar geen andere ziel (*djinoedjoeng*) zich bij hem gevoegd heeft, dan is zeker een andere wijze van behandeling (noodig); maar als de ziel ontvlucht is, en een andere ziel heeft zich bij hem gevoegd, dan is ook weer een andere wijze van behandeling noodig (*ngkerdjaken* „een plichtigheid uitvoeren”).

mehoeli ningkalak pendjorēkenna „zijn wijze van (den twist) bij te leggen is mooi, zegt men”;

mehoeli pengeranaken toean, labo bagi pengeranaken penghoeloe adah „mooi is de wijze van een zaak berechten door mijnheer, niet zoo als de wijze van berechten als door gindschen penghoeloe (dorpshoofd)”.

§ 133. Enkele afleidingen met *pe* worden ook gevormd van een herhaald woord.

peniding-niding „een strikkenzetter”, *niding-niding* „allerlei strikken zetten”; *pengata-ngata* „praatjesmaker, babbelaar”, *ngata-ngatai* „kletsen, iemand achter zijn rug bekladden”.

Afleidingen met *pe*.... *en* van deze soort geven meestal een plaats aan, soms ook het middel tot, (zie achtervoegsel *en*). Wij geven hier nog op: *pemeldasen* „een pers” (om gambir te persen), *meldasi* „tusschen een liggenden boomstam, die als hefboom werkt, iets persen”; *penatapen* „uitkijk, hoogte”; *natap* „iets, van af een hoogte, beschouwen”; *kentja doeng ia mān belo, itoengkatna isangna aloē tānna, moengkoek ibahanna takalna; ē maka erkata me peninggerenna* „toen zij (de priesteres) had sirih gepruimd, ondersteunde zij haar kin met de hand, en boog haar hoofd en toen gaf haar geleidegeest geluid”; *peninggeren* „de plaats waar de vogel of kip op slaapt”; in dezen zin echter „de ziel, de geleidegeest” van een priesteres, waardoor zij met de geesten kan verkeeren. Mogelijke vertaling kan zijn: „plaats van neerstrijken, die haar tot plaats heeft waar zij gewoonlijk neerstrijkt of zit”.

O Anoe! ēnda penggemgemenn doe maka ras kam! „O Anoe, hier is het middel om onderdaan te worden (in het geestenrijk) opdat het bij U zij”. Een kip die men na de lijkverbanding loslaat. Een kip die men met het lijk verbrandt heet *pengendesen* „middel om iemand over te dragen, op te dragen aan iemand”. Ditzelfde *pengendesen* kan echter ook „de persoon zijn, dien men bij zijn sterven opdraagt zijne schulden te innen”.

Vele dorpsnamen worden op deze wijze gevormd, men zie het woordenboek op *penindjōn, penoengkiren*, enz.

DE AFLEIDINGEN MET HET PREFIX PER.

§ 134. Door voor de stammen van de verschillende werkwoorden, telwoorden en als verbaalstam dienst doende substantieven het prefix *per* te plaatsen, vormt men substantieven, die in vele gevallen verbale kracht hebben en daarom dan ook verbaal-substantieven genoemd worden. Vaak hebben deze *per*-afleidingen een vorm met *er* neven zich, doch niet altijd. Naast *pergoela* „suikerkoker” [persoon] bestaat *ergoela* „suikerkoken”; maar naast *pertangis* „huiler”, bestaat geen *ertangis*; *tangis* beteekent reeds „weenen”.

Enkele van deze woorden kunnen nog de suffixen *i*, *ken* en *en* achter zich nemen.

De beteekenis van deze *per*-afleidingen komt vrijwel overeen met de zooeven behandelde *pe*-afleidingen. Wij zullen ze op dezelfde wijze behandelen.

§ 135. Die welke het middel aangeven tot de handeling in het grondwoord genoemd, zijn niet talrijk; wij noemen:

perpaloe „waarmede men slaat”, *maloe* „iets slaan”, *paloe-paloe* „hamer”;
perongkil „iets wat men als hefboom gebruikt”, *ngongkil* „iets met een *perongkil* opheffen”;
perempo „koopsom”, middel om een vrouw te koopen; *empo* „huwen” van de man gezegd;

peroendjoek „koopsom”, die de ouders van het meisje dat trouwt, krijgen;
roendjoek „geld betalen voor een vrouw”.

perampoe „de steunbalk” onder het dak; *ngampoe* „op den schoot houden”.

§ 136. De afleidingen die den verrichter van hetgeen in het grondwoord aangegeven is, den maker aanduiden, zijn vele.

pergoela „suikerkoker”, *ergoela* „suikerbereiden”;
perboeal „praatjesmaker”, *boeal* „praatjes, gekheid”;
perkoeda „paardenhouder”, *erkoeda* „paardenhouden, fokken”;
perdjamboer „iemand die altijd in de *djamboer* zit”, *djamboer* „jongelingsverblijf”;
permadat „opiumschuiver”, *ermadat* „opiumschuiven”;
perkakat „spion”, *erkakat* „spioneren”.

In samenstellingen: *oeis perembah* „doek om kinderen in te dragen, kinder-drager”; *permenang perdjoedin* „de winnaar op de speelplaats [dobbelpartij]”;

kalak pergambir ergambir ibas pergambiren „de gambir-makers bereiden gambir in de gambirbereidplaats”;

soeroeh perkoendoel aduh maka erdahin ia „zeg dien zitter (luiwammes) daar dat hij werke!”

pertjiktjik ia „hij is 'n bangert!”

ma ia pertangis? „Is het geen huiler?” Huilt je kindje veel? vraagt men belangstellend aan de moeder.

§ 137. Als product van de handeling in het grondwoord genoemd, komen er weinige voor.

peroempoet „verlengstuk”; *roempoet* „verlengen”;

perdemoe „naad”, waar iets samenkomt, *demoe* „samenkomen”;

perbagē „soort” (?), *erbagē* „in soorten, allerlei”;

perdaboeh kan zoowel den val zelf, als de wijze van vallen betee-kenen; bijv.: *Ndaboeh doerin*, *koebegi perdaboehna* „er valt een doerian-vrucht, ik hoor zijn val (den slag op den grond)”;

bagi perdaboeh boeloeng terēp kam kari „gij zult, op de wijze als van een *terēp*-blad, naar beneden vallen (zeilen)”.

§ 138. Voorbeelden van de wijze van het verrichten van hetgeen het grondwoord aanduidt zijn de volgende:

perdalin „wijze van gaan”, *erdalin* „gaan, lopen”;

perkoendoel „wijze van zitten” (een ander *perkoendoel* zie boven);

peroekoer „wijze van denken”, *roekoer* „denken, overleggen bij zich zelf”,

perpasek „wijze van doof zijn”, *pasek* „doof”;

perbahān „wijze van doen, maken”, *erbahān* „maken, doen”;

perbagidina „zijn wijze van zijn, aard, natuur van iets”;

moehoer-oehoer perdalinna „zijn gang was waggelend”;

perdalin kan echter ook in dezen zin gebruikt worden: *koega perdalinkoe maka akoe seh koe koeta A.* „hoe is mijn wijze van reizen om in het dorp A. te komen?”

mehoeli perbahanna ngalo-ngalo kami „mooi was zijn wijze van doen om ons in te halen”, de ontvangst was mooi.

ibas boelan ēnda sekali pē langa ntabeh peroadanna „hare (de maand hare) wijze van regenen is nog geen enkele maal lekker geweest”; nog geen enkel mooi buitje regen van deze maand.

tah kai nge persanditna pē maka ia roetang sepoeloeh roepiah „hoedanig toch mag zijn betrokken-zijn (in die zaak) geweest zijn, dat hij beboet is met tien guldens?” *sandit* „betrokken bij of in iets”.

la metoenggoeng perkoendoelna „onbehoorlijk is zijn wijze van zitten”;

koega peroekoer kalak ah makana nggit ia roebat? „hoedanig is de manier van denken van die lui dat ze willen ruziemaken?”

erladjar min, maka ola kam peroebat ras kadē-kadēndoe gia „leer toch wat goed is, (wordt christen) al was het maar (*gia*) om niet in een-staat-van-twist te zijn met je familie”: om geen „twister” te zijn met je familie. Moeilijk is soms zulk een zin in het Nederlandsch weer te geven; *peroebat* slaat hier werkelijk op een wijze van zijn, een „staat-van-oorlog”.

§ 139. Een enkele maal vinden wij een samenstelling tot stam gemaakt;

la mehoeli, nindoe, koega perla-oelina „Niet mooi is dit, zegt gij, (maar) hoe-danig is zijn niet-mooi-zijn?” Zoo kan men ook zeggen:

koega pernembeh-atēna? „hoedanig is de boosheid-zijns-harten?”

Van herhaalde stammen worden afleidingen gevormd met een minder gunstige of bespottende beteekenis.

perido-ido „knevelaar, woekeraar”, *ido* „eisch, vordering”;

pernīpi-nīpi „de droomer”, als in „Jozef de droomer”;

peroetang-oetang „iemand die overal schuld heeft”;

perbabi-babi „varkensfokker”, nl. van iemand gezegd als spotternij;

perindoeng-indoeng „een vrouwenjager, overspeler” (*indoeng* „moeder, wijfje, van dieren; begin, oorsprong van een huidziekte, wonden” enz.)

perlebē-lebē „die voorgaat, de voorlooper”, *lebē* „eerst”;

perendē-endē „de zanger, die zingende verhalen voordraagt”.

De afleidingen met *per*... *en* geven gewoonlijk een plaats te kennen (zie de achtervoegsels).

pergambiren „gambirbereidplaats”;

pergelangen „pols”, plaats van den armband (*gelang*):

pergambangen „tabaksbuidel”; *gambang* „een plant”, een surrogaat voor tabak;

persabahan „de plaats waar de natte rijstvelden liggen”;

pertengahen „het midden, op de helft”.

Als middel heeft men *peridān* „middel waarmede men een zieke baadt”; geneesmiddel dat men in het badwater doet; *persilekān* (van *leka* „scheiden”) „scheidingsmiddel”, bijv. kalmuswortel (*djerango*) dat men op het lijk werpt als scheidingsmiddel tusschen de levenden en de dooden. Als product van handeling *persadān* „wat tot één geworden, gemaakt is; eenheid”.

perboelangen „echtgenoot” (man) van *boelang* „hoofddoek” van den man, zou ook als „plaats waar de hoofddoek zit” beschouwd kunnen worden; „die bij wien de hoofddoek zit”, die den hoofddoek draagt; *permain* „schoondochter”; of de afleiding van „*roemah*” en dan beteekenende „de in huis gebrachte” juist is, meen ik te mogen betwijfelen; ik weet echter geen betere. Naar analogie van *erdjai* en *erdjaboe*, welke beide beteekenen „reeds een eigen gezinsplaats hebben”, reeds getrouwd zijn, zou men de afleiding aannemelijk kunnen maken (vergl. Atj. *peroemah* „vrouw”). *pertoedoengen* „naam van den dollar, dien men bij het trouwen aan de moeder van de bruid geeft” is afgeleid van *toedoeng* „hoofddoek van de vrouw”; een juiste vertaling is moeilijk te geven; mogelijk vervangt de naam van den dollar wel den naam dergene die den dollar ontvangt.

NOOT.

Pertoedoengen staat als vrouwelijk naast het mannelijk *perboelangen*, en zou dus feitelijk „vrouwelijke echtgenoot” moeten beduiden. Ik zou als vertaling (maar niet zonder aarzeling) willen voorstellen „voor de vrouw”. Adr.

Met prefix *pe* en herhaling van het grondwoord met achter-

gevoegd *en*, komen ook enkele woorden voor (zie achtervoegsel *en*); wij geven hier nog *peringet-ingeten* „aandenken”, *inget* „denken aan”.

De vorm met *per*... *i* komt ook een enkele maal voor; bijv. *persilihi* „een pisangstam, die men tot plaatsvervanger van een zieke maakt”, soms ook wel een mensch; *di djadi pagi diberoe, labo tjēda, nandēna man persilihi; di dilaki pagi, bapana man persilihi, nina goeroe* „indien het gebeurt, dat het een meisje is [dat geboren wordt], dan geen gevaar, haar moeder is haar plaatsvervangster; is het een jongen, dan wordt de vader zijn plaatsvervanger, zeide de wichelaar”. Dus hier als middel gedacht om iemand te vervangen, om tot vervangmiddel te dienen.

Met suffix *ken* komt voor: *bintang permerdangenken* „het zevergestern-te” welks bijzondere stand den tijd aangeeft van het uitzaaien van de rijst, *merdang* „uitzaaien van de rijst”. De vertaling zal zijn „die den tijd van *merdang* doet zijn”.

De namen van zekere kunsten of wetenschappen, voornamelijk wichelkunst, soms ook de naam van het boek [een *poestaka permanoeken*], dus de plaats waar de kunst beschreven ligt, vormt men met *per*..... *en*.

permanoeken „de kunst om met een kip te wichelen, om te bekippen”;

pertendoengen „de kunst om met een *pertendoengen* te wichelen”;

(perten-doengen „een aantal bamboestaafjes aan een touwtje gebonden”);

perkoela-koelān „een toovermiddel aanwenden van dien naam” (aan of op iemand);

pertoedoehen „de kunst om door op iets te wijzen daaraan schade toe te brengen”.

DE KE.... EN AFLEIDINGEN.

§ 140. De aldus afgeleide woorden hebben zoozeer het karakter van substantieven aangenomen, dat men er geen verbale kracht meer aan kan toekennen.

kepoeltaken „de zonsopgangsplaats”; *poeltak* „opgekomen, uitgekomen, ge-explodeerd”;

kesoendoeten „zonsondergangsplaats”; *soendoet* „ondergaan”;

kegeloehen „deze wereld, het land der levenden”; *nggeloeh* „levende zijn”; *geloeh* „leven”;

kesain „erf”, *sai* „schoon,-gewied”;

kedjerēn „een hoog, spits gebouwtje van wit goed, op een graf, bij een plechtigheid enz.; grondwoord onbekend.

kerabangen „de dorpspoort”; *rabang* misschien nevenvorm van *rambang* in de uitdrukking *ngerambang bana* „drachtig zijn” van dieren: vergl. de uitdrukking *ngkawali bana* met dezelfde beteekenis.

kesawangen „de eenzaamheid”, in tegenstelling met het vroolijke dorp; *mesawang* „eenzaam” van een vlakke, weg, enz:

De titel *kedjoeroēn*, ongeveer als datoek, is stellig van Gajoschen oorsprong.

Al deze woorden duiden een plaats aan. *Kepoeltaken* en *kesoendoeten* vooral in de verhalen een mythisch, onbestemd land.

DE KINI.... EN AFLEIDINGEN.

§ 141. De vormen met *kini.... en* hebben tot infix *in* en staan voor *kine.... en*; *en* is hier het plaatsaanduidend *an* (zie achtervoegsel *en*). Het voorvoegsel *ke* (uit *ka*) heeft zijn klinker geassimileerd aan dien van het invoegsel. De woordelijke beteekenis dezer vormen is: aangedaan geworden met hetgeen het grondwoord aanduidt.

Voorbeelden:

kinioelīn „schoonheid”, *mehoeli* „mooi zijn”;
kinilatengkān „slechtheid”, *la tengka* „niet mogen”;
kininggiten „hartstochten [goede en slechte]”, *nggit* „willen”;
kiniradjān „vorstelijke waardigheid”, *radja* „vorst”;
kinipengoeloēn „burgemeesterschap”, *pengoeloe* „dorpshoofd”;
kinikisaten „luiheid”, *mekisat* „lui zijn, niet genegen iets te doen”;
kinikerasen „slimheid”, *keras* „slim”;

De aldus gevormde woorden geven weer een eigenschap, vaardigheid of waardigheid”. Dat dit aldus gevoeld wordt, blijkt uit een gezegde waarmede jongens elkaar vaak plagen: *keri kini ibas kam, kinilatengkān pē* „je bezit alle eigenschappen [die met *kini* worden afgeleid] en vaardigheden, de slechtheid ook”.

Is het afgeleid van een als bijv. nmw. dienstdoend woord, dan betekent het een eigenschap van iets of iemand. *Kinioelīn dīberoe ah la teralang* „de schoonheid van dat meisje is buitengemeen”.

Di koedjoema kam, ma bandoe kininggitenndoe, ma bandoe kinikisaten ndoe „als je naar het rijstveld gaat, dan is toch voor jou je ijver, dan is toch voor jou je luiheid [je oogst, wat je zaait]”.

Bij *kiniradjān* staat het koningschap op den voorgrond, bij *keradjān* het gebied, het rijk. Een enkele maal werd gehoord: *ndai metas kera-djān goegoeng* „zooeven passeerden de vorsten van de Hoogvlakte”; *kera-djān* is dan een collectief begrip.

Ranān ndai kerna kinipengoeloēn „de rechtzaak van zooeven ging om het burgemeesterschap”.

Moeilijk verklaarbaar is waarom in *kinioelin* (*kini-oeli-en*) en de andere voorbeelden de nasaal niet voorkomt, maar in *kininggiten* wel.

DE PAKA AFLEIDINGEN.

§ 142. Het prefix *paka* komt alleen voor in de benamingen van de eerste tien maanden van het jaar volgens Bataksche tijdrekening;

si pakasada „de eerste maand”

si pakadoea „de tweede maand”; tot

si paka sepoeloe „de tiende maand”.

De elfde maand heet: *loejoe tangtang* [of ook *loewē koeroeng*], de twaalfde maand heet: *loejoe* [of ook *loewē tangtang* of *l. nangtangen*]. Aangaande *loejoe* en *loewē* vergl; *boejak* en *biwak*; de beteekenis zal wel dezelfde zijn; is echter thans niet meer bekend.

ANDERE AFLEIDINGEN.

§ 143. Er bestaan nog zeer vele andere zelfstandige naamwoorden, afgeleid door pre- en suffixen, welke thans alleen als benamingen van planten, dieren, en andere voorwerpen in gebruik zijn. Van vele is het grondwoord niet meer gebruikelijk en ook omtrent de beteekenis dezer affixen tasten wij vaak in het duister. Volledigheidshalve geven wij hier eenige voorbeelden van deze afleidingen, ten einde den lezer bij het bestudeeren der taal er opmerkzaam op te maken.

I. Een voorslag.

ndiroe „rijstwan”.

nderoeng „een boomsoort”, Mal; *anderong*.

mpelas „ ”

nderasi „ ” [Villebrunea rubescens].

ntjoli „een plant met witte of gele sterkkriekende bloemen [hedichium coronaria]”.

II. *toelasen* „een boomsoort” (*toelas* onbekend).

III. prefix *be*, *bi*, *boe*.

bengkala „de klapperaap”.

bengkoeang „een pandanussoort”.

bengkiang „groote pitten van vruchten, als van de doerian”.

betimoes „riviernaam”.

beganding „boomsoort en landstreek”.

birawan „gezegd van de *tendi* „geschrokken”, en daarom „weggelopen”. [Atj. *rawan* „angstig”].

bilalang „maag” van vogels.

boeligan „dakspaar”.

boelawan „verbond”.

belangkē „een bamboesoort”.

belikoer, in *mentji belikoer* „een muissoort”.

Of *bilalang* gevormd is door ingevoegd *al* laat zich niet vaststellen wegens onbekendheid met het grondwoord; het wordt ook van menschen gezegd, nl; van kinderen die, hoe klein ook, hun moeder kennen (*tandai bilalang*).

IV. prefix *ke, ka*.

kelawas „een plantje” (tot de geurige kruiden behoorende).

keladi „een caladiumsoort”.

ketemba „een leliesoort”.

ketadoe „een rupssoort” (deze moet ernstige wonden veroorzaken).

ketaroem „een boomsoort”, met rood hout.

kadoengdoeng „een boomsoort”.

katjoengi „een slak” [in de sawah].

katola „een vrucht, op een kleine komkommer gelijkende”.

katoenggal „een op de dracaena gelijkende plant, maar niet met roode, doch met groene bladeren”.

V. prefix *tji*.

tjingkeroe „een gierstsoort”;

tjengkabek „de buffelluis”;

tjilinoeh „spiegelbeeld”;

tjekala „een lepelbladsoort”

tjimberah „oorversiersel, oorbel”;

tjingkeldoet „de kniekuil”;

tjipera „een saus van mais gemaakt”;

tjililis „een groote boom” (als de honigboom *toealang*);

tjikoea „een soort biddende sprinkhaan”.

VI. samengestelde prefixen.

katjinano „de walangsangit”, een wantssoort;

katjimboeah „een larve”;

katjiroengi „een schelpdiertje”;

katjirengga „een roodachtige, bijtende miersoort”;

katjilekel „een plantje met aanklevende zaden”.

VII. *kalimboeboe* „de kruin van het hoofd”, ook „de schoonvader”.

kalimbangbang „een boomsoort”;

kalimpetpet „een vuurvliegje”;

kalisoengsoeng „een wervelwind”;

kalingkoepa „groote nachtuil”;

kalintoertoer „de roos” van de behaarde huid;

kalimpada „de eetbare witte mier als zij uitvliegt”;

kalimpagem „een miersoort”, welke bij aanraking een onaangename lucht afgeeft.

Vele woorden hebben thans alleen nog maar *li* . . . als prefix, maar moeten vroeger het volledige *kali* voorgevoegd gehad hebben, getuige de nog gebruikelijke benamingen voor de „landbloedzuiger” *kalimantek*, *alimantek* en *limantek*

limperah „een boomsoort” (gelijkende op de *ingoel*, die het soerianhout levert).

linggadē „een boomsoort”.

lingkerang „korst van een wond” (meestal *kerang*).

lintoeroe en *alintoeroe* „de vliegende vos”.

lingkoepa, *alingkoepa* en *kalingkoepa* „een groote uil”.

VIII. prefix *ari*.

aringgeneng „een bijensoort”;

arintoeboeng „een boomsoort”;

arimas of *tarimas* „de benaming der crotonsoorten”;

aroenggigis „een soort puimsteen”.

IX. prefix *kati*.

katipioeng „een miersoort” [zwart achterlijf dat omhoog gedragen wordt].

katikeran „een myriapode”.

katimoekmoek „een roode rupssoort”.

katinangkas „een soort klophaan”.

X. prefix *sari*.

saringkoelit „een boomsoort”.

sarintangtang „de drup” die ergens afvalt.

sarimbanoea „een plant?” een boom.

sarimpadan „een boompje met gedoornden stam”.

sarirawang „naam van den ring der hemelnymfen”.

saringkoekoe „beverig” door ouderdom.

saroelala „soort van vliegende hagedis”; [de zg. vallende sterren noemt men ook zoo].

XI. prefix *te*.

tenggolan „een gedoornde boom” [welks hout men voor de tooverstaven bezigt].

tenggoewang „aanbaksel” in de kookpot.

tenggoeroeh in *toelan* *tenggoeroeh* „de wervelkolom”.

tenggoeli „honig, stroop”.

tempias „spoelwormen”.

tempoelak „de wilde kat”.

tempoeling „een soort harpoen”.

tenggeling „een nachtaapje”, grijs (*lipo*?).

tengkoeloek „een gevlochten mandje als hoofddeksel”.

tengkodē „nog niet rijpe doerianvrucht”.

Dit voorvoegsel moet onderscheiden worden van het woordje *tē* = *tai* „afscheidsel, faeces”, dat in vele samenstellingen voorkomt, als; *tembesi* „roest”; *tembintang* „olie die vaak op het water drijft”; *tempara* „roet” enz.;

XII. Weinige afleidingen treft men aan als volgt:

karaben „tijd van den dag als het donker wordt”

karagelap idem.

karaboeē „een groot slakkenhuis”.

taratinggi „een orchideesoort” [lycopodiumsoort?]

tarasengka „een boom met zwarten stam”, lijkt veel op den *djohar*.

taligeraha „op het uiterste liggen”.

Met deze afleidingen moge worden volstaan om er de aandacht op te vestigen; men zie verder het Karo-Bataksche woordenboek.

DE WOORDHERHALING.

§ 144. Naar den vorm levert de woordherhaling weinig moeilijkheden op. Er zijn enkele woorden als: *bongkak-bangkik* „geaccidenteerd”, van een terrein, die klinkerverandering toonen, maar deze komt bij woorden die in het dagelijksch leven gebruikt worden weinig voor. Overigens kan de woordherhaling bij ongeveer alle woordsoorten voorkomen, bijv. *kai-kai* „wat ook”; *nipē-nipē* „rups”; *ngikoet-ngikoet* „volgen”; *pedem-pedem* „een accasia-soort”; *medem-medem* „liggen, als te slapen”; enz;.

§ 145. Naar de beteekenis levert de woordherhaling meer moeilijkheden op. Met een enkelen zin deze te karakteriseeren is haast onmogelijk; in het algemeen kan men zeggen, dat de herhaling eenerzijds een zekere aarzeling doet kennen, een weifeling om de dingen bij hun juiste naam te noemen; vandaar dat men gewoonlijk zegt, dat de beteekenis is „als 't ware, als gelijkende op hetgeen het grondwoord beduidt”. Dit aarzelende spreken geeft dan ook vaak weer, dat men met de herhaling „een vergelijking” bedoelt, „een gelijken op”, een ding dat men liever niet noemt of niet kan noemen zonder onwelvegeelijk te zijn. Soms wordt door de herhaling de beteekenis van het grondwoord verzwakt, vooral als het reeds eene beteekenis heeft die „klein, nietig” beduidt. Wij moeten dan een verkleinwoord gebruiken. In het Nederlandsch doen wij dat dan met synoniemen, bijv. een heel-klein-beetje. Is daarentegen de beteekenis van het grondwoord een zoodanige, dat men in gedachten door de herhaling der werking grooter effect bereikt, dan krijgt men eene versterking der werking. In dit laatste geval is de herhaling geen blijk van aarzeling, maar van het tegenovergestelde; door de herhaling versterkt, verlengt men als het ware de werking. In de meeste gevallen is de woordherhaling tot stand gekomen wegens gebrek aan een goed ander woord, en de herhaling sloot dan van allerlei in wat men niet opsommen kon. Vandaar een beteekenis vaak als van een „meervoud, dat verscheidenheid insluit”; of als „een algemeene benaming, een collectief begrip”.

§ 146. Aangaande de uitspraak het volgende. Het herhaalde woord is voor het accent eene eenheid; de klemtoon valt dus op de voorlaatste lettergreep van het tweede lid; het eerste lid is toonloos. Bijv. *koeda-koèda*; *ranting-rànting*; *megara-megàra* enz.

§ 147. Wij zullen de woordherhaling hierbeneden behandelen overeenkomstig de verschillende beteekenissen die zich daarbij voordoen.

Perbahan bagi padek ia, ē sabapna maka anakna igelarina si Padek-padek „omdat hij (zoo groot) als een kikvorsch was, daarom noemden zij hem kikvorschje”. Misschien zou men beter nog zeggen, dat de gelukkige ouders van dat kind hem „kikkertje” noemden. Zij hadden namelijk een gebed

gedaan om een kind, al ware het ook als een kikvorsch. Uit dit voorbeeld voelt men als het ware het vriendelijke, soms half-spottende van de verdubbeling. *Roebat-roebat ia* „een beetje twisten”, want *roebat* klinkt zoo onbehoorlijk en kan ook „vechten, elkaar slaan” beteekenen. *Toea-toea* „volwassenen, de gehuwde menschen”; beleefd uitgedrukt. Want *metoea* beteekent „oud zijn”.

§ 148. Gelijkende op, als 't ware, is wel de hoofdbeteekenis van dezen vorm.

nipē „slang”, *nipē-nipē* „rups”;

roemah „huis”, *roemah-roemah* „huisje”, boven op een huis, ter versiering; *koeda* „paard”, *koeda-koeda* „wat op een paard lijkt, stokpaardje, naam van een heuvelkling”;

Van een werking geldt hetzelfde:

megi „hooren”, *megi-megi* „in het algemeen hooren, luisteren”; *kam ngoeē-ngoeē*. *kami megi-megi* „jij moet telkens „ja” zeggen, wij zullen luisteren”; *moetah* „braken”, *moetah-oetah* „braakneigingen hebben”;

landek „dansen”, de batakische dansen; *landek-landek* „dansen van plezier”, „springen van vreugde”;

erdakan „rijstkoken”; *erdakan-erdakan* „een spelletje van kinderen”, „rijstkokenspielen”;

matē „dood zijn”; *pematē-matē ranān* „een rechtszaak in den doofpot stoppen”, ongeveer „dood laten bloeden”;

nahē „been”; *ernahē-nahē* „op stelten loopen”;

tjiken „stok”, *tjiken-tjiken* „alles wat als stok kan dienen”; *ertjiken-tjiken* „met een stok loopen”, als een herstellende of oude man;

erdalin „loopen”, *erdalin-dalin* „loopen van een kind dat pas begint” (ook leeftijdsbepaling);

enggo „reeds, al”, *enggo-enggoken* „iets doen voorbijgaan, vergeten, vergeven”. Dit *enggo-enggoken* moet men niet dadelijk afgeleid denken van eene woordherhaling zonder meer. De Karo heeft eene woordherhaling die eigenlijk bestaat uit twee beknopte zinnen. Bijv. *bagē, bagē!* „als het zoo is, dan is het zoo!” *Akoe, akoe!* „ik ik!”, „als ik het doen moet zal ik het doen”. En zoo ook: *enggo, enggo!* „al, al!, wat gebeurd is, is gebeurd!” De uitspraak van deze oneigenlijke woordherhaling is eene andere dan die der echte woordherhaling. Men heeft hier twee beknopte zinnen. *Akoe, akoe!*; de nadruk valt op het tweede *akoe!* Men spreekt het met rijzend accent uit, het tweede *akoe* wordt lang aangehouden. Vooral merkt men dit op bij: *lang, lang!* „niet, niet!” „Wil je niet, dan niet!” Van deze oneigenlijke woordherhaling zal ook dit *enggo-enggoken* afgeleid zijn; wat weer een aardig staal is van wat als stam van een werkwoord dienen kan.

Wij laten hier rusten de talrijke benamingen van dieren en planten welke door herhaling van het grondwoord gevormd zijn; men zie daarvoor het woordenboek op: *ranting, ranggas, piso, angkoet, regi* enz.

§ 149. Dit gelijkende op komt ook uit bij de benamingen van geslachtsdeelen enz. welke men in het dagelijksch leven liever niet bij hun eigenlijken naam noemt.

pinang-pinang „de testikels”, van *boeah-pinang* „de betelnoot” (arecapalm). En om nu weer het woord *pinang* te vermijden spreekt men van *boeah majang*, hoewel *majang* alleen de „bloemtros” aanduidt. *Katjang-katjang* „de clitoris”, *katjang* „peulvrucht” in het algemeen. Omgekeerd heet een soort boomvrucht *katoel-katoel koeda* „die op de testikels van een paard gelijkjt”. Men zie verder het woordenboek op *boeah*, *riah* enz.

§ 150. Een verbloemde manier van spreken kan de herhaling ook voorstellen; de herhaling heeft vaak een ongunstige beteekenis, die het grondwoord niet heeft. Maar naast de ongunstige beteekenis van het herhaalde woord treft men soms ook een gunstige beteekenis aan.

tawa „lachen”, *tawa-tawa* „beginnen te lachen, van een klein kind”, (ook leeftijdsbepaling); maar in: *tawa-tawa ia ras dilaki* „zij flirt, coquetteert met andere mannen” (van een gehuwde vrouw gezegd) ligt meer opgesloten dan een onschuldig lachen.

ngadjari „iemand onderwijzen in iets”; *ngadjar-adjari* „iemand bepraten, iemand iets slechts leeren”;

ertaki „samenspannen tegen iemand”; *naki-naki* „meisjes verleiden”;

toerē „het galereitje voor het huis”; *noerē-noerē* „vrijen”, „met een meisje op de *toerē* zitten te vrijen”;

rendang „draven, hard loopen van kinderen”; *rendang-rendang* „wegloopen”, van een getrouwde vrouw”;

moedji „prijzen”, *poedji-poedji* „iemand vleien”;

neboe „de plantgaten vullen op het rijstveld”, *iseboe-seboe* „vuile taal bezigen”;

nēboe-nēboe „een dom mensch bedriegen” (van *tēboe*??)

ngoto-ngotoi „een domme misleiden” (*oto* „onnoozel”);

penaloeng-naloeng of *penaloen-naloen* „een koppensneller”;

nangko „stelen”, *nangko-nangko* „steelsgewijs iets doen”.

§ 151. Soms maakt de herhaling den indruk dat men het juiste woord zoekt en bij gebrek daarvan het woord herhaalt om de beteekenis te verzwakken. Dit komt vooral uit bij het noemen van kleuren waarvoor men geen naam heeft; bijv.

megara „rood zijn”; *megara-megara* „roodachtig”;

megersing „geel zijn”, *megersing-megersing* „geelachtig”;

mbēlas „bleek rood zijn”; *mbēlas-mbēlas* „bleekroodachtig”.

De herhaling van sommige woorden maakt den indruk, dat het een meervoudsvorm is; bij gebrek echter aan een passend woord wordt er een verscheidenheid onder één uitdrukking gebracht. Het is een meervoud dat tevens een verscheidenheid insluit.

radja-radja „vorsten, allerlei vorsten”; bijv. bij een toespraak: *O kam radja-radja!* „O gij vorsten!”

o teman-teman! „o vrienden!” (allen ingesloten die men aanspreekt).

Op deze wijze worden ook algemeene begrippen gevormd.

manoek „kip”, *manoek-manoek* „vogels” in het algemeen;

anak „kind”, *anak-anak* „kinderen”;

merijem „geurig zijn”, *si merijem-merijem* „alles wat geurig is”, „specerijen”;

doekoet „kort onkruid, gras”; *doekoet-doekoet* „allerlei grassen en kort onkruid”;

permaneh-manehen „allerlei dingen die als aandenken dienen”.

§ 152. De herhaling bij verbale woorden moet soms als duratief opgevat worden; de werking wordt voorgesteld als voortdurende; de vertaling moet dan een tegenwoordig deelwoord zijn. Ook in het Nederlandsch voelt men soms iets voor dien vorm nl. „loopen, loopen, jongens!” *koendoel-koendoel* „zittende zijn”: ook: *koendoel-koendoel sadja atēna* „die vent wil niets dan zitten, zitten!”

Kai atēndoe idjēnda? „Wat doe (wil) je hier?”

Akoe? Megi-megi sadja akoe idjēnda. „Ik? ik luister maar hier”, „ben luisterende”.

ē maka lawes me ia koe deleng Sibajak, djanahna ngandoeng-ngandoeng gedang-gedang noe dalin „daarop ging hij naar den berg Sibajak, al weenende over de geheele lengte van den weg”. *Lesek kal atēna roesoer, nginget-nginget anakna ndai* „steeds kromp zijn hart ineens, denkende aan (zich herinnerende) zijn gestorven kind”.

tangis-tangis „weenende zijn”;

sembep-sembep „snikkende”;

moendoek-oendoek „knikkebollen van slaap”.

gawah-gawah akoe „ik ben aan het wandelen”;

Van een geest wordt gezegd: *si ertapinken laoe si erdeboek-erdeboek, si erantjoehken laoe si erdetak-erdetak* „die tot badplaats gebruikte het opborrelende water (van een zwavelbron), die om op te vangen gebruikte het neerdruppelende water”.

§ 153. Reeds wezen wij op de versterkte of verzwakte beteekenis van het grondwoord bij de herhaling. *Koedja pa lawes ia, la sirang-sirang ia ras temanna* „waar hij ook henenging, zijn vriend scheidde volstrekt niet van hem”. Uit dit voorbeeld blijkt tevens dat de herhaling van een woord dat in ontkenningen zin wordt gebruikt, een versterking der ontkenning weergeeft. Wij vertalen dan met „volstrekt niet, heelemaal niet” en versterken dus de ontkenning; het Karosch versterkt het ontkende woord.

la ermatē-matē „onsterfelijk”, van *matē* „dood”;

la ermasap-masap „onuitwisschaar”, *masap* „uitgewischt”;

la erkeri-keri „niet op te maken”, *keri* „op”;

la erdoeng-doengen „zonder eind, slot”, *doeng* „afgelopen”.

Deze uitdrukkingen kunnen dan ook vertaald worden met „volstrekt onsterfelijk”, „heelemaal niet doodgaan”, „volstrekt onuitwischaar” enz.

De versterking van de uitdrukking komt ook uit bij de volgende woorden: *keri-keri kerina* „alles is opgegaan”, alles is weg; van *keri* „op”; *kitik-kitik* „erg klein”, van *kitik* „klein”; *kai-kai pē* „wat ook, alles”, van *kai* „wat?”

Wij wezen reeds op de beteekenis die de herhaling kan hebben als duratief; ook uit de versterking vloeit een zekeren duur voort, een voortdurend herhalen van de werking; dit zien wij ook bij enkele bijwoorden, als: *roenoet-oenoet* „gedurig”, *roesoer-oesoer* „altijd maar”; ook bij zekere werkwoorden, die een gedurig herhaalde beweging voorstellen: *erdebit-debit poesoeh* „kloppen van het hart”; *oegah ndai erdengoet-dengoet* „de wond klopt”; *ketēpat-ketēpat erdalin* „voetje voor voetje loopen”.

§ 154. De herhaling met suffix *en* geeft vaak een substantief te kennen. Met suffix *en* (Tob. *an*):

padjoeh-padjoehen „offerplaats” van een gezin,

berē-berēn „offerplaats” van een dorp.

Met suffix *en* (Tob. *on*):

bahan-bahanen „verzinsels, toovermiddelen”;

odjar-odjaren „toovermiddelen die iemand gek maken”;

asoeh-asoeen „fokdieren, huisdieren”;

soean-soeanen „plantsels, allerlei planten, kweekplanten”;

Ook lijden aan, behept met:

biang darang-darangen „een schurftige hond”, dat behoeft niet bepaald „schurft” te zijn, daar men dan gewoon zegt *biang darangen* „aan schurft lijden”; de verdubbeling heeft ook hier de onbepaalde beteekenis van „lijkende op schurft”.

Herhaalde werkwoordstammen treden ook op als benamingen van het middel waardoor, het werktuig waarmee, of de persoon door wie de handeling die het werkwoord aangeeft, wordt verricht.

paloe-paloe „hamer”, *paloe* „slaan”;

ongkil-ongkil „hefboom”, *ngongkil* „iets opheffen met een hefboom”;

landja-landja „draagstok”, *ngelandja* „iets dragen met zulk een stok”;

pengkali-kali gadoeng „een voorwerp om zoete aardappelen uit den grond te steken”; *ngkali* „graven”;

sirang-sirang „scheidsmiddel”, zooals de kalmuswortel, die men na op de nagels gewreven te hebben, op het lijk werpt;

pētar-pētar „proppenschieter”;

ampang-ampang „schild” van buffelhuid, *ngampang-ngampangi* „iets beschermen, ten schild dienen”;

Hierboven zagen wij reeds dat *sirang-sirang* ook als werkwoord voorkomt; *la sirang-sirang* „niet te scheiden, steeds samen blijven”.

toedoech-toedoech „wijsvinger”, *noedoechken* „iets aanwijzen”.

Van *kidel-kidel* „pink”, en *kambal-kambal* (of *ambal-ambal*) „duim”, zijn mij de grondwoorden niet bekend.

§ 155. Van eenige herhaalde woorden is het grondwoord niet meer in gebruik, zoo van *garwah-garwah* „wandelen”, *lajang-lajang* „vlieger”, *tinan-tinan* „een soort hamer”, enz.

Van het vraagwoord *kai?* „wat?” heeft men *kadē-kadē* „stamverwanten”; waarschijnlijk ontstaan uit de gewoonte om te vragen: *kadēndoe ia?* „Wat is hij van je? In welke betrekking sta je tot hem (haar)?” En soms het volgende antwoord: *Kadēkoe pē lang ia!* „Hij is niets van mij; wij staan niet in familiebetrekking tot elkaar”. *Soekoe-soekoe* is meer familie in engeren zin, zoo ook *sima-sima* (grondwoord onbekend).

Hiermede hopen wij duidelijk gemaakt te hebben de beteekenis en het gebruik van de woordherhaling; het gestadig gebruik en vooral de nauwkeurige kennis van het grondwoord is noodig om in enkele gevallen de beteekenis vast te stellen.

§ 156. Over de reduplicatie zullen wij hier zwijgen; er valt over de paar woorden die men gereduplicateerd zou kunnen noemen weinig te zeggen en bovendien is het onzeker of wij bij die woorden reduplicatie kunnen vaststellen. Van woorden als: *toe-toehoe* „zeker, zoo is het”, kan ik niet anders aannemen dan dat zij een vlug uitgesproken *toehoe-toehoe* vertegenwoordigen, geheel met dezelfde beteekenis; zoo ook van *pa-pala* „of”, bij zinnen die twijfel uitspreken.

DE VOORNAAMWOORDEN.

§ 157. Persoonlijke voornaamwoorden.

1ste persoon enkelvoud.

De verbuiging is als volgt:

akoe „ik”

koe achter het bepaalde woord gevoegd „mijn”;

(*man*) *bangkoe* „aan mij” (soms alleen *bangkoe*);

akoe „mij”;

Voor alle naamwoorden die nog volgen zullen geldt, dat wij den tweeden naamval bij de bezittelijke voornmw. zullen behandelen.

Rebi akoe koe sabah „gisteren ging ik naar het natte rijstveld”; *akoe sada oeari enda tima-tima akoe ibas namo ah* „ik, den geheelen dag vandaag wacht ik op je in de kolk daar” (zeide de visch). *Adi meriah akoe ras poea, tentoe iperdoea inganna* „als ik bevriend ben met de weervogel, stellig deelt hij met mij zijn woning”; *akoe datsa lebē, nina si Noengkoen* „ik heb haar het eerst gevonden, zeide N.”

Voor verbaalstammen die de vervoeging kunnen ondergaan (zie aldaar) wordt *akoe* tot *koe* afgekort.

Koetamaken boeah rambē ndai ibas tempinghoe „ik deed de gemelde vruchten in den bundel op mijn rug”. *Kentja bagē, koe-empoi anak kalak bajak* „daarna trouw ik een kind van rijke lui”.

Bij niet vervoegde vormen wordt *akoe* gebruikt.

Akoe mindo toekoer tinaroeh „ik verzoek om het geld van de eieren”; *akoe ngelegi ranting* „ik haal brandhout”; *akoe metehsa kerna anak ēnda* „ik zal het weten aangaande dit kind”. Wordt *akoe* met nadruk gezegd, dan gebruikt men na den volledigen vorm nog den vervoegden, bijv. *akoe, koegalar oetangndoe* „ik, ik betaal je schuld”.

Veelal gebruikt men nadrukswijzers om den nadruk op de persoonlijke vnm. te leggen. *Akoe kap si ngerana ras kam* „ik ben het die met U spreekt”; *ia nge si moeatsa* „hij heeft het genomen”. Behalve *kap* en *nge* gebruikt men nog als nadrukswijzers *me, me kap, me kapken, kepē* enz. (Zie het hoofdstuk over de nadrukswijzers). Nog eenige voorbeelden mogen hier volgen: *akoe nge ngelegisa* „ik zelf zal het wel halen”; *akoe kepēken ikenaina* „mij, waarempel, raakte hij”; *ola mbiar, akoe ngē* „wees niet bang, ik ben het”.

De derde naamval wordt weergegeven met *man bangkoe* of kortweg *bangkoe* „aan mij” enz. Voorbeelden:

Dagē di papalana atēndoe mekoeah kata akoe, boeat bangkoe atē boeaja „Dus indien gij toch barmhartig jegens mij gezind mocht zijn, neem voor mij wat krokodillenlever”. *Man bangkoe la lit kai pē tersinget ia* „aan mij heeft hij in het geheel niets gezegd”; *roegi nari ibahanna sadja man bangkoe* „slechts schade berokkent hij mij”; *kai pē la ikatakenna man bangkoe* „niets heeft hij mij gezegd”.

De vierde naamval wordt door *akoe* uitgedrukt.

Voorbeelden:

Itaroehkenna akoe koe roemahna „hij geleidde mij naar zijn huis”; *isē ndai ngalo-ngalo akoe?* „wie heeft mij zooveen ingehaald (verwelkomd)?” *Ola toeriken si la lit kerna akoe!* „Vertel niet wat niet waar is aangaande mij” (*si la lit* „wat niet bestaat”).

§ 158. 1ste persoon meervoud.

De eerste persoon meervoud wordt uitgedrukt door *kami* „wij”, de aangesprokene is uitgesloten, en *kita* „wij”, waarbij de aangesprokene is ingesloten. De verbuiging is als volgt:

kita „wij”,

ta „ons”

banta of *man banta* „aan ons”, enz.

kita „wij”.

kami „wij”,

kami „ons”

man kami „aan ons” enz.

kami „ons”.

Voorbeelden:

Idahi kami kam koe roemahndoe, sabap metedeh atē kami „wij komen U

in uw huis opzoeken, omdat wij verlangend zijn (naar U)"; *tah kai denggo ibahan kami, ola kam mbiar* „wat wij ook straks zullen doen, wees niet bevreesd"; *oh, di bagēnda perbandoe kami pē ngasoep* „och, als zoo Uw manier van doen is, (als gij het zoo aanlegt), dan zijn wij er ook toe in staat".

Met *kita*.

Asi kita si-radjah-radjahan kak? „Willen wij elkaar beschilderen raaf?" (zeide de fasant). *Ibas kita ēnda akoe radja, sabap akoe si megandjangna* „onder ons allen hier ben ik de vorst, want ik ben de hoogste", (zeide de kokospalm). *Oh, ras kita gia măn, nina si Dara* „eet toch bij ons (met ons), zeide Dara". Dit laatste *ras kita* wordt veel als beleefdheidsterm gebruikt, nl. „samen wij", „met ons"; het staat vaak voor *ras akoe* „met mij, bij mij"; *ras akoe* wordt alleen gebruikt als het bepaald ter onderscheiding van anderen dient; bijv. *kam ikoet ras bapa, ia ras akoe* „gij moet vader volgen, hij (moet) mij (volgen)".

Bij den vervoegden vorm is *kita* door *si* verdrongen; men zegt *si-boeat* „wij nemen 't", niet: *iboeat kita*; daarentegen wel *iboeat kami* „wij nemen 't"; bij den passieven vorm met *ni* echter, wordt *kita* weer gebruikt, nl. *kitab si niogē kita* „het boek, dat wij gelezen hebben" (zie het hierover opgemerkte bij het infix *in*). *Sapota ibahan kami idas oeroek ah* „wij hebben onzen tuinhut op gindschen heuvel geplaatst".

Sapota staat hier voor *sapo kami*, hetwelk een beleefde wijze van spreken is (zie de bezittelijke vrnw.); *sibahanlah sapota idas oeroek ah* „laten wij onzen tuinhut op gindschen heuvel plaatsen" (zeide hij tegen zijn vrouw). *Kam ngidahsa! ma iboeat kami doea ngkiboel toetalah sadja?* „Gij hebt het gezien! Hebben wij niet slechts twee kokosnoten genomen?"

Ola nembah atēndoe! La ipekpek kami anakndoe „wees niet boos! Wij hebben Uw kind niet geslagen".

De derde naamval.

Isē si merēken manoek ēnda man banta? Sēja kin Dibata? „Wie heeft deze kippen aan ons gegeven? Is het niet God?" *Man kami la lit kai pē iberēkenna* „aan ons heeft hij niets gegeven".

De woordjes voor aansporing zijn *to* [enkelvoud] en *ota* [meervoud]. Bijv. *To, dahilah!* „Vooruit, ga er maar heen"; tegen een enkel persoon gezegd. *Ota sidahi!* „Komt, laten wij er heen gaan!" Dit gezegd tegen anderen waarbij men zich zelf insluit. Daarentegen: *lawes kami lebē!* „Nu, wij gaan", zegt men tegen een ander die niet medegaat. *Ota!* wordt ook wel alleen gebruikt in den zin van: „laten wij gaan, laten wij opstappen!"

§ 159. 2de persoon enkelvoud.

De tweede persoon enkelvoud wordt uitgedrukt door *ko* en *kam*. *Ko* wordt gebruikt als een meerdere tegen een mindere spreekt en *kam* (verkorting van *kamoe* Mal. en *hamoe* Tob.) is beleefd tegen iedereen. *Ko* met nadruk uitgesproken wordt *engko*; beide woorden geven den indruk van

minder beleefd te zijn. Bij den vervoegden vorm gebruikt men altijd *ko* en *kam*. Opgemerkt moet worden, dat *ko* en *kam*, in tegenstelling met het hieronder te noemen *na* van den derden persoon, den nadruk hebben. Bij: *iboeat ko* of *iboeat kam* hebben *ko* en *kam* den nadruk, den klemtoon; daarentegen bij *iboeatna* en *ipekpekna* heeft de verbaalstam op de laatste lettergreep den klemtoon. Wij zullen dit moeten verklaren uit den aard van het gebruik van den tweeden persoon; den „bewerker” dien men aanspreekt heeft men voor zich, men spreekt hem aan. Daarentegen is de derde persoon altijd als afwezig gedacht, zoodat werking en bewerker meer samen-vallen, en dus de verbinding eene veel innigere is dan bij den tweeden persoon.

De verbuiging is als volgt:

kam „gij” *ko* „jij”

ndoe „uw” *moe* „jouw”

bandoe, *man bandoe* „aan U” *bam’* of *bamoe* „aan jou”

kam „U” *ko* „jou”.

De hieronder volgende voorbeelden mogen het gebruik duidelijk maken. *Ma idah ko maka akoe goeling?* „Zie je niet dat ik struikel?” *Engko ngidahsa!* „Jij hebt het gezien!”

Adjangkoe enggo kerī, minem kam adjangndoe, nini „mijn deel is al op, drink gij nu uw deel, grootvader”; *ē kam tentoe nawarisa maka mehoeli, nina mentji* „wel, gij moet vast ze onttooveren, dat het in orde zij, zeide de muis”. *Enam! la „ernah ko” kalak kerina empak kam?* „Daar [heb je het al], zullen niet alle menschen tegen je zeggen: scheer je weg?” *Maku erdiatē kalak kerina empak kō* „dat alle menschen je in de gaten zullen houden”.

Men den derden naamval.

Doet ēnda koepelimiken man bandoe „dit geld vertrouw ik U toe”;

Bandoe akoe kari la ertoekoer „Aan U ik straks zonder bruidschat”, (gij kunt mij huwen zonder de koopsom te behoeven te betalen).

Ola pandang ko bekaskoe ertenoen, labo kap bam’ „bekritiseer jij niet mijn weefsel, het is niet voor jou (bestemd)”; *bam’ pagi si kemalina* „voor jou later het ongeluk!”

De vierde naamval is vormelijk geheel gelijk aan den eersten.

Adah kalak moenoeh kam, ola nai kam koedjoema, ola nai kam koe lajo „daar ginds zijn lui om U te dooden, ga niet meer naar het veld, ga niet meer naar het water”; *akoe irentangna, kam kap ikenaina* „op mij legde hij aan, U raakte hij”.

§ 160. 2de persoon meervoud.

Het voornaamwoord van den tweeden persoon meervoud is *kam*, in de bovengenoemde gevallen ook gebruikt als tweede persoon enkelvoud. Het meervoud van *ko* is echter *kēna*. Vaak wordt *kam* gevolgd door *kerina* „alles”, of wordt de naam genoemd van de aangesprokenen. *O kam radja*

kerina! „O alle gij vorsten!” *O kam kerina si nidjēnda* „O gij allen die hier aanwezig zijt!”

Kēna mag alleen tegen minderen gebezigd worden, of door jongens en meisjes onder elkaar: ouderen bezigen het ook wel, maar dan beslist jegens huns gelijken. *Koedja kēna ndai?* „Waar zijn jullui zooeven heen geweest?”. *Koega teremna kēna ndai koe tiga?* „Met zijn hoevelen zijn jullui zooeven naar de markt geweest?”

De verbuiging is als volgt:

kam, „gij, gijlieden”, *kēna* „jullui”

ndoe „uwlied”, *kēna* jullui (possesief),

man bandoe „aan ulieden”, *man kēna* „aan jullui”

kam „ulieden”, *kēna* „jullui”.

De volgende voorbeelden mogen het gebruik duidelijk maken. *Man bandoe, o radja koepersoekoeti kerina* „Gij, o vorsten, zijt in alles mijne principalen”; aan U zeg ik alles, van U verwacht ik alles. *Enggo koekataken man bandoe si masa koeteh* „aan U heb ik alles gezegd wat ik wist”. *Enggo ēnda me impal kēna, nina beroe Ginting ngata toerang beroe Karo. Ras kēna koe roemah Bintang Meriah* „hier is jullui neef, zeide beroe G. tot haar zuster beroe K. Gaat samen naar het dorp B. M.” *Moelih me akoe koe Koeta Boeloeh kēna koe roemah Bintang Meriah* „Ik keer terug naar K. B. gijlieden gaat naar B. M.” *Lit kin ndai katana man kēna?* „Heeft hij zooeven toch iets tot jullui gezegd?” *Ndo, koesampat tjakap kēna teman* „kom, ik zal jullui gesprek wat helpen (ik zal ook een woordje meespreken)” *Kari koetaroeuhkan kam kerina koe dalin si pinter koedjah* „straks zal ik jullui op den weg brengen die recht er op aan leidt”. *La lit kai pē iberēkenna man kēna?* „Heeft hij jullui niets gegeven?”

§ 161. 3de persoon enkelvoud.

Deze wordt weergegeven met *ia* „hij, zij”; de verbuiging is als volgt:

ia „hij, zij”

na „zijn, haar”,

man bana „aan hem, haar” (ook wel alleen *bana*),

ia „hem”

Bij de werkwoorden met den nasaal staat de vorm *ia*; bij den ver-voegden vorm wordt *ia* achter het woord tot *na*; de verbinding is eene innige daar de klemtoon daardoor verspringt.

ia moeat „hij neemt”.

iboeatna „hij neemt 't” (klemtoon op *at*).

Dit geschiedt ook als er nog een ander suffix achter het werkwoord komt:

isampetkenna „hij wierp het weg”;

isampatina „hij hielp hem”.

Voor het gebruik zie men de volgende voorbeelden.

koelaoe ia, ibabana tambē „als zij naar het water ging, nam zij het bamboevat mede”; *moelih kemahan-kemahan radja, la itehna maka kaperas ibas tambēna* „de slavin van den vorst keerde naar huis terug; zij wist niet dat de visch in haar watervat was”. *E maka merawa bapana, nina man bana* „toen werd zijn vader boos en zeide tot hem”; *oeis raga santik berēkenlah bana* „geef hem het kleed raga santik”; *goeroe Pakpak pitoe ia si dalanen* „de Pakpakpriesters, die met hun zevenen reisden” (zeven zij die tezamen reisden): *katakenlah man bana maka ola nai nari iembahkenna* „zeg hem dat hij nooit meer het mag brengen”.

Uit deze voorbeelden zien wij dat *bana* ook zonder voorzetsel kan optreden. *Berēken banā* is volkomen gelijk aan *berēken man bana* „geef 't hem”. In het gebruik zij men echter voorzichtig, daar *bana* ook het wederkeerig voornaamwoord van den 3den persoon is. *Ipekpekna bana* „hij sloeg zich zelf”: *itehna bana* „hij weet zelf”.

Om den datief uit te drukken gebruikten wij steeds het voorzetsel *man* „aan, bij”. Natuurlijk kunnen ook andere voorzetsels de verbinding uitdrukken. Meestal treden als zoodanig op: *ngata, kata, empak, kempak*. *Ikatakenna kempak toean* „hij zeide het tot mijnheer”; *nina ia ngata akoe* „hij zeide tot mij”; *empak isē ikataken kam?* „aan wien heb je het gezegd?”

Als het voorwerp bekend is, wordt het bij de actieve vormen van het werkwoord dikwijls uitgedrukt door *sa*, na een voorafgaanden nasaal door *tja*. Bijv. *akoe pebelin-belintja* „ik zal het (kind) grootbrengen”; *ia nangkosa* „hij heeft het gestolen”; *meserakal naloekentja* (de stad) zij was moeilijk te overwinnen”. Vooral als er sprake is van dieren of levenlooze voorwerpen gebruikt men liefst niet *ia*, maar den genoemden vorm met *sa*.

Ook na enkele voorzetsels wordt *ia* soms vervangen door *sa* (*tja*); *arahsa koeberēken* „langs hem (door middel van hem) heb ik 't gegeven”; *djēnari ningkoe ngatasa* „daarna zeide ik tot hem”; *labo nembah atēkoe katasa* „ik ben niet boos tegen hem”.

§ 162. 3de persoon meervoud.

De derde persoon meervoud is naar den vorm gelijk aan die van het enkelvoud. Zeker vanwege deze gelijkheid wordt veel het onpersoonlijke „*kalak*” gebezigd. *Tjidahken man kalak ah gambaren ēnda* „laat aan gindsche lui deze plaat zien”; maar men kon even goed zeggen: *tjidahken man bana gambaren ēnda* „laat hun deze plaat zien”; *Man kai kalak ēnda?* „Waartoe deze lui?” *Ia pē ngikoet* „zij volgen ook”. Uit den voorafgaanden zin is bekend dat het meer dan een persoon is, anders is naar den vorm het enkelvoud geheel gelijk aan het meervoud. Een zin als: *iparapna ia*, zonder nadere aanduiding kan beteekenen: „hij sloeg hem om zijn hoofd, zij sloegen hem om zijn hoofd, hij sloeg hen om hunne hoofden”. Alleen uit het verband is dan op te maken wat er bedoeld wordt.

Ibahan kerdja erpangir, nina, isikapkenna perpangiren, djēnari berkat ia koc laoe. Maka usoem ia erdalin, bengkala ibahanna arah lebē; usoem itengah dalin ndai, minter ibedil kalak ndai bengkala ndai, ipantemna aloe lembing, matē minter „Men make een hoofdwasplichtigheid, zeide hij, men bracht de pan met ingrediënten in orde (*perpangiren*), vervolgens gingen zij naar het water; daarop, toen zij liepen, deden zij den aap voorop gaan; toen zij halfweg waren, beschoten zij plotseling den aap, zij staken hem met de lans; onmiddellijk was hij dood”. — Dezen geheelen zin zou men, zonder het verband te kennen, in het enkelvoud kunnen vertalen.

§ 163. Bij den derden persoon enkelvoud wezen wij reeds op het gebruik van voorzetsels ter aanduiding van den naamval waarin het voornaamwoord staat. Hieronder volgen nog eenige andere betreffende de andere personen.

Ngkai maka kam reh koedoer akoe mindosa? „Waarom kom je tot mij om dat te vragen?”

Ibas akoe la lit doet „ik heb geen geld”, bij mij is geen geld.

Kempak akoe roesoer ia nembeli „jegens mij is hij steeds boos”.

Koega nina ndai kata kam? „Hoe heeft hij zooeven tot je gezegd?”

Kai pē lang nina ngata akoe! „Hij heeft mij heelemaal niets gezegd”.

Iberekēnna nakan tarēsa „hij gaf gekookte rijst aan hem”.

§ 164. De nadruk bij persoonlijke voornw. wordt door nadrukswijzers aangegeven (zie dat hoofdstuk); deze zijn: *nge, me, kup, kepē* enz.

ia nge si mahantja kami la reh „hij veroorzaakte het dat wij niet kwamen”; hij was er de oorzaak van; *kam me nangkosa!* „jij hebt het gestolen!” (en niemand anders); *kam mahantja, kami kepēken itembelina* „jij deed het en ons gaf hij een standje”; *di kam nge moeatsa, katakaenlah!* „als jij het genomen hebt, zeg het dan!”

DE BEZITTELIJKE VOORNAAMWOORDEN.

§ 165. De bezittelijke voornaamwoorden treden op als tweede-naamvals vormen der persoonlijke voornmw. Men hecht ze als achtervoegsels aan het bepaalde woord; deze verbinding vormt eene eenheid, zooals uit het verspringen van den klemtoon blijkt; deze gaat bij eenlettergrepige achtervoegsels een lettergreep naar achteren. Van de verschillende bezittelijke voornmw. geven wij hier het volgende voorbeeld.

roemahkoe „mijn huis”

roemahndoe „uw huis”

roemahmoe „jouw huis”

roemahna „zijn (haar) huis”.

De voornaamwoorden voor het enkelvoud hebben nog een verlengden vorm, nl.

roemahkoenda (zelden *roemahkoena*) „mijn huis”

roemahmoena „uw, jouw huis”

roemahndoena „uw huis”.

De meervoudsvormen:

roemah kami „ons huis” (aangesprokene uitgesloten)

roemakta „ons huis” („ ingesloten)

roemahndoe „uw huis”

roemah kena „jullui huis”

roemahna „hun huis”.

Aangaande den vorm moet nog opgemerkt worden, dat *koe* en *ta* een overeenkomstige nasaal aannemen, wanneer het woord op een klinker eindigt; uitgezonderd op *e* en *o*. Voorbeelden:

bapa-ngkoe „mijn vader”; *nandē-koe* „mijn moeder”;

bapa-nta „onze vader”; *sapo-ta* „onze tuinhut”;

nipi-ngkoe „mijn droom”; *pagē-koe* „mijn rijst”;

lemboe-ngkoe „mijn koe” *pi-so-koe* „mijn mes”.

Het gebruik van *moe*, (tweede persoon), dat vaak ook een platte manier van spreken is, wordt dikwijls tot 'm afgekort als het bepaalde woord op een klinker eindigt. Dus niet *bapa-moe* „jouw vader”, maar *bapam'*; *nandēm'* „je moeder”; *ninim'* „je grootje”; *nim'* „zeg je”.

Ook de afgeleide zelfstandige naamwoorden nemen de bezittelijke voor-naamwoorden achter zich:

tinaroehna „zijn eieren”,

perbahanna „zijn wijze van doen”,

pemoeatkoe „mijn wijze van nemen”,

penoengkoenina „zijn vraagbaak”,

si nilebēndoe „wat voor U is”,

Oh perbanmoe sadja maka la dat „ach, alleen door jouw manier van doen kreeg ik hem niet” [nl. den vogel]; *dahi koeta si ni lebēndoe* „ga naar het voor U liggende dorp”.

Na als derde persoon enkelvoud, wordt gewoonlijk door „zijn” vertaald; er zijn echter gevallen dat de vertaling door het bepalende lidwoord beter is, omdat *-na* dan doelt op de betrekking van het woord waaraan het gehecht is tot een bekend geval of een bekend voorwerp. Bijv. *sangkarna* „de hengst” (van het paar); *mesangat perdaboehna* „[het geluid van] den val (der vrucht) was hevig”.

DE AANWIJZENDE VOORNAAMWOORDEN.

§ 166. 1ste persoon *ēnda* „deze, dit, hier”, bij den spreker,
2de persoon *ēna* „die, dat daar”, bij den aangesprokene,
3de persoon *ē* „die, dat”, niet onder het bereik van beide sprekers, maar
aan beiden bekend of door beiden gezien,
onbepaald ver *ah* „ginds, gindsche”.

In de vormen *ēnda* en *ēna* zit waarschijnlijk dezelfde aanwijzer als
voor den derden persoon gebruikt wordt; *nda* moet dan een oude aanwijzer
zijn van plaats, welks beteekenis niet meer nauwkeurig kan vastgesteld
worden. Zoo ook *na* waarvan hetzelfde geldt. Wij bepalen ons hier tot
deze aanduiding.

§ 167. **Enda.**

Met *ēnda* wijst de spreker voorwerpen aan die bij hem, naast hem of
onder zijn onmiddellijk bereik zijn. Het is zoowel aanwijzer als bijwoord
en moet vaak vertaald worden met „dit hier” of „hier” alleen. Voorbeelden:
oeis ēnda enggo malē „dit kleed (hier bij mij) is al versleten”; *Soengkoen
sitik o Dara! kakandoe, ēnda piso, ēnda koedin, ēnda oeis, ēnda sekin. Enggo
toebing, iabekken ēnda?* „Vraag eens Dara, aan je ouderen broeder, hier
dit mes, deze kookpot, dit kleed, dit kapmes. 't Is reeds geschaard, moet
dit (alles) weggeworpen worden?” Met dit „*ēnda*” duidt de spreekster aan
al deze voorwerpen, die zij gebracht had en die dus bij haar waren.

Soms gaat *ēnda* vooraf:

Maka ēnda teman, bekas tenahndoe ndoebē „ziehier is (in des sprekers hand)
hetgeen je mij verzocht hebt te halen”, het resultaat van je boodschap
van onlangs.

Enda soerat man Sibajak. „Dezen brief hier aan den Sibajak”, dit is een
brief aan den Sibajak (het gewone begin van een Batakschen brief).

Na een persoonlijk voornmw. gebruikt, dient het ook om een zekeren
nadruk te geven:

akoe ēnda „ik, ik van mijn kant, ik hier”,

kami ēnda „wij van onzen kant, wij hier”.

Voor het verdere gebruik mogen nog eenige voorbeelden volgen.

Koega pa ng'ēnda ndia, maka nakan la ipān, pola la inem? „Hoe is
dit toch, dat de rijst niet gegeten, de palmwijn niet gedronken wordt?”

Adi anak ēnda, ma nai kelanglang oelina roepana! „Wat betreft dit zijn
kind, hare schoonheid is buitengemeen!”

Akoe pē labo akoe nembel adi bandoe pē anakakoe ēnda. „Ik zelf, ik ben nieg
boos, indien dit mijn kind aan u gaat (met U trouwt)”.

Beritaken si ēnda kerina man kalak „verkondig dit alles aan de menschen”.

§ 168. **Ena.**

Met *ēna* duidt men aan wat bij of onder het bereik van den aange-

sprokene is. *Oeis si nibas kam ēna* „het kleed daar bij jou”, dat jij daar hebt. In een verhaal zegt de visch tot de muis die in den boom zit: *daboe-hilah koerang boeah kajoe ēna* „werp toch meer van die vruchten (die bij jou zijn) naar beneden”. De blinde zeide tot den gebochelde: *ndo toelanna ēna!* „geef hier dat heen!” (dat de gebochelde in de hand had). *Nina anakna: adi koepān kin atēndoe nakan ēna ras bengkaoe ēna . . .* „zijn kind zeide: Indien gij wenscht dat ik van die rijst en die toespijs (die de vader bij zich had) ete . . .” enz. Op den roep: *Mari mān!* „Kom eten!” antwoordt de geroepene: *Enam! (Ena me)* „Hier” (nl. ben ik)!

§ 169. E.

Met *ē* wordt alles aangeduid wat niet binnen het bereik van spreker en aangesprokene zich bevindt, maar dat aan beiden bekend is of ook te zien is voor beiden. Hoofdzaak echter is, dat aan beiden bekend is waar zij het over hebben; het aangeduide door *ē* behoeft niet aanwezig te zijn. *Kerna si ē bantji kita ertjakap gendoeari* „aangaande dit (deze bekende zaak) kunnen wij nu wel eens praten”. *E, babān ise ē?* „Dit, (dat noch aan spreker, noch aan den aangesprokene behoort) wiens pak is dit?” De verhalenvertelt: *E sabapna maka adi koe laoe kentja koeda ndai kerina, la nai terminem laoe ē ikendjahē, Tambah ē pē lit peroebatenna* „Dat was de reden, nl. als de paarden allen naar het water gingen, het water benedenstrooms niet meer te drinken was. Daarbij kwam dit ook nog, er was reeds een geschil”. In dit voorbeeld is *ē* niet anders te vertalen dan met „dat, dit, en het”, met *ē* wordt hier telkens een voorwerp aangeduid, dat buiten spreker en hoorder omgaat. Geen van beiden is er de bezitter van. *Adi si ē labo kebiaren* „wat dat betreft, er is geen gevaar”, er is niets te vreezen.

Vaak gebruikt men *ē maka* = *sabap ē* „daarom, om die reden”, *gelgel* „voortdurend”, *gelgel ē* „gewoonlijk”; *perpanganna bagi perpān djoeah-djoeahen gelgel ē* „zijn eetlust (zijn eten, wijze van eten) is als de eetlust van gezonde menschen gewoonlijk is”. Sommige menschen gebruiken *ē* bij den aanvang van een zin, zooals wij wel eens „en” gebruiken; bijv. *E, reh radja-radja kerina* „en, de vorsten kwamen allen”; *ē, nina bapa tarē anakna* „en toen, zeide de vader tot zijn zoon”.

§ 170. Ah.

Is *ē* een aanduiden van den derden persoon, *ah* zou men evenzoo kunnen noemen, maar dan veel onbepaaldere. Afstand komt hier niet zoo zeer in aanmerking als wel onbepaaldheid. Wijst men in een bepaalde richting op menschen (en dan met vooruitgestoken lippen), dan zegt men *kalak ah* „gindsche lui”; maar in een gesprek over anderen die niet tegenwoordig zijn, zegt men ook *kalak ah* „die lui, die menschen”.

Wegens de onbepaaldheid van *ah*, heeft deze aanwijzer soms een ietwat geringschattenden klank. *Oeē: ningkalak ah!* „Jawel; dat zeggen die lui daar!” Soms gaat zulk een gezegde van een geringschattend hoofdgebaar vergezeld.

In het verhaal van den domme die een buffel wou gaan koopen; maar niet wist wat een buffel was, komt de volgende verbinding van *ah* voor. Men had hem gezegd dat een buffel gras eet; toen hij iemand met een krabber (*ngiskis*) zag werken, zeide hij: „ik wil dien buffel koopen”. *Nina kalak ndai: Kerbo kai?* „Wat voor een buffel?” *Ah ng'ēna*. „Die daar bij jou”. Nu slaat *ah* hier op den krabber, en *ēna* op de hand van de vrouw, die den krabber vasthield. De domme kent geen buffel; daarom deze onbepaalde aanwijzer.

NOOT. Ik schrijf *ah* en niet *a*, zooals men weleens ziet. De *h* aan het eind mag niet sterk gehoord worden en de *a* vooral niet als open *a*, daar dit moeilijk kan als men de lippen vooruit steekt. Hetzelfde geldt voor *idja* „waar”, en *idjah* „daar”. *Idja* heeft een heldere *a*, maar *idjah* is doffer, al naarmate men de lippen meer vooruitsteekt, iets wat men vaak doet naar evenredigheid van den afstand dien men met de lippen aanwijst. Soms wordt dan *idjah* = *idjoh*.

Kalak ah rani kerina koe sabah „gindsche lui gaan allen naar het natte rijstveld om te oogsten”.

Ah ola boeat, nembah kari empoena „dat daar moet je niet nemen, straks is de eigenaar boos”.

Ibas-djoemana ah nterem kalak rani „op zijn rijstveld ginds oogsten heel veel menschen”.

Lawes koedja toea-toea ah? „Waar gaat dat gindsche oudje heen?”

Kalak ah anak sekolah „die jongens daar zijn schoolkinderen”.

Isē si reh koe roemah toean ah ndai? „Wie kwam daar zooeven naar het huis van gindschen heer?”

Soms ook slaat *ah* op een aan beiden bekend persoon en kan dan ongeveer beteekenen „die bekende”, zooals wij ook wel zeggen: die Willem is toch een gauwdief”. Bijv. *Si Bangsa ah degil toehoe-toehoe* „die Bangsa is toch een heel ondeugende kerel”.

§ 171. Wij willen hier in het kort even wijzen op het verband tuschen de bijwoorden van plaats en deze aanwijzende voornaamwoorden. Reeds zeiden wij in den aanvang, dat uit den aard van deze aanwijzers reeds voortvloeit, dat zij ook plaats aanwijzen. De bijwoorden van plaats zijn afgeleid van deze aanwijzers.

enda „deze, dit, hier”, *idjēnda* „hier, bij mij”;

ēna „die, dat daar”, *idjēna* „daar, bij U”;

ē „die, dat”, enz. *idjē* „daar” (bij hem, haar enz.);

ah „ginds, gindsch(e)”, *idjah* „daar” (onbepaald, verder).

NOOT. *Idjēnda* is misschien ontstaan uit een niet meer gebruikelijk *idi* en *ēnda*, wat langzamerhand geworden is *idjēnda*; *idjē* uit *idi* en *ē*, enz. *Idi* wordt niet meer gehoord; *ēdi* als aanwijzer = *ē*, hoort men nog wel in Langkat en de Goenoeng-goenoeng. *Idi* zit nog wel in *bagidina* „aard, natuur”. Vergelijk *kendjoeloe* en *kendjahē*.

In het bijbelsch verhaal zegt Abraham, aan deze zijde der kloof tot den Rijken Man, aan gene zijde der kloof; *Idjēnda nari la bantji koedjēna idjēna nari la bantji koedjēnda* „Van hier uit kan men niet naar daar (waar gij zijt) en van U-waarts kan men niet naar hier [mijwaarts] komen”.

Nina kalak ndai: Enggo lawes ia koedjah „De man zeide: Hij is al naar daar (het beiden bekende dorp) gegaan”.

§ 172. Met het voorzetsel *arah* vormt men *arah ēnda* „hierlangs”, *arah ē* „daarlangs”, *arah ah* „ginds langs”. Meestal wordt *arah* afgekort en hoort men *erēnda*, *erē*, *erah*.

Seri tjekala erēna, tjekala erēnda; seri toeana, seri atjemna „de tjekala-vrucht daar (bij jou) en die bij mij zijn gelijk, even oud en even zuur”. (Een gezegde als menschen met elkaar twisten).

Erēnda ia ndai „hierlangs hij zooeven”, hij is zooeven hier langs gegaan.

§ 173. Van *ah* heeft men afleidingen die op de grens liggen van bijwoorden en aanwijzers. Wij noemen eerst *adah*. Naar ik vermoed is dit een samenstelling van *ada* en *ah*. *Ada* is in het Karosch niet gebruikelijk. *Adah roemahta ndai, teman* „daar heb je ons huis, o vriend”.

Adah nandēta si rasken „onze moeder daar, laten wij haar deelen”, (laat ze ons beider moeder zijn).

Isē si erdalin ibas mbal-mbal adah, silih? „Wie is dat die daar op de weide loopt, zwager?”

Adah! di bagē perbahanna, tentoe roesoer tjēda „daar heb je 't nu! als zoo zijn manier van doen is, dan gaat het stellig telkens kapot”.

Adah kap si Anoe ndai! „Daar heb je de zoo even genoemde Anoe!”

Kerina koeda, koeda adah si medjilēna. „Van al de paarden is dat paard daar het mooiste”.

Adah me ia si benteren! „Zie daar, ze zijn elkaar aan 't werpen”.

Adah nandēndoe reh, o tongat! „daar komt je moeder, ventje!”

Uit deze voorbeelden zal het gebruik van *adah* wel duidelijk geworden zijn; men zal het meestal moeten vertalen met „daar, ziedaar”.

§ 174. Naast *adah* heeft men nog een combinatie van *adah* en *ah*. Met *adahah* wijst men iets aan dat vrij ver is. *adahah* „die daar, dat daar”. Bijv. *Lawes koedja toea-toea ah? Koetiga! Adahah? E pē koetiga*. „Waar gaat dat oudje naar toe? Naar de markt. En die daar (*adah ah*)? Die gaat ook naar de markt”.

Ook omgekeerd gebruikt men *ah adah*; bijv.

Ahadah djelma si adon ndai „ginds daar heb je dien gek van zoo even”. *Tingtang oeroek-oeroek si kitik ahadah nge koetangkoe ē* „tegenover dien kleinen heuvel daar ligt dit mijn dorp”.

ahadah si tangkap „die daar moeten wij pakken (iets wat vrij ver is)”.

Idja kin iboeniken kam? Iteroeh kajoe ahadah! „Waar heb je het verborgen? Onder dien boom daar”.

Uit de vertaling van den laatsten zin „die boom daar” zal het wel duidelijk zijn wat de beteekenis is van deze samenstelling, als we het zoo noemen mogen.

§ 175. Voor de uitdrukkingen *terdjēndān* „meer naar mij toe” (iets zetten, plaatsen enz); *terdjadin* „meer zij-waarts, rechts of links van den spreker, maar op een afstand van hem (iets zetten, plaatsen enz.)”; zie het prefix *ter*. *Terdjēndaken* is samengesteld uit *djēnda* en *ah*: *terdjadān* beteekent „iets verder af plaatsen” en kan ook moeilijk anders verklaard worden dan als afleiding van *djadah*, dat weer is samengesteld uit de samenstelling van *idi* en *adah*, dus *idiadah*, *diadah*, *djadah*.

Dit *djadah* hadden wij nog onder de bijwoorden kunnen behandelen, daar het ook als aanwijzer dienst doet. Het is evenals *djēnda* van *ēnda*, afgeleid van *adah* en beteekent ook een „onbepaalde plaats” op verren afstand. *Ilēpar ningen mehoeli, koedjadah min kita sekali* „Aan den overkant (Holland) moet het mooi zijn, daar moesten wij eens heen kunnen”.

VRAGENDE VOORNAAMWOORDEN.

§ 176. Voor personen.

Met *isē* vraagt men naar personen. *Isē moeat rebi beras ēnda?* „Wie heeft gisteren deze rijst weggenomen?”

Dit *isē* is zoowel vorm voor enkelvoud als voor meervoud. Het bovengenoemde voorbeeld had ook even zoo goed in het meervoud vertaald kunnen worden, nl. „wie hebben gisteren enz.” *Isē nangkosa?* „Wie heeft het gestolen?” kan ook zijn: „Wie hebben het gestolen?”

Isē eischt altijd den actieven vorm van het werkwoord.

Idahna isē moeatsa? „Heeft hij gezien wie het genomen heeft?”

Isē ngelegi laoe sendah? „Wie haalt vandaag water?”

Ook al scheiden andere woorden *isē* van het werkwoord, dan nog geldt deze regel. *Isē kin noerihī djari-djarinta?* „Wie heeft onze vingers gespleten?” (Een daad aan de goden toegeschreven). *Isē kin si maba soerat ēnda?* „Wie heeft dezen brief gebracht?”

De tweede naamval (bezit) wordt uitgedrukt door achter *isē* nog *em-poenā* (= de bezitter er van) te plaatsen. *Isē empoena koeda ē?* „Wie is de eigenaar van dit paard?” Wiens paard is dit? *Ise empoena roemah ēnda?* „Van wien is dit huis?” Wiens huis is dit? *Isē* is ook stam van het werkwoord *ngisē* of *nisē* „wie-daar roepen”. De afwisseling van *ng* en *n* komt wel meer voor; zoo hoort men *nikoet* naast *ngikoet* „volgen”, *nasoep* naast *ngasoep* „tot iets in staat zijn”.

Voor de verdere naamvallen gebruikt men voorzetsels, als *man*, *ibas* enz.
kempak isē katangkoe kari? „Tot wien moet ik mij straks wenden?”
man isē ĕnda? „voor wie(n) is dit?”
ibas isē langa lit kertas? „wie heeft er nog geen papier?”
isē katandoe rebi? „wie[n] heb je gisteren bedoeld?” (toen je mij dat verteldet).

§ 177. Voor zaken.

Het vragend voornaamwoord voor zaken is *kai*, soms *kadē* „wat?”

Het vraagt naar zaken, niet naar personen. Vraagt men: Wie is dat? dan zegt men: *Ise nge ē?* Maar vraagt men: Hoe heet hij? dan zegt men *Si kai gelarna?* „Wat zijn naam?” Voor de namen van personen en dingen zet men den aanwijzer *si*, nl. *si Banta*, *si Djoeē* enz. Als men iemands naam niet weet, noemt men hem *si kai* en vraagt dus aan den aangesprokene om den naam in te vullen, nl. in de plaats van *kai*.

Kai djē? „Wat gebeurt daar? Wat is er aan de hand?”

Tah kai, tah kai! „Weet ik 't!” „Of wat, of wat!”

Kai ningkalak ah? „Wat zeggen die lui daar?”

De verdubbelde vorm beteekent „wat ook”.

kai-kai pē ma nai lit „Wat ook is er niet meer. Alles is op”.

ola nai tamaken kai-kai gia koedjēnda „wat ook mag je niet meer hier neerzetten”.

Met de oude ontkenning *so* „niet”, heeft men *so kai* en *so kadēn*.

di lang, koega maka iseren lebah so kai „waarom zou die bij haar anders zoo maar steken”.

nembah ia tarē akoe so kudēn „hij is zonder reden (om niets) boos tegen mij”. Men zie bij de bijwoorden de uitdrukkingen *man kai* „waartoe”, *ngkai*, *erkai* enz.

man kadēna ng'ē? „tot zijn wat dit?” Waartoe wil hij dat hebben, gebruiken?

Een staande uitdrukking is: *kudēngkoe pē lang* „mijn wat ook niet!” „Het kan me niet schelen! Ik heb het niet noodig”.

Kadēna pē lang! „Hij heeft er niets aan”. Ook om familie-betrekking uit te drukken wordt deze vorm aangewend:

Kadēndoe si Berita? „Wat is die B. van jou?” In welke familie-betrekking sta je tot hem? *Kadēngkoe pē lang!* „Hij is niets van mij!” Wij zijn geen familie.

Soms gebruikt men *kai* waar men ook *apai* kon verwachten.

O bibi! ma idajaken kam kerbo ēna? „O tante wil je dien buffel niet verkoopen?” *Nina kalak ndai: Kerbo kai?* „Wat voor een buffel?” (Er is nl. geen buffel in de buurt) Zoo zegt men ook: *Bapa kailah ē!* „Wat is dat voor een vader!” *Langkah kai ē?* „Wat is dat voor een gedrag?” *Bahan kai lah ē!* „Wat is dat voor een handelwijze!”

§ 178. Voor personen en zaken.

Met *apai* „welke” vraagt men naar personen en zaken. Het vraagt naar een (of meer) voorwerp(en) onder andere voorwerpen, en daar dit zich ergens moet bevinden, vraagt het ook naar de plaats waar dit voorwerp zich bevindt.

Het is samengesteld uit *apa* (Mal.), thans in het Karosch niet meer gebruikelijk, en *i*. De bijvorm van *apai* is *apadē*, samengesteld uit *apa* en *idē*, waarvan waarschijnlijk *apai* de verkorte vorm en *apadē* de langere (en deftigere) vorm is. Soms maakt het den indruk van een interjectie: „laat zien”. „Geef hier”. Vooral als de nadrukswijzers *me* of *nge* volgen.

Uit de volgende voorbeelden zal het gebruik van *apai* blijken.

Apai koedangkoe? „Welk (van deze paarden) is mijn paard?”

Koeda apai atēndoe? „Welk paard bedoel je?”

Apai roemah si Anoe? „Welk (van deze huizen) is het huis van Anoe?”

Apai'm. „Geef op. Laat zien”.

Enggo doeng piso ndai ma'? *Enggo nina mamana.* *Apai'm koenehen!* „Is het mes al klaar, oom? Het is klaar, zeide zijn oom. (Waar is 't?) Laat het mij zien.”

Apai kin pinangko ē? „Welke toch (onder die menschen) is die dief?”

La nai itelna tuh apai man ikoetenken „hij wist niet meer, welke (van die twee wegen) gevolgd moest worden”.

Arah apai lawesna ndai? „Langs welken weg is hij zooveen gegaan?”

Kempak apai perlances perlandja ndai? „In welke richting zijn de zouthalers zooveen gegaan?”

To! legi manoek. Si apai boeat? „Kom haal een kip. Welke (van de kippen) moet ik nemen?”

Si apai si ngoeda? „Welke van die kinderen is de jongste?”

Van *apai* heeft men het bijwoord *djapai* gevormd, dat alleen met de voorzetsels *i* en *koe* gebruikt wordt.

idjapai pē „waar ook”; *koedjapai pē* „ergens, waarheen ook”.

Sabap ma nai koeteh idjapai pē, mbiarkal akoe „omdat ik niet meer wist waar ik was (in welke plaats ik mij bevond), was ik zeer bevreesd”. *Lit djē djoempasa boeaja ketasiken; lu nai beloeh koedjapai pē. Sendah koepān kam, ma nai ngasoep koedjapai pē* „Toevallig ontmoette hij daar een, onder het grind geraakte krokodil, die niet meer kon waarheen ook (in welke richting ook). Vandaag eet ik je op, ik ben niet meer in staat waarheen ook”.

HET BETREKKELIJK VOORNAAMWOORD.

§ 179. Het betrekkelijk voornaamwoord is *si*, een woordje dat in het algemeen aanwijzer is en dan ook als lidwoord van eigennamen kan optreden. *Si Gobang* „Gobang”, *si Datas* „Datas”.

Dezelfde kracht heeft het in zinnen als deze: *arimo si merawa* „de tijger, de woeste”, „de woeste tijger”. *Si* behoort bij *merawa* en vormt daarmee de bepaling van tijger. *Si merawa* is dus eigenlijk bijstelling van *arimo*. Zoo ook in: *kerbona ē, si galang atēkoe, enggo noebis* „zijn gemelde buffel, die groote bedoel ik, heeft al gekalfd”;

ē maka moelih kalak si reh „en daarop gingen de menschen, die gekomen waren, weg”;

labo sadja anak-anak si beloeh isoengkoen, tapi kerina anak-anak ngoekoerken perkatān goeroe, tah kai si nisoengkoen, tah koega djabapna „niet alleen de knappe kinderen (*si beloeh*) moeten gevraagd worden, maar alle kinderen moeten het gezegde van den onderwijzer bedenken, nl. wat of er gevraagd wordt of hoedanig hun antwoord zal zijn”;

sekali djadi penakiten nandē si doea kalak ndai „het gebeurde eens, dat de moeder van die twee jongens (reeds genoemd) ziek werd”;

djēnari nina nandēna kempak si anakna sintoea „vervolgens zeide de moeder tegen degenen die haar oudste kind was”.

si pengoeloe Oeroek si gedang koendoel i tengah djabor „de burgemeester van Langenheuvel zat midden in de gezinsplaats”.

E, si Tjaktjaken, iban molē-olē inganna ndai, mintes ia mbiar „en, tjaktjaken (een vogeltje), omdat zijn woonplaats slingerde heen en weer (door den wind) was dadelijk bang”.

Bij het gebruik van den passieven vorm met *ni* (zie infix *in*), wijst *si* altijd den patiens aan. *Kalak si nisoengkoen kam rebi* „de persoon, dien gij gisteren gevraagd hebt”.

Koeda si nigoedan kalak „het paard, dat men beslagen heeft”. Ook hier dus weer *si* nauw verbonden met de bepaling.

Uit de gegeven voorbeelden zal wel gebleken zijn, dat *si* ook als betrekkelijk voornaamwoord zijn karakter van aanwijzer niet verliest.

ONBEPAALED VOORNAAMWOORDEN.

§ 180. Als onbepaald voornaamwoord noemen wij allereerst *kalak*, in het Nederlandsch het onbepaalde „men”; het gebruik zal uit de volgende voorbeelden blijken.

ola bagē ningkalak „niet doen, zegt men”.

labo kap kalak kam „jij bent ook niet iedereen”.

la simbarangen kalak koesampati „niet Jan en alleman help ik”.

la kalak bagē „zoo doet men niet”. *Kalak* is dus gelijk „men”, „Jan en alleman”, (*simbarangen kalak*), „iedereen” in den zin van „jij bent ook niet iedereen”.

Kalak ē beteekent „lui, lieden”; *mari kalak ē!* „komt eens hier lieden!” Ons „iemand” wordt ook door *kalak* weergegeven. *Lit ndai kalak koe roe-mah?* „Is er zoo even iemand naar het dorp gekomen?”

„Niemand” is: *isē pē lang* „wie ook niet”. *Lit ndai kalak i djamboer? Isē pē lang.* „Was er zooeven iemand in het jongelingsgebouw? Niemand.”

Lang wordt *la* als er nog een ander woord volgt. *Isē pē la koe roemah* „wie ook niet ging in huis”; „niemand ging in huis”.

Isē met een voorzetsel wordt ook onbepaald voornaamwoord”.

Tah isē kin moeat badjoengkoe ēnda? „Wie toch zou mijn jasje genomen hebben?” *Soengkoen isē gia, la penah akoe nangko,* „Vraag wie ook, nog nooit heb ik gestolen.”

Van *kai* heeft men nog de volgende onbepaalde voornaamwoorden gevormd.

Kai atēndoe? „Wat wil je?” *Tah kai tah kai!* „Wat je maar hebt, het een of ander.”

Kai pē benē idjēnda „alles raakt hier weg” (wat ook).

Kai gia isoeroeh idahina „wat men hem ook opdraagt doet hij”;

kai gia „wat maar, wat ook”.

Om „alles” uit te drukken met wat er in of bijbehoort, zegt men: *si nasa lit* of *si masa lit*, ook „het heelal” wordt met *si nasa lit* aangeduid. *si nasa lit itepa dibata* „God heeft alles geschapen”;

si masa lit i roemah akoe empoena „van mij is alles wat in huis is”,

Met *anoē* duidt men een persoon of plaats aan die men niet noemen wil of kan; *si Anoe ibas koeta Anoe* „N. N. in Nergenshuizen”.

Met *kadih* spreken jonge meisjes elkaar *aah*; ongeveer ons „meid”, zooals jonge meisjes elkaar in Nederland wel betitelen. Maar *kadih* is ook een woord om iets te noemen wat ons niet wil te binnen schieten. Bijv. „Hoe heet dat ding ook weer?” *eh! kadih!* Men kan het zich op dat oogenblik niet herinneren en noemt het dan maar *kadih*.

Dēba beteekent „deel van iets”. *Bangkoe dēba!* „Voor mij een deel!” „Geef mij ook wat”. *Dēba ngelapah babi, dēba moeat boeloeng, dēba nasakken bengkae* „een deel (eenigen) slachten het varken, eenigen (anderen) halen bladeren, eenigen (weer anderen) koken de toespis”. Soms komt het ook herhaald voor: *Kerina iroeahi kam rebi? Lang dēba-dēba ngentja.* „Heb je gisteren alle (planten) uitgetrokken? Neen, slechts eenige”. *Dēba-dēba lah gia bangkoe* „slechts eenige maar voor mij”.

Vervangt men in den boven aangehaalden zin *dēba* door *lit*, dan krijgt men een eenigszins andere beteekenis. *Lit si ngelapah babi, lit si moeat boeloeng* enz. „Er waren er die het varken slachtten, die bladeren haalden enz.”

Dēba met suffix *en* en den aanwijzer *si* er voor beteekent bepaald „de andere”.

La mehoeli gadoeng ēnda, boeat si dēban „deze aardvruchten zijn niet mooi, neem andere”. *E ngentja pet ia, si dēbān langgit* „deze slechts wil hij hebben, een andere niet”.

Asakai komt ook voor in de beteekenis van „al, alles”; *asakai dat, asē kerī* „al wat hij ontvangt, dat gaat op”.

Apah.

Dit woordje, dat wij hier bij de onbepaalde voornaamwoorden voegen, komt alleen in de meer platte spreektaal voor. Het wijst in zeer onbepaalden zin op zaken en personen, nl. „dat daar, dinges”. Het zal wel afgeleid zijn van *apa* en den onbepaalden aanwijzer *ah* (zie § 170). Het kan ook zijn dat *ah* hier niet voornaamwoord is, maar het woordje dat iets onbepaald, onzeker maakt. Bijv. *kari sitoekoerlah sada ah tah pitoe ah* „Straks koopen wij er misschien een, of een stuk of zeven (ongeveer zeven, het is nog onzeker)”.

In de Doesoens is het gebruik in tegenwoordigheid van vrouwen vrijwel verboden, daar met *apah* ook de geslachtsdeelen worden aangeduid.

Uit de volgende voorbeelden moge het gebruik blijken. Van de op een rij loopende personen laat een der voorsten iets vallen; de achteraankomende vraagt: *Apah isē si naktak adah?* „Dat daar (dat ding) van wie is het dat daar gevallen is?”

Apahkoe ah ndaboeh. „Mijn dinges is gevallen”.

Apah ndai pē langa reh „Dinges is nog niet gekomen”.

Isē gelarna apah ndai? „Hoe heet die Dinges van zooeven?”

Apah ah kap nangkosa „die Dinges daar heeft het gestolen”.

Apahmoe la tertjoekoepi ko „in je wat (je geringste behoeften) kan je zelfs niet voorzien”.

HET WEDERKEERIG VOORNAAMWOORD.

§ 181. Het wederkeerig voornaamwoord is *ba*, gevolgd door het bezitelijk voornmw, van den betreffenden persoon. De aanhechting volgt den reeds opgegeven regel, dat er bij *koe* en *ta* een overeenkomstige *nasaal* ingeschoven wordt. Voorbeeld:

ba-ngkoe „mijzelf”, *ba-nta* „onszelven”.

koeparap bangkoe „ik sloeg mijzelf voor het hoofd”.

ipekpekna bana „hij sloeg zichzelf”.

sitemtem banta „wij stompen onszelf”.

pekpeklah bandoe „sla je zelf”.

Niet overal waar wij een wederkeerig voornmw. gebruiken heeft dit ook in het Karosch plaats. Er zijn werkwoorden (zie prefix *er*), die uit zich zelf wederkeerig zijn, zooals: *erdoehap* „zich het gelaat wasschen”, *erboerih* „zich de handen wasschen”, enz. Verder: *si-paloe-paloën* „over en weer elkaar met stokken slaan”, *si-adoe-adoën* „elkaar aanklagen” enz.

roekoer ia ibas oekoerna „hij overlegde bij zich zelven” enz. en uitdrukkingen, die men in het Karosch heel anders moet weergeven, want een uitdrukking als: „ik vergeef het mijzelf nooit” is niet in het Karosch over te brengen. Uit de volgende voorbeelden zal het gebruik van *ba* blijken.

talang toetoeptna mahan bana „het deksel ging vanzelf open”;

katja ndai ndaboeh mahan bana „de zooeven genoemde flesch viel van zelf naar beneden”;

pang ia ngelatihken bana „hij durft zichzelf moeite te geven, (om iets te bereiken)”;

itadingkenna bana „hij deed zichzelf achterblijven” (bleef opzettelijk achter);

bedil ndai minter medilken bana „dadelijk schoot het geweer zichzelf af” (een wondergeweer dat uit zichzelf kon schieten);

noesoer bana ia atēna „zij wou zelf naar beneden gaan”;

nina si Adam: koeakap man bangkoe tilandjang. Nina Dibata: ngkai maka iakap kam man bandoe tilandjang? „Adam zeide: ik oordeel (gevoel) zelf dat ik naakt ben. God zeide: Waarom oordeel (gevoel) je zelf dat je naakt bent?” Dit voorbeeld, genomen uit het opstel van een schoolleerling, geeft het vrij zeldzame geval te zien van een voorzetsel voor het wederkeurig naamwoord. Ziehier nog een: *daboehken man bandoe koeteroeh* „werp Uzelf naar beneden”.

enggo ertoehoe bana „hij heeft het zelf bekend” (hij heeft *toehoe* „zoo is het” gezegd).

sitoekoer nakanta erbana-bana „elk voor zich persoonlijk koopt zijn eten”;

ngkawali bana en ngerambang bana resp. „op zichzelf passen” en „den weg naar zich toe versperd hebben”, zijn fatsoenlijke uitdrukkingen voor „drachtig zijn” van varkens, runderen en paarden.

In zinnen als: *si-arih-arih man bana* „wij zullen met hem overleggen”, is *bana* niet wederkeurig voornaamw., maar een naamval van *ia*, persoonl. voornmw. geregeerd door *man*. Zoo kan: *ikatakenna bana* beteekenen: „hij zeide tot zich zelf”, maar ook „hij zeide tot hem” daar men vaak het voorzetsel *man* weglaat. Bijv. *Soehsah nari si-djadiken sadja banta* „wij zullen onszelven slechts ongemak bezorgen”.

pegoeroe-goeroe bana „zichzelf als priester opwerpen” zich voordoen als priester. *Bana* schijnt hier de beteekenis van *pegoeroe-goeroe* slechts te versterken, daar dit woord ook reeds beteekent „zich voordoen als priester”.

DE TELWOORDEN.

§ 182. De hoofdtelwoorden zijn:

sada „een”

doea „twee”.

teloe „drie”

empat „vier”

lima „vijf”

enem „zes”

pitoe „zeven”

oeloe „acht”

siwah „negen”
sepoeloe „tien”.

Na het eerste tiental vormt men regelmatig:

sepoeloe-sada „elf”
sepoeloe-doea „twaalf”
sepoeloe-teloe „dertien”
doea-poeloe „twintig”
doea-poeloe-sada „een en twintig”
enem-poeloe-pitoe „zeven en zestig”
siwah-poeloe-siwah „negen en negentig”.

Uit de voorbeelden blijkt reeds dat de tientallen regelmatig gevormd worden:

doea-poeloe „twintig”
teloe poeloe „dertig”
lima poeloe „vijftig” enz;

„Honderd” is *seratoes*, „twee honderd” *doea ratoes*, enz.

„Duizend” is *seriboe* „twee duizend” *doea riboe*, enz;

„Tienduizend” is *selaksa*, „twintig duizend” is *doea laksa*, enz.

„Honderdduizend” is *si ngkewan*.

Voor „millioen” gebruikt men het Maleische *sedjoeta* of *milioen*.

Dit laatste zelden. De afleiding van *kewan* is niet duidelijk; de Heer M. Joustra brengt het in verband met het Maleische *kojan*. Hoe *milioen* in het Karosch gekomen is weet men niet.

§ 183. *Sada* heeft voor een hulpelwoord den korten vorm *sa*; men hoort ook wel *se* en *si*; bijv. *sekalak* „een persoon” *sekalak-sekalak* „elk een, iedereen”; *singkiboel* „een stuk”. Na een tiental hoort men ook *sa* in plaats van *sada*, bijv. *sepoeloe-sa* „elf”, *teloepoeloe-sa* „een en dertig”. *Poeloe* verliest zijn sluit-*h* als het volgende getal met een medeklinker begint; dus *sepoeloe-doea* „twaalf”, maar *sepoeloe-empat* „veertien”; ofschoon men ook wel *sepoeloewaloeh* „achtien” hoort, wat zeker aan den beginklinker van *oaloeh* ligt.

Van *sada* moet opgemerkt worden dat het ook kan beteekenen „een die er bij behoort” of „een met iets anders er van”. *Akoe pē sada koe djoema nandē* „ik ook een die mede naar het veld gaat”: *akoe pē sada ikoet?* Ben ik ook een er van die volgt?” (Mag ik ook mede?).

§ 184. De hulpelwoorden die de Karo gebruikt zijn vele.

Wij zullen er hier eenige noemen:

doea kalak kami „wij twee personen”, wij met z’n tweeën.

teloe lambar kertas „drie vel papier”.

singkelawir boeloeh „een stuk bamboe”.

pitoe ngkebena galoeh „zeven stuks pisangboomen”.

doea ngkemata beras „twee korrels rijst” (ontbolsterd).

teloe ngkeboeah pagē „drie rijstkorrels” (vrucht).

doea batang pagē „twee rijsthalmen”,

sintandan galoeh „een tros pisangvruchten”.

sintjikat galoeh „een kam pisangvruchten”.

sintelgek laoe „een slok water”.

singgelem beras „een handvol rijst”.

Verder zie men het woordenboek op *berkis* „bundel”, *belah* „splitsel”, *rambing*, *rangkē*, *kepiti*, *oetoer*, *nokat*, *nolih*, *lais*, *belit*, enz;.

Wat den vorm aangaat, vele dezer woorden nemen het prefix *ke* voor zich; *boeah* „vrucht” wordt *keboeah*; *bena* „begin, stam” wordt *kebena* enz. Waarom alle dit niet doen is moeilijk uit te maken; mogelijk is het regel geweest, maar door het gebruik verloren gegaan.

NOOT. Het voorvoegsel *ke* maakt deze woorden tot maatwoorden. *Doea ngkemata beras* beteekent „een bedrag van twee korrels aan rijst”, *teloe ngkeboeah pagē* „een hoeveelheid van drie korrels aan rijst”. Zeer duidelijk is dit in het Totemboansch waar *esa* en *do'ong* beteekent „een dorp” en *sangaro'ong* „het bedrag van een dorp”, „een dorpvol”, „de inwoners van een dorp”; *epat* en *londej* „vier schepensladingen”. Zoo ook in het Sangireesch: *sengkapoho* „het bedrag van een tros”. (Adr.)

Verder nemen zij na het telwoord een met hun aanvangsklinker of medeklinker overeenkomenden nasaal aan. (Zie naar den regel bij de geprenasaleerde werkwoorden). Enkele echter volgen dezen regel niet zooals *lambar* „vel, lap”, *batang* „stam”, *kalak* „persoon”; en de op andere wijze ontstane *nokat* „schep, rijstlepel-vol”, *nolih* „gang, keer”.

De volgende voorbeelden mogen het gebruik duidelijk maken.

Piga kalak kam ndai? Kami empat kalak. „Met zijn hoevelen zijn jullui gekomen? Wij, met zijn vieren”.

Teloe ratoes kalak ndedah koe Boeloehbelin „drie honderd menschen (personen) gingen feestvieren naar Bb”.

Met *lambar* telt men:

teloe lambar oeis „drie stuks kleeren”;

salambar djoema „een rijstveld”;

saratoes lambar idjoek „een honderd vellen *idjoek*” (de zwarte vezelachtige stof tusschen de bladeren van den suikerpalm).

Een enkele maal hoort men *teloe ikoer koeda* „drie stuks paarden”, maar zelden; het zal wel direct van de Maleiers overgenomen zijn. Kippen telt men met *kiboel*, *teloe ngkiboel manoek* „drie kippen”; bij buffels en varkens hoort men nooit een hulptelwoord gebruiken. Muizen telt men met *kiboel*.

Met *boeah* worden zaden geteld:

singkeboeah tjimen „een komkommerzaadje”;

singkeboeah pagē „een rijstkorrel”;

Met *batang* telt men boomen en wat een en stgel heeft; *oaloeh batang toelah* „acht kokospalmen”;

empat batang djaoeng „vier maisstengels”

teloe batang pagē „drie rijsthalmen”, enz;

Uit deze voorbeelden zal men zich een beeld kunnen vormen van het gebruik der hulptelwoorden. In genoemde voorbeelden is steeds het hulptelwoord voor de te tellen zelfstandigheid geplaatst; men kan het er soms ook achter voegen; ook wordt het wel eens weggelaten, vooral bij een opsomming van vele voorwerpen; bijv.

koetokoer ndai i tiga: tinaroeh doea ngkiboel, manoek sa, barwang sepoeleoh ngkiboel, toalah teloe enz. „Ik kocht zooeven op de markt twee stuks eieren, kippen een, uien tien stuks, kokosnoten drie”, enz.

Adi asoeh-asoehenna: kerbona empat, koedana teloe, babina enem „Wat zijn vee betreft, het zijn vier buffels, drie paarden, zes varkens”.

§ 185. Herhaling van het telwoord geeft een versterking van de beteekenis weer. *Sisa ia koedjē* „alleen ging hij er heen”. *Sisa* zal wel zijn: „die een is”. *Sisa-sisa* beteekent versterking: „heelemaal alleen”.

doea-doea ia koe kerangen „met z'n tweeën slechts gingen zij naar het bosch”. *pitoe-pitoe ia erdalīn* „slechts met hun zevenen wandelden zij”.

teloe-teloe sada roepiah „drie voor een gulden” [drie van een soort].

Doea-doea, teloe-teloe enz. zijn collectiefbenamingen, niet: „twee aan twee”, „drie aan drie”, maar „drie stuks”, „drie mensen”, als één begrip waar men aan denkt. Vraagt men bepaald naar de hoeveelheid dan moet men het hulptelwoord gebruiken, dus: *doea kalak* „twee personen” enz. Van *sada* heeft men:

Koedjoema kami sada-sada „naar het rijstveld gaan wij een voor een”; bij eenen.

§ 186. Vraagt men naar het aantal personen waarvan er een iets kenmerkends heeft, dan zegt men het aantal en noemt die persoon er nog bij.

Koetiga kami, teloe kalak kami ras bapa „wij gaan naar de markt, drie personen wij, vader inbegrepen”.

koedja kam teloena ras agindoe? „Waar gaan jullui drieën heen, je jongere broer inbegrepen?” [dien droeg de oudste op zijn rug].

„Aantal” in den zin van hoeveelheid van personen is *teremna*, *nterem* of *meterem* „veel zijn” van mensen.

teremna empat ratoes djelma si koe perdjoeđīn ē „hun aantal, vier honderd menschen, die naar de dobbelplaats zijn gegaan”.

koega teremna si rebi reh? „hoedanig was de hoeveelheid (menschen) die gisteren kwamen?”

„Aantal” van voorwerpen is *lalana*; *melala* „veel zijn”.

Melala boeah rimo, nindoe, koega lalana? „Veel lemoenvruchten zeg je, hoedanig hun veelheid? Hoeveel zijn er?”

Mboeē „veel zijn, 'n boel”, zegt men van alles, behalve van menschen.

Soms is het moeilijk te zeggen, wanneer men *melala*, wanneer men *mboeē* moet gebruiken.

boeēna la terbeligai „hun hoeveelheid is niet te tellen” [van alles gezegd vruchten, kleederen enz.]

boeēna boeahna agakna doea poeloeh „de hoeveelheid van zijn vruchten (van dien boom) is ongeveer twintig stuks”.

§ 187. Wij zullen hier niet behandelen alle woorden die een bepaalde maat aangeven. Enkele mogen hier volgen.

a. Inhoudsmaten.

De standaardmaat is een bamboemaat van ongeveer twee liter inhoud, *toemba* geheeten.

een *toemba* = vier *gantang*;

een *nalih* = tien *toemba*;

twee *nalih* = een *pelegan*;

drie *nalih* = een *karoeng*;

tien *nalih* = een *koentja*.

Dan rekent men nog met *tjoepak*, *gelem*, *keraoek*, *djempoet* enz. waarvoor men het woordenboek kan nazien.

b. Lengtematen.

De hoofdmaat is hier de *depa* „de vadem”. Onderverdeelingen zijn:

belah garap „armlengte en borstbreedte”;

esta „el”;

djengkal „span”;

tepap „handbreedte”;

djari „vingerbreedte”.

Verder *sisikoe*, *galah*, *salambar djoema*, *saratoes tanek* enz. waarvoor men het woordenboek raadplege.

Voor garens heeft men *rēhan* „streng”;

een *rēhan* = vier *goelamit* [strenggetjes];

een *sangkilen* = twintig *rēhan*.

Gewogen wordt er niet, behalve bij den goudsmid en bij het leveren van *idjoek*. Bij de *idjoek* rekent men de zwaarte van een mensch als een *kati*.

Amas schijnt een zeer oude maat te zijn ter waardebepaling van de zilve:en *padoengs* (de oorversierselen der vrouw). Oorspronkelijk schijnt het een maat voor zout geweest te zijn. Een *amas* = „een *toemba* zout”. Deze maat diende vroeger ter bepaling van boeten en ook als loon voor den priester, die onderricht gaf in de wichelarij.

c. Tijdsmaten:

Tijdsmaten zijn nachten (de dag vangt aan als de zon ondergaat), markten, (die oorspronkelijk om de vier dagen gehouden werden), „maanden” (maan-maanden) en jaren.

teloe berngi nari „over drie nachten”;

tahoen kitik „het rijstjaar alleen” (ongeveer vijf of zes maanden);

tahoen mbelin „het rijstjaar en daarbij de maisoogst” (ongeveer tien maanden).

Bij een overeenkomst gaf men een biesje met een aantal knoopen er in, elke knoop stelde een nacht voor. Zulk een biesje heet *poedoen* (van *poedoen* „knoop”, en daarnaar heet de overeenkomst ook wel *poedoen*).

bahan poedoen empat berngi „maak een overeenkomst van vier nachten”; dwz. geef een biesje met vier knoopen er in.

'M berngi is de verleden tijd van *berngi*. *Teloe 'm berngi reh ia koe roemah* „drie nachten geleden kwam hij naar het dorp”; maar: *teloe berngi nari reh ia koe roemah* „over drie nachten zal hij naar het dorp komen”.

Elke dag heeft zijn bepaalden naam naar den maanstand; deze namen zijn ontleend aan het Sanskriet, nl. *aditia*, *soema*, *nggara*, *beraspati*, *boedaha* (waarvoor men het woordenboek raadplege).

§ 188. Enkele affixen brengen verandering in de beteekenis der telwoorden of van hunne herhaalde vormen.

sada-sadai „één voor één” (laten gaan, nemen enz.)

doea-doeai „twee tegelijk”, (bij tweeën iets doen, enz.)

Soms als samenstelling: *doea tani* „met beide handen” (iets doen).

Met prefix *me* heeft men: *meratoes-ratoes* „bij honderden”; *meriboe-riboe* „bij duizenden”.

Met prefix *er* heeft men: *ersada oekoer* „één zijn van denken, gedachte”; *ersada perarih* „één van zin, van overleg”.

Met prefix *per* vormt men gebroken getallen;

perdoea „van één twee maken, halveeren”;

perteloe „van één drie maken, in drieën deelen”;

persepoeloeh „van één tien maken, in tien deelen”;

Sada iperteloe boeat sada „één tot drie gemaakt neem er één van” (een derde deel nemen);

saperempatna ibas oeloeh roepiah ē me kap doea roepiah „een vierde deel van acht guldens dat is twee guldens”.

Persada beteekent „tot één maken”.

„De helft” is *setengah*; van bepaalde voorwerpen die men splijten moet, als bijv. een pinangnoot zegt men *simbeka*. Van langwerpige voorwerpen zegt men *simbelah*.

Ons „anderhalf”, „derdehalf” enz. geeft men weer met:

tengah doea „anderhalf”

tengah teloe „derdehalf”

tengah doea poeloeh „vijftien”

tengah doea ratoes „honderd en vijftig”, enz.

§ 189. Rangtelwoorden zijn:

si pemena „de eerste”,

si pedoeaken „de tweede”,

si persepoeloehken „de tiende”, enz.

Si pemena is afgeleid van *bena* „oorsprong, begin van iets” enz.
batang toedah si peteloeken idjēnda nari „de derde kokospalm van hier uit gerekend”.

tahoen si pempatken „het vierde jaar”.

Si perlebe is „de eerste” van een rij; *si perpoedi* is „de laatste”.

§ 190. Vermenigvuldigende telwoorden vormt men met *kali*.
sakali „eenmaal”; *doea kali* „twee maal”; *seratoes kali* „honderdmaal”.

Het begrip voor de zooveelste maal iets doen drukt men uit, door het prefix *pe* en het suffix *ken* aan het vermenigvuldigende telwoord te hechten.

pelebē-kaliken „voor de eerste maal iets doen”;

pedoea-kaliken „voor de tweede maal iets doen”; enz.

Pelebē-kaliken hoort men zelden, ik twijfel er dan ook aan of het een Karosche vorm is. Meestal gebruikt men *tangtangna* „het begin”, „zijn aanvang”, of eenvoudig *lebē* „eerst”, met een daaropvolgenden werkwoordsvorm. *Tangtangna koebahan* „aanvankelijk deed ik het”.

lebē koebahan „eerst deed ik het”.

Denzelfden vorm gebruikt men met *berngi* „nacht”; *oeari* „dag”; *boelan* „maand”; *tahoen* „jaar”.

peteloe-berngiken „den derden nacht”;

pedoea-oeariken „den tweeden dag”;

pelima-boelanken „de vijfde maand”;

pedoea-tahoenken „het tweede jaar”.

Zeldzamer vormen zijn:

ibagi-doeaken „in tweeën deelen”;

ibagi bapa reta ndai, *ibagi-doeakenna* „de vader deelde de kleinkindje, in tweeën verdeelde hij ze”.

itaka-doeaken „in tweeën gehakt worden”.

Bij het vermenigvuldigen zij men er op verdacht, dat de Karo het vermenigvuldigend voorop plaatst en de vermenigvuldiger volgt; *teloe kali empat* beteekent dus: „drie worde viermaal genomen”, en dus niet als in het Nederlandsch: driemaal vier.

§ 191. Enkele malen treedt het telwoord op als bepaling van een ander woord. Bijv.

ē maka itasakkenna djoekoet oeili ndai, *ibahanna tasak pitoe* „daarop kookte hij het wilde varkensvleesch, hij maakte het op zeven manieren gereed” (zevenderlei bereidingswijzen).

tasak doea „half gaar” (dwz. de eene helft overgaar en de andere helft ongaar).

djēnari maka idarami mamana dalinna moenoeh si enam kalak ndai, *si tergelar djelma si-enem* „daarop zocht zijn oom een weg om die zes personen te dooden, die genaamd werden „het zestal menschen”.

ē maka kentja enggo tandē boelanna doea ia empo ndai, ē makana ibahan me amak daboeenna ras djaboena „daarop toen reeds voorbij gegaan was de tweede maand dat hij met haar gehuwd was, (toen de maanden reeds twee waren), toen maakte men gereed de plaats van hun slapen en hun gezinsplaats”.

„Een jaar of twee” drukt men uit met:

Enggo kentja seh satahoen, doea tahoen ia ikesoendoeten i koeta mamana ndai „Toen hij reeds een jaar of twee te Zonsondergangsplaats, in het dorp van zijn oom was”

§ 192. Distributieve telwoorden worden als volgt uitgedrukt:

„elk een” *nonggal-nonggal sa*;

ook wel: *ternonggal sada* „elk tot aan toe één”;

Soms ook wel met het werkwoord *nonggali* „elk een geven”.

„Nog een” *sada nari*; „nog twee” *doea nari*, enz.

§ 193. Het vraagwoord voor „hoeveel (stuks)” is *piga?* Voor de hoeveelheid *asakai?*

Piga sen ibas kam? „Hoeveel centen heb je bij je?”

Asakai kerī ibahan kam? „Hoeveel heb je opgemaakt?”

Piga roepiah nari maka tjoekoep? „Hoeveel guldens nog opdat het genoeg zij?”

Asakai ergana? „Hoeveel kost het?”

Asakai itoekoer kam? „Voor hoeveel heb je het gekocht?”

Piga tahoen oemoerna? „Hoeveel jaar is zijn leeftijd?”

Asakai oemoerna? „Hoe oud is hij?”

§ 194. Tot de onbepaalde telwoorden kunnen gerekend worden:

mboeē „veel, 'n boel”;

melala „veel” (ziet meer op stuks);

nterem „veel” van menschen;

kerina „allen, alles”

Deze alle werden reeds in het voorafgaande behandeld. Ten opzichte van *kerina* moet het volgende opgemerkt worden:

keri „op, leeg” kan ook „alles” beteekenen. *Keri-keri nari iberēkenna man bana* „letterlijk alles heeft hij hem gegeven”.

Minak enggo kerī of *enggo kerī minak* „de olie is al op”.

Asa in de volgende verbinding: *asa kalak lit*, beteekent: „als er menschen zijn”, zooveel menschen als er zijn; *asa djelma i doni ēnda* „alle menschen op deze wereld”, als er menschen op deze wereld zijn.

Dēba dat wij ook reeds hebben genoemd onder de onbepaalde voor-naamwoorden, beteekent „een deel van iets”; bijv.

dēba ibabana, dēba itadingkenna „eenige nam hij mede, eenige liet hij achter”. *Koega rimo ēnda mehoeli?* „Zijn die lemoenen goed?” *Dēba mehoeli dēba lang* „eenige zijn goed, andere niet” (eenige niet).

Met *piga-piga* drukt men ook uit „eenige”, maar dan niet zooals met *dēba* in vergelijking met een andere hoeveelheid; *boeat piga-piga bangkoe!* „neem er eenige voor mij!”. Ook in de beteekenis van „verscheidene”: *piga-piga djelma reh* „verscheidene menschen kwamen”. *Piga* (niet herhaald) wordt ook wel gebruikt als volgt: *la piga bagē* „er zijn niet veel (menschen) die zulks doen”;

Sitik „een weinig” (waarschijnlijk van *tik*, vgl. *tik nari* „een oogenblikje nog”); *sitik-sitik* „een heel klein beetje”.

Lebih „meer dan, ruim”.

doea toemba lebih „meer dan twee rijstmaten”, ook: „ruim twee rijstmaten”.

Sekalak-sekalak „ieder, elk”. *Sekalak-sekalak kena doea roepiah* „elk (persoon) twee gulden”.

Koerang „te weinig”. Bij *koerang* zij men er op verdacht dat men in het Nederlandsch vaak zegt „nog meer”, bijv.

koerang teloe maka seratoes „te weinig drie, opdat het honderd zij”; nog drie om de honderd vol te maken. *Koerang tik nari* „te weinig, nog een beetje”. „O geef nog wat.”-Laat dat touw vieren! zegt men. Men doet het, maar nog niet genoeg. *Koerang!* roept dan de Karo, „te weinig!”. Wij zeggen gewoonlijk: „nog meer”!

Menam-menam „bijna”. *Menam-menam ben* „het is bijna donker” *menam-menam malem* „hij is bijna beter” (van zijn ziekte).

Sada oeari enda kan beteekenen „vandaag” en „den gandschen dag”.

sada tahoen enda „het geheele jaar” en „van dit jaar”.

Sada tahoen enda koerang nakan. „Van dit jaar is er te weinig eten”.

Woorden die „een paar” uitdrukken zijn *pasang* en *djodoe*. *Erdjodoe-djodoe* „bij paren”. *Kodi*, dat een „twintigtal” beteekent is uit het Tamil overgenomen.

DE VOEGWOORDEN.

§ 195. De zinsbouw van het Karo-Bataksch veroorlooft veel minder voegwoorden te gebruiken dan die in het Nederlandsch. Korte zinnen plaatst men naast elkaar, als strepen van een schetsmatige teekening, aan den hoorder overlatende het verband te leggen of te begrijpen. Daarbij helpt voor den Batak de toon waarmede elke zin wordt uitgesproken zeer veel mede om het verband te begrijpen. Hoort men een Karo iets vertellen aan een ander, dan hoort men ook dat een der hoorders achter elken volzin zijn: *oeē!* „jawel” *bagē!* „zoo is 't!” *bagē kepēken!* „zoo is het juist!” enz. of een ander woord zegt, bij wijze van kennisgeving dat de zin begrepen is. Ja, de meeste Karo's kunnen niet regelmatig vertellen als niemand *ngoeē* („ja-zegt”). In zekeren zin zorgt dus de hoorder, die telkens een zin van een woordje voorziet dat toestemming, verbazing of verwachting

aanduidt, er voor, dat het verband goed gelegd wordt. Voegwoorden worden dus dan alleen gebruikt, wanneer het verband dit noodzakelijk vereischt.

Echte voegwoorden zijn er dus weinige; eenige zooals *sabap* „reden”; *tapi* „maar”, *kerna* „wegens”, zijn uit andere talen overgenomen; de meeste Karosche voegwoorden zijn bijwoorden die als voegwoorden dienst doen. Als voorbeeld diene de volgende zin; *sabap ndekah akoe la mān, rempet denggo ibesoeri, tama penakit atēkoe, ē maka langa akoe pang mesoerisa* „omdat ik langen tijd niet gegeten heb (en dan) plotseling mij zou gaan zat eten, denk ik: (dat) zal ziekte verwekken, om die reden durf ik nog niet mij te verzadigen”. Deze zinsbouw, waarbij wij stellig de tusschen haakjes geplaatste voegwoorden zouden gebruiken, is zeer gewoon in het Karosch en niet onduidelijk, mits men den spreker hoort en de kracht kent van de woorden welke hier gebruikt worden. Waar wij een komma hebben geplaatst, houdt de spreker even op, de toon rijst of daalt en de hoorder weet dat er een nieuwe bijzin aanvangt.

Wij zullen hier de meest gebruikelijke voegwoorden, nl. redengevende, aaneenschakelende, beperkende enz. door enkele zinnen trachten duidelijk te maken. Allereerst beschouwen wij het voegwoord *maka*.

Maka. Dit voegwoord is wel een van de meest gebruikelijke en is zoowel redegevend als gevolgaanduidend. Het best kunnen wij het weergeven met „dat”, zooals het ook door ons gebruikt wordt als: *zoodat, omdat, doordat*, enz.

Ola kita toendoeh, maka sidengkehken sora soerdam „wij moeten niet gaan slapen, dat (opdat) wij het fluitspel hooren mogen”.

Kadēndoe mesoei kempoe, maka itambari „wat doet er pijn, kleinzoon, dat (ik) het mediceneere?”

Enggo gedap akoe ibas koebang toerē, ē maka isoengkē babi akoe ndarat, idilati lemboe „ik was al in den modder van (onder) het voorgalerijtje gezonken, toen de varkens mij er uitwroetten en de koeien likten mij af”. *Maka* is hier versterkt door het aanwijzend voornmw. *ē*, maar beteekent toch ook weer „daarop” „en toen”; men zou het ook wel weergeven kunnen met „zoodat” daar het uitwroetten en aflikken een gevolg was van den val.

Maka akoe la reh rebi, perban oedan atēna „dat ik gisteren niet kwam, (was) het wou gaan regenen”.

Tading singgoegoeng nari, maka bantji itoekoerken gadoeng „blijft nog een deel over (voor jou), opdat gij (daarmede) zoete aardappelen kunt koopen”.

Sabap degil ia roesoer, ē maka bapana mboekboek atēna „omdat hij steeds ondeugend is, daarom is zijn vader boos”.

Sabap. *Sabap* is uit het Maleisch door de Karo's overgenomen. Het is steeds redengevend. Het wordt gebruikt als: *sabap* „daarom, omdat”; *sabap ē* „en daarom”, „om die reden”; *ē sabapna* „dat is de reden”.

Voorbeelden: *La ngasoep ia erdahin, sabap sakit roesoer* „hij is niet in staat

te werken, omdat hij steeds ziek is". *Koetoe kas nembek atēndoe, sabap ē akoe la reh* „ik dacht dat gij boos waart, om die reden kwam ik niet". *ē sabapna akoe la reh perban nembek kam* „Dit is de reden dat ik niet kom, omdat gij boos waart". Soms hoort men: *ē me sabapna* „Dit nu is de reden" enz. *ē me sabapna maka enggo oelīn si Adjar Taki, sabap adjaren bapana ndoebē ikoetna* „dit nu is de reden dat A.T. (steeds) heerlijker werd, omdat hij volgde de onderwijzing van zijn overleden vader".

Kentja. *Kentja* is gevolgaanduidend en aaneenschakelend. *Kentja mān kami lawes kami koe teroeh* „Nadat wij gegeten hadden, gingen wij naar beneden". Het staat ook wel achteraan: *Mān kentja kami, lawes kami koe teroeh* „zoodra wij gegeten hadden, gingen wij naar beneden". (Zie ook bij de bijwoorden).

Djēnari. Dit is een samengesteld voegwoord, van *idjē* en *nari*, „daar-nog" „vervolgens"; het is aaneenschakelend. *Mān kami lebē, djēnari ngisap-ngisap kami* „eerst gingen wij eten, vervolgens rookten wij tezamen". Men kan het ook voorop plaatsen:

djēnari, kentja kami mān lebē, ngisap-ngisap kami „vervolgens, nadat wij eerst gegeten hadden, gingen wij tezamen rooken".

Ningen en dingen. Beide voegwoorden zijn van gelijke kracht; zij voegen zoowel woorden als zinnen aan elkaar. Zij zijn gelijk aan ons voegwoord „en". *E maka ingendangi pitoe berngi, dingen sora bedil meriah, ningen gendang pē meriah ipaloe, igendangi Sibajak Koeta Boeloeh enggo matē* „daarop werd [het lijk] zeven nachten be-muziekt, en vroolijk was het geluid van de geweren, [veelvuldig het geknal der geweren], en tevens werd de trommel lustig geslagen; muziekmakende (ter eere van) den Sibajak Koeta Boeloeh die gestorven was".

Djanah, soms **anah.** Ook *djanah* wordt gebruikt gelijk ons „en", maar vaak in den zin van „en dit, en dat". Bijv.

djanah kerbo, djanah lemboe, kerina idjoedikenna „en buffels, en koeien, alles verdobbelde hij",

Dosa. Dit weinig gebruikte woord schijnt echt Karosch te zijn. Het is een geheel ander woord dan het Maleische *dosa*. Bijv.

Dosa akoe mehoeli, tjian atē kalak empak akoe „omdat het mij wel gaat (ik mooi ben), zijn de menschen afkeerig (wangunstig) (van) mij". *Dosa koeingeti, iŋekoel akoe, ē maka ketoelahan* „omdat ik haar wekte, schopte (zij) mij, daarom wordt zij bestraft" (*ketoelahan* „door de goden gestraft worden, door een vloek getroffen worden"). Het best kan men het met „omdat", vertalen.

Selangsa, garisa. Beide worden weinig gebruikt, daarom een voorbeeld er van. *Ola kāna sombong, selangsa si Anoe pē enggo beloeh la ia sombong* „Weest niet verwaand, aangezien Anoe die reeds knap is, ook niet verwaand is". *Garisa* dat zelden gebruikt wordt, heeft dezelfde beteekenis, nl. „aangezien".

Weinig gebruikelijk is ook *balintjam* „laat staan, hoe dan wel"; mogelijk

samengesteld uit *bali* = *bagi* „gelijk aan”, „gelijkende op”, met het achtervoegsel *tja* en den nadrukswijzer *me*, dus *bali-nlja-me*. De eenige voorbeelden die ik bij de hand heb geef ik hier:

Ola kēna medjingar, balintjan kam enggo beloeh pagi, reh djingarna kam „jullui moet niet verwaand zijn, hoe dan wel als gij ook knap zijt later, dan zult gij nog verwaander zijn”. *Di tinaroeh ibas gargar pē petitik, balintjan manoesia* „als eieren in het nest wel tegen elkaar stooten, hoeveel temeer dan menschen, die....”

Tapi. Met *tapi* (Mal.) vormt met beperkende of tegenstellende bijzinnen. Het is ons „maar”.

Mbiar nge ia min, tapi la pang nimbak kakana „eigenlijk is hij bang, maar hij durft zijn ouderen broeder niet te weerstaan”. *Bantji iboeat kami boeah kajoe ěnda kerina tapi rimo ah ola* „wij mogen van dezen boom vruchten nemen, maar gindsche lemoenen niet”. *Enggo itogengi soenggapit tapi mentji la dat* „Reeds hadden zij de val gesteld, maar de muis kroegen zij niet”.

Kerna. *Kerna* beteekent „want”, soms ook wel met nadruk zegt men *kernana*; het wordt soms geheel gelijk *sabap* gebruikt, soms ook wel met *sabap* samen.

Oh ras kita gia măn, kernana bagi kita la mehoeli pergeloehta, megombang kari anak pengoele „och laten wij samen eten, (eet toch bij ons), want jegens lui zooals wij, die geen mooi levenslot hebben, zal straks de dochter van het dorpshoofd onbeschoft zijn”.

Soms heeft het ook de beteekenis van „wat aangaat, aangaande”; *toeri-toerĳn kerna ranănna nggedang* „het verhaal aangaande zijn rechtszaak is lang”.

Atoer. *Atoer* „terwijl”; *atoer arih-arih pengoele Permandin, taloe koeta Doerin* „terwijl de vorsten van Permandin beraadslagen, legt het dorp Doerin het af” (verliest het tegen zijn vijanden). Soms komt de omgezette vorm voor = *taroen* of *tarĳn*, wat dan doet denken aan een omzetting van *atoeren*. Dit laatste wordt ook wel gebruikt, maar dan in den zin van „wat aangaat, wat betreft”. *Atoeren akoe* „wat mij aangaat....”

Wij kunnen onmogelijk hier alle bijwoorden behandelen die als voegwoorden optreden. Op enkele zullen wij hier nog opmerkzaam maken.

„Al regent het, ik kom toch”, *oedan gia, reh nge akoe*.

„Al loopt hij nog zoo hard, hij verliest het toch”, „*koega gia terna kiam, taloe ia*”. *Nggalar siratoes serpi gia, lah ola bagē mălana* „al had hij honderd dollars moeten betalen, als maar niet zoodanig zijn beschaamd zijn was”.

Iban en *perban* resp. „wegens” en „doordat”, kunnen een redengeeven-den zin inleiden of verbinden met een anderen.

Iban teremna temoeĳ maka koerang laoe pola „het was wegens de vele gasten, dat de palmwijn te weinig was”.

Perban si Djĳmbang maka lit denga nakan kami „het is door Dj. dat wij

nog te eten hebben”.

Tapi di la perban si Djēmbang, kai pē la koe roemah „maar als het niet door Djēmbang was, kwam er niets in huis”. In dezen zin is *perban* meer verbaal-substantief.

In het hierboven aangehaalde voorbeeld: *oedan gia reh nge akoe*, kan men *gia* ook door *pē* vervangen: „al regent het ook, ik kom toch”. *Gia* heeft meestal de beteekenis van „maar”; *oedan gia* „laat het maar regenen”

Bitjara „als, in geval dat”; *bitjara idalini, doea berngi, teloe berngi maka seh* „ingeval dat [als] men het wou loopen, twee, drie nachten voordat men er zou aankomen”. *Bitjara anakkoē bagē, koepekpek* „als mijn kind zoo was, ik sloeg 't”.

Koenē „in geval dat”; *koenē la ia nggit, soeroeh kalak ngelegi ia* „in geval hij niet wil, zend lieden daarheen om hem te halen”.

Sēja-atan of **sēja-katan** „uitgezonderd, behalve”. *Kerina ngikoet ndēdah, sēja-katan siberoe si kitik adah* „allen gaan mede feestvieren, behalve dat kleine meisje daar”.

Minter of ook wel **mintes** „dadelijk”. *Kentja ielarna boeboena, minter (mintes¹ larwes ia koe roemah* „toen hij zijn fuiken had nagezien, ging hij dadelijk naar huis”.

DE NADRUKSWIJZERS.

§ 196. De voornaamste nadrukswijzers in het Karosch zijn: *me*, *nge*, *kap*, *kepē*, met de samengestelde: *me kap*, en de afgeleide: *kapen*, *kapken*, *me kapken*, *me kapen*, *kepēken*, *me kepēken*. Behalve deze, dienen ook *pē* en *lah* soms als nadrukswijzer.

Het juiste gebruik van de nadrukswijzers is moeilijk in regels vast te leggen; men moet mettertijd gaan gevoelen waar dit meer en beter past dan dat. Toch is er wel een en ander van te zeggen, dat den weg kan wijzen, zooals hieronder blijken zal. Het juist gebruik toch is van veel belang; deze woordjes geven kleur aan de taal en het gebruik er van doet de woorden beter vloeien. Toch zij men op zijn hoede bij het gebruik; er zijn Karo-Bataks die geen vijf woorden kunnen zeggen zonder een nadrukswijzer; er zijn er ook die er een spaarzaam gebruik van maken. Een overvloed van *ng'ēnda* en *ng'ah* enz. *ia ng'* enz. doet aan de fraaiheid der taal geen goed; daarentegen geeft een matig en juist gebruik veel levendigheid aan de zinnen.

§ 197. *Me* en *nge* worden vaak zonder veel verschil gebruikt. Het is moeilijk te zeggen waar het verschil in beteekenis schuilt. Mogelijk is *nga* in de woordjes *langa* en *denga* (meestal uitgesproken *lang-nga* en *deng-nga*) resp. „nog niet” en „nog, daarbij” een andere vorm van *nge*; ook is *ma*

„niet”, misschien de vragende vorm van *me* als bevestiging. *Ma* dat evenals *la* ontkenning is, wordt veel in vragende zinnen gebruikt: *ma kam koe djoema?* „ga je niet naar het veld?” *ma mesoei beltek di pān ē?* „krijg je er geen buikpijn van als je dit eet?” Deze vragen kunnen dan beantwoord worden met: *Koe djoema me.* „Zeker ga ik naar het veld”. *Mesoei beltek me.* „Stellig krijg je buikpijn”.

Wanneer *me* en *nge* op een woord volgen dat op een klinker eindigt, dan worden zij als 't ware met dat woord vereenigd; de toonlooze *e* wordt dan niet meer gehoord; *ka nge* wordt *kang*; *ka me* wordt *kam*; *asa nge* wordt *asang*; enz. Begint een woord met een klinker, dan heeft hetzelfde plaats: *nge ēnda* wordt *ngēnda*; *nge ah* wordt *ngah*; *nge ē* wordt *ngē*.

Men zie de hieronder volgende voorbeelden.

Itehna'm kari toeri-toerinna „straks zal hij wel de toedracht van de zaak weten (te vertellen)”.

Toehoe nge lit ingan kadē-kadēta, ē me kap mamandoe „stellig hebben wij nog familie, nl. je oom.”

Iang' ngidahsa arimo ē „hij heeft den tijger gezien”.

Koega dengang ēnda peroekoer goeroe, nina radja „Wat denkt de priesteres (gij) daar nu nog van? zeide de vorst”

Isē ng'ēnda reh koedjēnda? nina pengeltep. „Wie is dat die hierheen komt? zeide de blaasroerschieter”.

Is de beteekenis van *nge* vrijwel alleen die van nadrukswijzer, die van *me* schijnt vooral ook te zijn om een afgeloopen tijd aan te duiden. *ndoebē ia lawes* „een heele poos geleden is hij vertrokken”.

ndoebēm ia lawes „van morgen vroeg is hij vertrokken”.

Ndoebē is „vrij lang geleden”, langer dan *ndai* „zooeven”; maar *ndoebēm* is bepaald „'s morgens vroeg, in den ochtend”.

In verhalen komt vaak voor:

tandē me empat berngi „na vier nachten”, toen werkelijk vier nachten verlopen waren.

seh me oealoeh berngi „na acht nachten”, toen de acht nachten voorbij waren, enz.

teloe berngi nari reh ia „over drie nachten komt hij”.

teloe 'mberngi ia reh „drie nachten geleden is hij gekomen”.

me geeft hier aan, dat de drie nachten werkelijk verlopen zijn.

lit me koenoeken sada radja mbelin „er was eens een grootvorst”.

bagē „zoo als dit, zoo is het”, maar: *bagēm* „zoo is het juist”. Af en toe komt men in verzoeking *me* met ons hulpwerkwoord „zijn” te vertalen.

Den nadruk bij enkele woorden ziet men nog uit de volgende voorbeelden.

O bapa, ēndam akoe lawes „O vader, nu ga ik heen; of: ik hier ga heen”.

O nandē, koedja nge akoe, la lit dalin man dalanen, „o moeder, waarheen moet ik gaan [in dit bosch], er is geen weg om te [be]loopen”.

E seh me ia i roemah „toen hij in het dorp aangekomen was.”

Oh di bagē kin, loembēn me, nina pengoeloe „och als het zoo is dan is hij stellig uitgehongerd, zeide het dorps hoofd”.

Een enkele maal verandert de beteekenis van een woord door den nadrukswijzer.

enggo ka ia reh „hij is alweer gekomen”.

megati kang' ia reh „hij komt af en toe eens” [niet vaak].

meriah ndai i tiga? „Waren er veel menschen op de markt zooeven?”

Meriah kang' „het ging nogal”; er waren niet bijzonder veel menschen.

§ 198. *Kap* is een eenvoudige nadrukswijzer, evenzoo de afgeleide vormen *kapen* en *kapken*. Welk verschil er tusschen deze drie vormen is in het gebruik, is mij niet helder geworden. Soms komt eerst nog de nadrukswijzer *me* en dan *kup*, *kapen*, *kapken*.

ē me kap „dit namelijk”;

ē me kap tandana oekoerkoe lang „dit is namelijk [dit is juist] het bewijs dat ik geen denkvermogen heb.” (dat ik niets zelf bedenken kan).

akoe kap metehsa „ik zal het weten”; ik ben het die het weten moet.

Adi kerna moetoesken ranān pē mekelek mehoeli kal, bagi kalak nimbangi emas tah perak, bagē me kap ibahan si Piso Malim nimbangi ranān kalak „wat betreft het beslissen van rechtszaken, dat was ook zeer mooi, evenals men goud of zilver weegt, alzoo deed Piso Malim in het overwegen van rechtszaken”.

E asoem ia mentas arah kesain, teranggeh me kap kalak si nibas djamboer bo bengkae si nitasakkenna ndai „en toen hij over het dorpsplein liep, was zelfs de geur van de toespijs te ruiken door de lieden in het jonggezellenverblijf”.

Enggo tetap oekoer mama ras mamina, maka labo lēpak, labo pilet, maka ēnda me kap kēlane si toehoe-toehoe „oom en tante waren er vast van overtuigd, dat het niet fout, geen vergissing zou zijn, dat deze slechts hun ware schoonzoon zou zijn”.

Sabap ia kap radja kami „want hij is onze vorst”.

Doea kali kap ia moelih-oelih „tweemaal [nadruk] is hij heen en weer geweest”.

Rebi kapken enggo ia reh „gisteren toch is hij al gekomen”.

Bij een opsomming doet *ē me kap* soms dienst als ons „namelijk”. Er zijn veel huisdieren, namelijk paarden, koeien, varkens enz”. *Lit mboeē asoeh-asoehen, ē me kap: koeda, lemboe, babi ras si dēbanna*.

Om met nadruk te zeggen dat „dit de reden was”, begint men een zin vaak met: *ē me kap sabapna* „en dat was nu juist de reden”.

§ 199. *Kepē* of nadrukkelijker *kepēken*, moet in den grond beteekenen „waar, waarlijk”: *kepē-kepē* hoort men een enkel maal gelijk *toehoe-toehoe*. *Idaramina si kepē-kepē* = *idaramina si toehoe-toehoe* „hij zoekt het ware, de waarheid van iets”.

Voorbeelden:

Kam kepēken idjēnda „Jij hier!” [met blijde verrassing].

Djanah iatekna kin maka kalak reh merang negerina ndai, kepēken lang „en hij meende nog wel dat de lui kwamen om zijn land te beoorlogen, en het (was) niet zoo.”

Koeidah boengki, kepēken batoe,

koetoekas mehoeli, kepēken mehantoe.

„ik meende aardkluiten te zien, het waren steenen,
ik meende het was mooi, en het was vreeselijk.”

Met *bagē* geeft het eene gewone versterking. *Bagē kepēken* „zoo is het”.
Soms ook: „Is het waar?”

§ 200. Bijna uitsluitend in vaststaande uitdrukkingen komen de nadrukswijzers *pa* en *dē* voor.

Idja pa pē „waar ook.”

Koega pa? „Hoe, hoe is het?”

Idja pa pē lang „waar ook niet, nergens”.

Dē is ook een weinig gebruikte nadrukswijzer, mogelijk een nevenvorm van het Tobasche *do*.

Reh dē kari bapa, kataka ia koe roemah „komt straks vader, zeg hem [dan] naar huis te komen”.

Erkata dē kam, maka koetoetoe „geef mij dan kennis, opdat ik de rijst stampe.”

Tekari dē „straks”, van *tekari* en *dē*; wordt zelden gehoord. Bij *erkatadē* en *tekaridē* is de nadrukswijzer met het woord een geworden, zoodat de klemtoon ook verlegd wordt.

Keri dē maka bantji reh „als het op is mag je komen”.

§ 201. *Pē* „ook”, treedt eveneens op om nadruk te leggen op een woord. *Adi si Pisomalim ndai roepana pē mehoeli, ningen ngerana medatē, djanah mehamat empak isē pē, soeboek radja, soeboek ginemgem pē* „wat betreft Pisomalim, zijn voorkomen was mooi en zijn spreken zacht, en beleefd was hij tegen iedereen, onverschillig vorst of onderdaan”. In zulke zinnen behoeft *pē* niet altijd met „ook” vertaald te worden.

DE TUSSCHENWERPSELS.

§ 202. De interjecties vormen een belangrijk bestanddeel van het Karosch. Men zegt veel daarmede en met weinig omhaal. Wil men bijv. vragen: „Geef mij geld, o vader”, dan kan men beleefd zeggen: *Berēken bangkoe doeit, o bapa*, maar ook met: *Enta, doeit bapa!* Het laatste is even beleefd als het eerste, mits men het op beleefden toon vraagt. Hieronder

zullen wij het gebruik van de verschillende tusschenwerpsels en hunne beteekenis leeren kennen.

Die van aansporing zijn talrijk. Allereerst *to!* dat als meervoudsvorm *ota!* heeft. *To!* zegt men tegen een enkel persoon, „ga, doe't.” Met *ota!* spoort men elkaar aan om gezamenlijk iets te doen; *ota! lawes kita!* „Komt, laten wij opstappen”.

Alē is een aansporing die men achter den zin plaatst. *Ras kita koe djoema alē*. „Wij gaan samen naar het veld”. Weer te geven is dit *alē* niet, daar de beteekenis niet vast te stellen is; van der Tuuk vermoedde dat het een nevenvorm van *alo* „tegenstander” zou zijn, Bij tooverspreuken komt het aan het slot wel voor in den vorm van: *alē goeroenami*. Misschien wel: „vriend onze priester”.

Met *iah!* spoort men elkaar aan iets te doen; men heeft daarvan het werkwoord *i-iahken*, „aansporen”. *Iahken ia sitik* „spoor hem een beetje aan”. *Iah! Iah! Mān kita!* „Komt! Komt! Laten we gaan eten”.

Entē! „ga nu, ga heen”. *Entē! koe roemah tongat. Engko nina bapa* „Kom ga naar huis jongetje, vader wou jou hebben”.

Enda serpi teloe poeloeh nari; entē! toekoer kerbo koe koeta kalak ē. Hier zijn nog dertig dollars, ga heen en koop een buffel in een ander dorp.”

Naast *entē!*, staat *enta!* dat zooveel als „geef op, kom hier, laat zien”, beteekent. *Enta! koesemboeri, nina* „Kom hier, ik zal je bespuwen (met geneesmiddelen) zeide zij”. *Enta! kitapndoe ēna teman* „Geef hier je boek, o vriend. Geef mij jouw boek daar o vriend.”

Ook met *gia* „maar” verbonden, komt het voor. *Enta gia koebaba babāndoe ēna* „geef op maar, ik zal wel brengen je vracht daar”. *Enta min, boeat bangkoe toelah ē*. „Kom toch, neem voor mij die kokosnoot”. *Enta, koelegi nakan babi* „kom, ik zal het varkensvoer halen”. *Enta! koe-alo-alo djelma si penakiten ndai*. „Kom, ik zal die zieke van zooeven afhalen.” Het gebruik van *endo!* en *enta!* levert weinig verschil op. *Endo!* lijkt mij iets platter te zijn dan *enta*. Ook de ontvangst van een of ander constateert men wel met *enta*, maar niet met *endo*. *I roemah ko tongat. Endo! koe tiga akoe ngelegi sira*. „Blijf jij thuis jongen. Ik ga naar de markt zout halen”. *Endo doeitkoe ndai, lang kin matē'm ko*. „Geef op mijn geld van zooeven, zoo niet dan ga je dood (dood ik je)”.

Eta! schijnt een nevenvorm te zijn van *ota!*

Eta me kaka. „Kom oudere broeder”.

Eta Dara! mating toelang ndai ka. „Kom Dara! laten wij dien honigboom weer van treden gaan voorzien”.

§ 203. Met *ia!* soms bijna *iak!* stemt men iets toe, maar heel zwak, zooals wij wel eens doen met „jawel”. *Ia! ningkoe ndai kata ia*. „Jawel, zei ik zooeven tot hem” (om van hem af te zijn).

Oeē is de gewone toestemming, wat niet beteekent dat men er volkomen mede accoord gaat. Bepaald toestemmen doet men met *toehoe* „zoo

is het, waar, werkelijk". Zie voor de beteekenis van *oeē* bl. 128.

Bepaalde instemming betuigt men met uitroepen als:

ē maka „dat is 't 'm".

ē me kap „daar heb je 't".

ē kal me „zoo is het goed. Dat is 't".

ē man bocaten. „dat moeten we hebben. Dat is 't juist".

§ 204. Men roept iemand *ho!* of *o!* Kent men den persoon niet, dan voegt men er *silih* „zwager" bij, en zoo het een vrouw is *bibi* „tante". Een vrouw spreekt een vreemden man aan met *mama* „oom" of *toerang* „broer".

Het woord waarmee men iemand uitnoodigt te komen is *mari!* „kom hier". *O silih, mari koedjēnda* „O zwager, kom eens hier".

Leedwezen drukt men uit met *ah* of *oh*.

oh! enggo matē bapa „ach! vader is dood". *oh! anak ēnda!* „och, die bengel."

Wegjagen doet men iemand met *nah!* „scheer je weg". Het schijnt ook gebruikt te worden in den zin van „pak aan", als men iemand iets aanreikt. Bij aanbieding gebruikt men beleefd *endi* of *endih*. *Endi! oeisndoe si mborēnda*. „Ziehier je kleeft van onlangs". Men ontvangt het en zegt dan beleefd *enta!* wat zooveel als de ontvangst constateert.

Iets wijst men af men *djangē*, vooral ook als men een bericht niet gelooft. Het bestaat uit *idja nge ē*. „waar is dat!" Hoe is het mogelijk!

Idjangē bantji. „Hoe kan dat! Dat kan toch niet! Dat geloof ik niet!"

Ih! is een uitroep van verbazing. Zoo ook *ia oh!*

Met *andi* uit men zijn pijn; met *andiko* ook, maar tevens zijn smart en deelneming. Beiden zijn waarschijnlijk verbasterd uit *nandē* en *nandēkoe* resp. „moeder" en „mijn moeder". *Andiko enggo matē anakkoe ēnda*. „O, mijn kind is gestorven".

NOOT. Het is zeer goed mogelijk, dat *andi* een ouderen vorm van *nandē* te zien geeft. Verwantschapsnamen die veel worden gebruikt, krijgen vaak den vorm dien de kindertaal er aan geeft. Tweelettergrepige woorden die met een klinker beginnen, voegen in de kindertaal vaak voor dien klinker den medeklinker waarmee de tweede lettergreep begint. Zoo spreken bijv. de Tontemboansche kinderen de woorden *ama* „vader", *ina* „moeder", *ito* „oom", *apo* „grootvader" uit: *mama*, *nina*, *tito*, *papo*, en het Toradjasche *inē* wordt in den kindermond *nēnē*. Ook de Maleische woorden *mamak* en *nenek* zijn zulke vormen; *nandē* kan er dus ook wel een zijn. Adr.

Bij het naderen van een badplaats roept men *bo!* of *boa!* om de badende vrouwen te waarschuwen dat er mannen aankomen.

Vriendelijk zegt men na een woordje jegens kinderen en meisjes *da*. *Boeat bangkoe roedang ēna, da!* „Neem voor mij die bloem daar, ja!"

Met *ēlē!* joutwt men iemand uit.

Een krachtige uitdrukking waarmee men iets afwijst is *mada!* „dat is zoo niet; dan kan niet". Met *tolē!* spoort men iemand aan iets voort te

zetten. *Iboeatna me gadoeng teloe ngkiboel. Tolē nina bapa* „Hij nam drie stuks zoete aardappelen. Neem meer [ga voort met nemen], zeide zijn vader.”

§ 205. Velerlei zijn de woordjes waarmede men dieren roept of wegjaagt. Ziehier eenige:

doea nē *) om varkens te roepen; *boetih* om ze weg te jagen;
koerna „ kippen ; *siah* „ „ „ :
dē nē „ honden ; *is* „ „ „ :
tjing „ katten .. „ ; *poes* „ „ „ „ „ :
enz enz.

Om aan zijn woorden kracht bij te zetten gebruikt men vele klanknabootsingen.

Tak! mentas perlandja „Plots! kwamen daar zouthalers voorbij”.

Gap! goeling ia koebas parik. „Bons! daar lag hij in de sloot”.

Pak! iparapna takalna. „Pats! sloeg hij hem om zijn hoofd”.

Toer! Toer! Toer! erkata bedil. „Pang, pang, pang knalden de geweren”.

Veel meer dan in onze taal worden deze klanknabootsingen gebruikt en het goed gebruik daarvan zet een groote levendigheid bij aan het gebruik der taal.

Lijst van eenige werken en werkjes in de Karo-Bataksche taal.

Karo-Bataksch Woordenboek door M. Joustra.

Holl. Karo-Bataksche Woordenlijst door M. Joustra.

Als leesboek de volgende, in opklimmende moeilijkheid:

Erbagē-bagē toeri-toerin I door J. H. Neumann.

„ „ „ „ II „ „
Toeri-toerin Karo I door M. Joustra.

„ „ „ II „ „
Karo-Bataksche vertellingen „ .

(Verhandelingen van het Bat. Gen. voor K. en W. deel LVI)

Voor het Karo-Bataksche letterschrift:

Soerat ogēn man goena oerang Karo, door G. Smit.

*) Dit *ne* is een nadrukswijzer, thans weinig meer gebruikt (Vergel. Tobasche Spraakkunst van der Tuuk, pag 369).